

Ed. Männik

TRAATAED

EDUARD MÄNNIK

TRAATAED

JUTUSTUSED

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1954

Kes minevikku ei mäleta,
See elab tulevikuta

Juhan Liiv

Traataed

1.

Väljas sadas juba kogu nädal tihedat sügisvihma. Taevas tõmbus jändrike, kõveraks kasvanud männijässide kohal madalaks ning halliks. Kogu määratu suur soolaamik näis uppuvat sellesse värvitusse vedelasse uttu, mis lainetas edasi-tagasi kanarbiku ja pikkade, veega täidetud magistraalkraavide kohal. Märg tuuleviher peksis halastamatult põõsaste küljest viimseid lehti, sõtkus need veelompidesse või porri ja kihutas jälle vingudes, laiade tiibadega rabistades mööda lõppematut halli uduvälja edasi. Mõnikord, kui tuulehoog ajutiseks veidi vaikiski, kostis selle vaheajal jälle ühetooniline lakkamatu vihmapladin, nagu voolaks see läbi hiiglasõela alla.

Suure magistraalkraavi lähedal asus üksik vana küün.

See oli juba lagunenud ja maha jäetud, üks külg

nagu jõuetusest upakile vajunud, sindelkatus auklik. Kuid veel nädalapäevad tagasi oli siin kihanud elu ja vilgas tegevus. Õhtuti pärast tööd miilasid kuni keskööni küüni lähedal asuvate kivide vahel kraavimeeste keedutuled, veidi kaugemal kääksus lõõtspill ja põõsaste taga, kõvaks tambitud platsil vilksatasid tantsuhoos tüdrukute kirevad seelikud.

See vana mahajäetud küünilobudik oli eluasemeks kraavimeestele, kes tulid siia oma valgete seljakottide, labidate ning jalgratastega kõigist maailmakaartest tööd otsima. Peale lihtsa labidatöö oli siin veel muudki teha: hiiglakivid ootasid puurijaid ning õhkulaskjaid, madal männijässidega kaetud soolaamik vajas planeerijaid ja neli kilomeetrit allajõge ehitati kahe betoonsambaga silda. See kõik pani muidu nii mahajäetud soo- ning rabandikukaldad inimestest kihama. Tulid ja läksid tööotsijad, käisid kaupmehed ja konstaabel uuris seda kirevat inimesteparve. Mitut seltsi kümnikkude käratsemine kostis üle kaaliplahvatuste ning kraavimeeste taga solistas madalas jões terve vähipüüdjate poisikeste polk.

Palgamaksmisel ning puhkepäevadel leidsid siia teed alevikust ja veel kaugemalt kaubitsejadki. Nad tulid niidi-nõeltega, kirevate sokkide, kahvatuvärviliste päevasärkide, kogu tühja-tähjaga, mida õieti ei vajanudki kraavimehed, minöörid ega sillaehitajad. Kuid neil olid teised tululootused. Kõigil neil põõsaste taga avatud kohvritega kükitavatel kaubameestel ja -naistel leidus sügavamates taskusoppides muudki, ihaldatavamat — pudelikraami. See panigi töömeeste näod õhetama ja naised üksteisest üle kilkama. Õhtul süüdati jõepervedele suured lõkked nagu jaanituled ja koos suitsu ning pragisevate männiokste sädemetega kaikusid õhku ka lõbus mängutrall ning kilkajate hõisked.

Nüüd oli siin kõik vaikne ja maha jäetud.

Vanas küünis elutsesid ainult kaks meest ja üks poisike. Nad olid töö ja tegevuseta, neil polnudki muud teha kui pikad päevad ja ööd heintel lamada ning kuulatada, kuidas vihm rabises vastu auklikku sindelkatust. Kui vihm jälle tugevnes, siis tundus kuulajaile justkui peksaks suur lind kohmakalt tiibadega küüni

seinu, otsiks sissepääsu varju alla. Vana katus jooksis paljudest kohtadest läbi, nõnda et mehed pidid otsima kuivemaid magamiskohti, kandes heinu ühest kohast teise. Mõnikord, kui tuul keeras seljaga aleviku poole, tuiskas vihm koos tuulekeerisega ka väravateta küüniuksest sisse ja siis polnudki siin palju parem kui väljas lageda taeva all.

Sel hommikul ärkas Kiilaspea juba varakult. Väljas polnud veel õieti valgegi, ainult laia küüni ukseava taga paistis veidi ähmast valendust. Kostis madalate männilatvade vihisemist, mida sasis tuul. Ent Kiilaspea ei ärganud mitte sellest, vaid ta kurku põletas see neetud kõrvetus, mis kestis juba sestsaadik, kui ta kaaslane kolm päeva tagasi alevikku viina järele läks. See peletas tal iga öösi mitu korda une, pani asemel rängalt vaevlema ning vähkrema. Nüüd, jälle ärgates, tundis ta, kuidas kuskil sügavamas hingesopis hakkas käärima metsik viha tolle igavese lakekausi, kõverakoivalise Jaki vastu, kes oli nõnda alatult teda petnud, sisse vedanud. Miski mattis nagu kägistades Kiilaspea hinge. Võib-olla see polnudki ainult iha viina järele, vaid ka ettekujutusest ülepingutatud mõte, et nüüd istub too teine seal kuskil alevikõrtsis, joob ja trallitab, raiskab üksi kogu tema raha. Ja tema ootab ning ootab siin, vaevleb juba kolmandat päeva.

See täitis Kiilaspea uue vihahooga.

„Ptüi!" sülitas ta kääksatades ning keeras end asemel ringi, et juua nõgisest kilunõust suutäis külma vett. Kuid seegi ei rahustanud: vesi oli solk, vastik ja lääge vedelik, mis haises läppunud vihmavee järele. Poiss oli selle võtnud vist siitsamast küüni tagant lombist. Ta hakkas jälle rahutult oma asemel pöörlema ning urises vihaselt. Kuidas ometi kõik oli viltu keeranud, järsku nagu auku sumatanud! Seni ei võinud kaevata, kõik oli läinud kenakesti, koguni päris hästi. Juba kevadest saadik lammutas ta siin kraave ning süvendas jõge. See ei olnud kerge töö, vesi all ja vesi üleval, kõhus aga heeringas, leib ja kraavivesi. Kuid süllad edenesid, jah, päris kenakesti edenesid, ning Kiilaspea mõtles juba ilusale palgapäevale töö lõpul. Nõnda võis hilissügiseks koguneda mõnigi ilus sent, ja

siis algab elu juba teisest otsast. Ta läheb siit soost, sellest neetud mülkast, kus istus kinni juba varakevadest saadik. Kindlasti leidub siis temataolisele mehele, kel krabiseb raha taskus, linnas paremat hakkamist. Võib-olla mõni koht laos või puuhoovis, soe istumine kuskil kindla kuupalga otsas. Ja kui ei leidugi niisugust käepärast, tühja kah, siis võib saadaolevate palgarahadega midagi muud kasulikku ette võtta. Näiteks alustada jälle väikestviisi kaubitsemist, käia kompsudega talust tallu, müüa tulekive, seepi, sahariini. Nii need ärid algavad ja mõnigi mees on niisuguse tumeda kaubaga oma esimesed tuhanded kokku ajanud. Ja siis võib haarata juba laiemalt, lüüa pöial peale mõnele heale kraaviotsale või ehitusele.

Nii mõtles Kiilaspea kogu suve, lootis ja mõlgutas. Kuid siis tuli ootamatu prahvak, kõik läks teisiti. Paks tööettevõtja, kes liigsest rasvast ei suutnud õieti käiagi, vaid rasvase hane kombel mööda jõekallast taarus, pani palgarahadega plehku. Kogu süvendustöö jäi seisma. Jões vaikis labidate kõlin, suured kivid ei prahvatanud enam õhku, silla betooni valamiskastid hakkasid kõveraks koolduma. Suur maaparanduse üritus, millest oli palju kõlavaid sõnu räägitud ja ajalehtedes suurte pealkirjadega kirjutatud, suikus surmaunne. Töölised sumisesid jõekallastel, ähvardasid kümnikke, sülitasid ja vandusid. Kuid sellest polnud enam mingit kasu, peasuli oli lipsanud juba üle piiri. Aga tööinimestel seisis raske talv ukse ees, see pani südamed jäätama.

Kolmandal-neljandal päeval sõitsid linnast mingisugused asjamehed kohale. Uurisid kaua, mõõtsid tehtud tööd ja kirjutasid tööliste seletused paberitele. Kõigil olid ees tõsised ja tähtsad näod, igaüks andis lahkelt head nõu, kuid raha ei maksnud keegi.

„Mis meist saab, härrad ... talv on lähedal, kogu suvine teenistus jäi saamata?" päris vana kivilõhkuja, kes töö juures õnnetuse läbi oli kaotanud peaaegu täiesti kuulmise.

Pilku vana töölise poole tõstmata, vastasid asjamehed:

„Kaevake kohtusse, kohus mõistab välja."

„Mis ta ütles?" küsis kivilõhkuja ümberseisjatelt.

„Ütles, et kirjuta seeki palvekiri, ehk võtavad sind talveks leemele," möirgas tugevakasvuline tööriietes minöör kurdile kõrva.

Nüüd tõstsid kõik asjamehed pead. Turske, alati naeratav, lahkete käeliigutustega komisjoni esimees tõusis järsult laua tagant püsti ja vaatas vihase pilguga ringi. Kuldraamidega prillid ta valgel ninal pildusid sädemeid.

„Kes julgeb siin vabariigi kohut solvata ja naeruvääristada?" ajas ta end veel enam puhevile. „Andke järjekorras kaebused, üleliigsed jutud on keelatud."

Töölised sumisesid vihaselt. Mitte esimest korda ei olnud nende elus juhtunud niisugune lugu. Alati oli kirjutatud ja kirjutatud, paberid käinud, kohtukulusid nõutud ja jälle aina kirjutatud. Kuid harva oli mõni kõige selle asjaajamise tagatipul osaliselt oma palgaraha kätte saanud. Nii näis ka nüüd olevat ja sellepärast ei loodetudki nende asjameeste poolt suurt abi.

Nii ka oli. Mõni päev hiljem võtsid töölised oma seljakotid, labidad, rasked kivilõhkumise vasarad ja läksid. Paljud ei teadnudki, kuhu minna, sügis oli käes, välised tööd hakkasid lõpukorrale jõudma. Teised loivasid alla lõuna poole, kus kuulu järgi süvendati suurt jõge. Seal ehk võis enne karmi talve tulekut teenida veel viimased rahad. Nüüd oli see ainuke lootus.

Tugevakasvuline minöör noogutas asjameeste poole pead ja ütles:

„Kui raha otsad hakkavad kuskilt paistma, siis saatke mulle postiga."

Nüüd olid asjamehed valmis kõike head lubama, et lahti saada sellest hädaohtlikust karjast. Nad tundsid veidi hirmugi nende tugevate ja karmide töömeeste ees. Jah, siin polnud naljatada, sest oli rohkem kui üks kord juhtunud, et komisjoni liikmeid leotati kraavides või kihutati sohu. Sellepärast naeratas ka komisjoni esimees läbi kuldraamidega prillide lahkelt:

„Saadame, saadame . . . andke ainult aadress."

Minöör lükkas nokatsmütsi kuklasse.

„Saata on lihtne, aadress on sihuke: Kuu peale, Omatasku uulits, numbert teate isegi."

Töömehed naersid, kuigi see oli mõru naer.

Küüni jäi viis-kuus meest, kes küürutasid ööd ja päevad mängukaartide kohal, vandusid ja tülitsesid, jõid üksteise järel tühjaks terve hunniku viinapudeleid. Viimaks läksid needki, kes kaotades, kes võites, sest lähenev sügis ei andnud enam mahti pillerkaaritamiseks. Küüni jäi ainult kolm meest: Kiilaspea, ta väike õepoeg Taavi, rangjalgne Jakk ning haige, alalõpmata köhiv Simmo.

Nemadki oleksid järgmistel päevadel läinud, kuid siis hakkas sadama.

Kogu taevaalune muutus hämarhalliks, madalad vihmapilved sõudsid nagu määrdunud puuvillatopid peaaegu männilatvade kohal. Kõrge kanarbik lainetas nagu viljapõld voolava vihma all. Kraavid ja kraavikesed täitusid veega, mudane jõesäng tõusis savivallide vahel kõrgele. Iga jalatäis sood muutus tümaks, põhjatuks porimülkaks. Sadas, sadas ja sadas. Ning see sadu, selle ühetooniline unine rabin sindelkatusel, lakkamatu pladin vastu sood, otsekui piitsutaks keegi väsimatult toorest nahka, just see nagu kiskuski Kiilaspeas veel enam esile kohutava viinajanu. Viis päeva käisid nad Jakiga vaheldumisi küüni ja alevi vahet, käisid läbiligunenutena ja poristena ladiseva vihma all, seljas valged purjeriidest leivakotid, milles läksid tühjad ja tulid ikka jälle uued viinapudelid. Tagasi tulnud, jätkasid nad mingit meeletut kaardimängu, võitsid ja kaotasid kordamisi, istusid ööd ja päevad vastamisi vilkuva küünlatule valgel nagu kaks urisevat ja tigestunud, iga hetk teineteise kallale kargavat looma.

Siis lõppes Kiilaspeal raha.

„Lage," urises ta vihaselt, vaadates tigedalt altsilmi Jaki otsa.

See ei olnud küll suur summa, kuid need olid tema viimased vähesed rahad, mida oli kogu suve ihnelt kokku hoidnud avanssidest. Nüüd oli ta ilma ainsa sendita.

Jakk istus rahulikult ristamisi painutatud jalgadel ta ees ning kallas pudelist viinapõhja kopsikusse. Ka see oli viimane tilk. Seda Kiilaspeale ulatades puuris ta oma kõõrdi vaatavate silmadega vestitaskule. Kiilaspea mõistis kohe seda pilku ja küsis:

„Kas tahad, mängime kellale?"
Jakk noogutas pead:
„Lase käia!"
Kuid Kiilaspea kõhkles veel ühe silmapilgu. Ta vaatas üle õla taha küüniseina poole, kus magas Taavi. Kell oli ta õemehe, Taavi surnud isa viimane mälestus. Nagu midagi kahetsusetaolist hakkas läbi viinauima lainetama Kiilaspea südame all. Selle vanaaegse, paksude hõbekapslite ja raske ketiga kella oli ta lubanud hoida poisile mälestuseks. Kuid see hetkeline võitlus — kui see üldse oli mingi võitlus — sulas nagu jääkild mõtte ees, et ükskord peab ta ometi võitma, nüüd kohe on õnn tema poolt. Ja siis saab jälle viina, seda ainukest, mille järele vabisesid pärast neid metsikuid päevi kõik ta ihuliikmed. Ja ruttu, et mitte enam otsust muuta ega sattuda kõhkluste segadusse, nööpis ta keti lahti, haaras vestitaskust kella ning paiskas Jaki ette õlgedele.
„Aga mängime nii . . . võitja toob viina. Arusaadav?" sosistas ta poole häälega, et poiss ei kuuleks.
Jakk noogutas sõnagi lausumata karvast pead. Ta nobedad sõrmed hakkasid kohe kaarte segama, jagades need kaheks hunnikuks. Seda vaadates tuli Kiilaspeale meelde, et kraavimehed rääkisid, nagu mängiks Jakk valemängu. Kuid niiviisi, kahte hunnikusse jagades, ei saa mingit pettust olla. Siin otsustab õnn, ja õnn on seekord kindlasti tema poolt. Mäng ei kestnud kaua. Vihaselt heitis Kiilaspea lehed heintele laiali ning surus nägu halvakspanevalt krimpsutades läbi hammaste:
„Võitsid, kurat võtku! Sul on õnne nagu hobusel."
„Võitsin?" pani Jakk käe kellale.
„Jah. Aga nüüd jookse kohe alevisse ja ära alla kolme pudelit tagasi tule. Kas kuulsid, kolm pudelit? See kell ja kett on enamgi väärt, aga noh . . . lase käia . . . pea keerleb otsas nagu veskivõll."
Ta viskus vihaselt ja pettunult selili heintele. Jakk tõusis sõnagi lausumata, ajas selga oma vana kuue, vaatas nurka labida poole ning läks. Ja sinna ta kaduski nagu tina tuhka juba kolmandat päeva. Ainult tema nüriks taotud labidas jäi mälestuseks küüninurka vedelema.

Nüüd vilksatas see sündmuste rida nagu kadunud mälestuste vari läbi Kiilaspea mõtete. Rumal oli ta olnud, oli lasknud end petta niisugusel rangjalal. Ta surus vihaselt end vastu heinu ja urises:

„Pettis mind, tüssas, lurjus niisugune!" Sellest vihast, mis ta nüüd tundis, ei tahtnud öösel unigi silmi tulla. Ta vähkres kogu aeg oma asemel rahutult nagu palavikus, peksles rusikatega ja kiristas hambaid. Ikka ja jälle kordas ta mõtetes: „Vaat mis tegi... müüs kella maha ja joob nüüd üksi seda raha. Võib-olla pani koguni plehku... alatu hing niisugune!"

Ta ajas end küünarnukile, juuksed turris, nägu tursunud ja täis heinakõrte jooni, ning vaatas pinevalt küüniukse poole. Veidi aega tagasi nagu oleks ta selle taga samme kuulnud. Kuid nüüd ei tabanud ta kõrv enam midagi. See oli vist ärevuse meelepete või vihma ladin. Väljas hahetas juba pisut hommikust halli valgust. See nõretas nagu suits küüni ava kohal. Kõik oli vaikne, kostis ainult vihma ühetooniline ladin, mis peksis märga sood. Kuid see oli muutunud rahulikumaks, pikk sügisene sadu hakkas nähtavasti järele andma.

Kallutades pead tahapoole, hõikas ta teise küüniseina otsa, kus võis vaevu läbi hommikuse videviku näha tumedat mütsakut:

„Taavi, kas oled üleval?"

„Jah," vastas poiss.

„Kas Jakki pole veel tulnud?"

Ta teadis isegi väga hästi, et teda polnud, sest kogu öö oli ta ootamise pärast peaaegu ärkvel olnud. Ent ta tahtis siiski pärida, poisilt kinnitust leida. Ja ühes sellega lootis nagu haletsust äratada, kuulda mõnd lohutavat sõna, mis teda rahustaks.

„Ei ole," vastas poiss. Mõne silmapilgu pärast lisas ta: „Ma usun, ära ootagi... ta ei tule tagasi."

„Miks ta ei tule?" küsis Kiilaspea ägedalt.

„Sellepärast, et sinult pole enam midagi võtta. Ka kella mängisid maha, nüüd on sulle järele jäänud ainult nüri labidas ja nõgine kiluämber."

„Ole vait!" röögatas Kiilaspea.

Kuid tõeliselt oli ta päris kohkunud poisi sõnadest. Need kõlasid etteheitena ja just praegu, kus ta isegi

piinles, ärritas teda iga süüdistus veel enam. Tähendab, Taavi oli siiski kõik kuulnud, kogu seda kella mahamängimise lugu, kuid ei lausunud sellest sõnagi. See muutis Kiilaspea veel vihasemaks. Poiss oleks võinud vahele astuda, keelata, sest tõeliselt oli ju see tema kell. Võib-olla oleks siis jäänud kõik olemata, nad ei kõssutakski enam siin küünis, vaid on leidnud kuskil juba hea tööotsa. Aga nüüd teeb ta veel etteheiteid, süüdistab teda, nagu oleks siin võimalik veel midagi teiseks muuta.

„Sina, poisiklunn, pea suu!" kordas ta kähisedes veel vihasemalt, suurt rusikat tõstes. „Ma ise tean, mida teen ja mida tegemata jätan. Sul pole tarvis minu peale haukuda. Mõistad seda?"

Taavi ei vastanud sõnakestki.

„Aga selle Jakiga õiendan kord ise arved," jätkas Kiilaspea. „Küll näed ... ta peab minu pihus piiksuma justkui hiirepoeg. Olen niisugune mees, kes midagi ei unusta, midagi ei jäta võlgu, mis mulle ülekohut tehtud."

Ta nagu õhutas end sõnadega vihale, kuid selles oli osa ka veiderdamist. Karates järsku asemel istukile, vaatas ta metsikute pilkude ning kokkupigistatud rusikatega ringi, nagu seisaks Jakk tema ees. Taavi tundis neid onu veiderdusi, nad olid ühteaegu veidravõitu, kuid ka jubedad. Onu oli suur, laiade õlgadega mees, sügavate rõugearmidega näos, kahe vilkuva silmaga, milles ühes kavaluse ning meeletusega põles ka halastamatust. Taavi oli ise seda kogenud kõige paremini nende kahe aasta kestel, mil ta rändas temaga mööda turbarabasid, põlevkivikaevandusi ja kraavitöid. Veel praegugi sinetas ta õlg onu suure kämbla löögist. Mille eest see karistus oli? Lihtsalt sellepärast, et ta katkise ämbriga küllalt kiiresti ei jõudnud tühjendada veest täisnõrgunud kraavi.

Kuid täismeeste ees oli onu argpüks, lömitaja, suure ara koera taoline, kes ainult korraks lõrisedes kihvad paljastab, aga juba järgmisel silmapilgul niutsuma ning saba liputama hakkab. Niisugune oli tema onu, seda oli Taavi kogenud juba ammu. Kõik oli temas kelkimine, suurustamine, nagu tühja põie täis puhumine. Vaevalt

julgeks ta ka selle kõverjalgse Jakiga riidu minna, kes oli temast küll pea võrra lühem, ent äge ja riiuhimuline. Onu lihtsalt kuraasitas, katsus sellega varjata oma pahameelt.

Taavi ei hakanud sellest rääkima, sellest oleks tulnud temale ainult pahandusi. Ta vaikis ja sirutas käe pea alla, kus määrdunud kaltsus peitus tükk nätsket leiba. Selle oli talle andnud õhtul Simmo poolsalaja, et onu ei näeks. Kuigi neil oli juba mitmendat päeva otsas leib ja heeringad, peaaegu ainuke kraavimeeste toit, vihastas onu alati, kui keegi hakkas kuidagi nälgiva poisikese eest hoolitsema. Eriti vihastas ta Simmo, selle haige mehe peale, keda vihkas mingi salajase raevuga. Tema iga vähemgi hoolitsus poisi eest sütitas Kiilaspea justkui põlema, täitis meeletu ärritusega. Sellepärast murdis Taavi ka nüüd vargsi onu poole piiludes tüki leiba ja pistis suhu. Kuid ta ei saanud seda veel söömagi hakata, kui kostis jälle teiselt poolt seina äärest Kiilaspea kannatamatu hääl:

„Tõuse üles ja mine vaata, kas too kaabakas juba tuleb."

Taavi kartis vastu vaielda, praegu oli onu ägedas tujus. Ta tõusis istukile ja neelas ruttu suutäit. Siis hakkas kobama seina äärest pimedusest kuube, ainukest sooja riidetükki, mis talle oli alles jäänud. See oli nüüd niihästi kehakatteks kui magamisvaibaks. Kuid ta ei suutnud veel kuube selgagi kiskuda, kui kärises uuesti onu kannatamatuks muutunud hääl:

„No mis sa kohmitsed seal? Kas saab juba või ei saa!" kisendas Kiilaspea üle kogu küüni. „Või pean ma siit sulle kiluämbriga vastu pead virutama, et kiiremini jalad alla võtaksid."

„Kohe . . . ma tõmban ainult kuue selga," vastas poiss.

Teise seina äärest urises pimedusest järjest tigenev hääl:

„Kuue . . . ma tean küll su vigureid! Mis sa jälle pugid seal? Alati peab sul midagi matsutada, õgida ja närida olema justkui kutsikal. Sind ei jõua ka kaks meest söönuks teenida."

Nüüd jättis Taavi kuueotsimise ja kargas asemelt üles. Ta oli palja jalu, õhukestes pükstes ja sinises puu-

villases pluusis, mis täitis ka särgi aset. Külm rõskus pani ta kitsad haprad õlad värisema. Siin soos tundus alati niiske ja jahe. Suvelgi küünitas nende kanarbikunõmmede, lihavate sookailude ning madalate männijässide kohale rõskuse jäik käsi. Taavile ei meeldinud siin; see tühjus ja mahajäetus panid ta südame imelikult valutama. Kraavide külm põhjavesi, soo närbunud hallus ja kogu looduse kidur hingitsemine justkui varjas tema eest ära kogu valguse. Ükskõik mis hinna eest oleks ta tahtnud siit ära minna, jõuda lapselikus unistuses silmade ette kerkinud päikesepaistelisele maale. Ent kus asus niisugune maa, seda ei teadnud ta isegi.

Nüüd ruttas ta küüniukse juurde ja vaatas välja. Sealt paistis soomätaste ning märja rohu vahel kitsas looklev teerada, mille keskel läikisid loendamatud veelompide silmad. Väljas oli tõmbunud juba pisut valgeks, hall rõskus vinetas soo kohal nagu suits. See varjas kogu maastiku nagu läbinägematu eesriide taha. Ainult õige kaugelt võis vaevu aimata aleviku kirikutorni saledat tippu. Muidu oli kõik tühi, elutu ja vaikne, nõnda et isegi ükski lind ei lennanud siit üle.

„Noh, mis on?" päris küüni sügavusest Kiilaspea kärsitult.

„Pole kedagi näha," vastas Taavi kitsaid õlgu külmavärinas koomale tõmmates.

Kiilaspea viskus jälle raevunult asemelt üles. Ta haaras nõgise kilunõu, et kustutada janu, mis vaevas teda juba mitmed päevad.

„Ei ole kedagi näha," urises ta kilunõu suu kohale kummutades. „Mis sa siis seal vahid nagu tulp. Parem võiksid teevett keeta. See solk siin kisub otse sisikonna välja. Ah, vastik!"

Plarisedes lendas plekist kilunõu Taavile jalgade ette. Sellest pritsis vett ta paljastele säärtele. Poiss tõstis kärmelt nõu üles ning lippas vett tooma. Ta kuulis veel, kuidas onu hüüdis:

„Too jõest... kraavi rabasolk on mul juba hambad lahti võtnud."

Jõgi ei asunud kaugel, ainult mõnisada sammu eemal kõrgete mulla- ja kivirähapervendikkude vahel. Seda

süvendati juba kümmekond aastaid, aga ikka jäi töö mitmesuguste takistuste tõttu pooleli. Näis, nagu ei valmikski kunagi see töö, jääks kuivatamata raba, mulksuma põhjatud soolaukad. Ainult ajalehed kiitlesid, nagu oleksid siin käimas ennenägematud maaparandustööd.

Tuhanded töölised tulid ja läksid, kogu kraavimeeste laviin voolas siit aastate jooksul läbi. Aga õiget peatujat ja töötegijat polnud ühtegi, sest tööhinnad olid odavad, toit ettevõtjate poodides kallis, töö üliinimlikult raske ning tervisttappev. Rändajad peatusid siin ainult mõne nädala, et koguda teemoonaks raha ja astuda jälle edasi paremaid tööotsasid otsima. Nõnda oli kestnud jõesüvendamine kogu aeg, ja sel ei näinud tulevatki lõppu.

Sel kevadel olid hinnad paranenud, töö hakkas juba paljudele meeldima ja rabasse kogunes üle saja töölise. Paks ettevõtja meelitas töölisi, lubas neile talvelgi tööd muretseda. Kuid siis tuli järsku ootamatu lõpp: ettevõtja pistis kogu palgarahaga plehku. Töölised said tasuks ainult selle, mis olid veski juurest ettevõtja poest ostnud. Ja seda polnud just palju: ainult heeringad ja leib, paar pikasäärelisi kraavimeeste saapaid, mõni keedupott või pann, suitsud, tuletikud ja sinisest puuvillasest riidest tööülikonnad. Palgast saadi kätte ainult väiksem osa, kõik muu jäi süvendustöö lõpupäevale.

Kuid nüüd seda lõpupäeva ei tulnudki.

Jõelt tagasi tulles hakkas Taavi tuletegemiseks kuivemaid puutükke otsima. Küüni väravad olid põletatud, tükk seinagi välja kistud ja roovikud lahti murtud. Nüüd oli küüni ümbruskonnas raske leida midagi kuiva. Ta teadis eemal üht heinakuhja vitstest aluspõhja ning jooksis sinna. Vihm oli juba jõel käimisel ta õhukese pluusi märjaks löönud. Nüüd hakkasid mööda ta kukalt ja selga veenired alla jooksma. Jalad külmetasid märjas rohus kahlamisest, muutusid päris siniseks. Ka käsivarred kohmetasid kananahale, panid värisema kogu ihu. Ta haaras ruttu kuhjapea alt kuivemaid oksi sülle, rebis teel veel mõned kuivanud lillakavarred teevee jaoks ning jooksis üleni lõdisedes tagasi küüni. Seal asus kahe nõgise kivi vahel kraavimeeste keedukoht, kus vihmastel päevadel särisesid kastmepannid, aurasid

koorimata kartulite pajad ning mulksusid teenõud. Nüüd seisid keedukivid, millede pärast mõnikord oli olnud nii palju sõnelemist ja kisa, kasutamatult.

Taavi süütas haod, riputas kiluämbri veega orgi otsa ning kükitas visisevale ja pragisevale leegile üsna lähedale. Siin oli soe ja hubane. Isegi püksisääred ja pluusivarrukad hakkasid pikkamisi kuivama. Ainult selg ja rind jäid ikka veel märgadesse riietesse külmetama.

Kümne minutiga oli tee keenud.

„Valmis!" hüüdis Taavi küüniotsa poole, kus onu ikka veel rahutult oma asemel pöörles.

Kiilaspea tõusis üles ja hakkas õlgu väristades räästa alt kopsikut otsima. Kuid seda polnud harilikul kohal pealmise ristpalgi ja sarikate vahel. Ta katsus uuesti, kuid ei midagi.

„Kus kopsik on?" käratas ta poisi poole.

Ent Taavi ei teadnud kopsikust midagi.

„Eile jõid teed, ehk unustasid heintesse," vastas ta.

„Ikka mina olen süüdlane, ptüi!" urises Kiilaspea vihaselt. „Mäletan väga hästi, et panin eile pärast teejoomist kopsiku ilusti oma kohale. Just siia panin, täpi pealt siia, aga nüüd pole. Anna oma kopsik."

Poiss tõmbus tagasi.

„See on Simmo jaoks."

Kiilaspea pungitas vihaselt silmi:

„Mis kuradi Simmo jaoks? Anna siia!"

Korraga praksatas midagi ta jalgade all — see oligi heintesse unustatud kopsik. Kiilaspea otsmikule tõusis vihast jäme sinetav vorp nagu sarv. Kogu see neetud elu, palgarahadega plehkupistnud tööettevõtja, rangjalgne petis Jakk, jah, isegi see tühine plekk-kopsik justkui kiusasid, vihastasid ja narrisid teda. Vihaselt hakkas ta lömmi astutud kopsiku servi sirgemaks painutama ja istus siis tule kõrvale heinahunnikule.

„Vala teed!" justkui haukus ta Taavi poole.

Poiss ruttas kärmelt käsku täitma ning kallas kopsiku vett täis. Kiilaspea hakkas suurte sõõmudega teed rüüpima. Võib-olla aitab kuum vesi selle kohutava kõrvetuse vastu, mida ta tundis kõik need päevad kurgus ja kuskil veel sügavamal põletamas. Teed juues tegi ta otsuse, et läheb alevikku. Vihmarabin oli juba vaikse-

maks jäänud, selle kaitseks võib tühi seljakott õlgadele võtta. Võib-olla kohtab ta seal Jakki, seda petist, kaabakat, keda oli asjatult oodanud juba kolm päeva. See mõte muutis ta veel tigedamaks, peaaegu vihaseks. Kõigi nende päevade vimm hakkas temas jälle tõusma, uue jõuga keema.

Samal ajal kallas Taavi oma sinise kopsiku vett täis ning tulist nõu ettevaatlikult käes hoides, astus haige Simmo aseme juurde. See kuulis poisi tulekut ning pöördus ringi.

„Ah-haa, teeveega tulid kostitama," naeratas ta. See naeratus, tema lahked sõnad ja mõned pisikesed hoolitsused olid köitnud Taavi haige külge. Talle näis Simmo erinevat paljudest kraavimeestest, temas tuletas midagi meelde surnud isa. „Tubli poiss! Pane kruus siiasamasse aseme kõrvale, küllap ma hiljem ära rüüpan."

„Võtke kohe nüüd, see annab sooja," sundis Taavi.

Jälle naeratas Simmo. Ka tema tundis heameelt poisi pisikestest hoolitsustest, kuumast teeveest, sületäiest kuivadest heintest või toiduvalmistamiseks ruttu süüdatud lõkkest. Ta ajas end midagi kotisuust otsides küünarnukile ning võttis kopsiku vastu.

„Olgu siis pealegi . . . rüüpan ära."

Taavi tundis, kuidas nagu salamahti ta pihku suhkrutükk poetati.

„Aitäh," sosistas ta.

Kuid eemal juba tõrises Kiilaspea kannatamatult:

„Jälle sa kadusid ära! Tule kalla teed."

Taavi ruttas onule teed kallama. See tundis end juba paremini, kuum vesi soojendas meeldivalt ihu. Ent ühtlasi tekitas see ka isu.

„Anna tükk leiba," pöördus ta järsult poisi poole.

See vaatas kohkudes onu nööbitaolistesse tigedatesse silmadesse. Kas ta tegi nalja või oli see tõsi? Ta peaks ju ise väga hästi mäletama, et eile sõi viimase kannika ära.

„Leiba ei ole . . . eile sõime viimase raasu," kogeles ta.

„Kuidas ei ole?" tõstis Kiilaspea raske pilgu, ise tulist teekopsikut ühest pihust teise hõõritades. „Ma kuulsin, et sa alles hiljuti matsutasid nagu hobune, ja

nüüd järsku pole. Küll on jutt! Otsi, otsi üles või tahad minu eest peita?"

„Ei taha," värises poiss ja nihutas end ettevaatlikult pisut eemale. Ta tundis oma onu, mitte üks kord polnud ta niisugustel puhkudel saanud ootamatu hoobi.

„Siis otsi leib siia."

Taavi terav kõrv kuulis eemal küüniotsas Simmo asemel heinu sahisemas. Ainult sealt võis ta loota hädakorral abi.

„See polnud sinu leib," vastas ta julgemalt.

„Polnud minu leib?" küsis Kiilaspea nagu imestades ja pani teekopsiku ettevaatlikult enda kõrvale heintele. Ta liiga lähestikku asuvad silmad justkui nihkusid teineteisele veel lähemale. Neis hakkas loitma kartmapanev kollane tuluke. „Nii . . . sa ütled, et see polnud minu leib? Nüüd ütle, kelle leiba sa siis sööd kui mitte minu oma?"

Ta hääl kõlas venivalt, pingutatud rahuga.

„See oli Simmo leib . . . Simmo andis."

„Oota sa, sarvik! Või hakkad ka mulle valetama."

Raske rusikas lendas poisi poole, kuid see ei tabanud hästi. Taavi oli juba harjunud niisuguste ootamatute löökidega, sellepärast seisid kõik ta lihased pingul ja ootevalmis. Nagu ta nägi onu sõrmi rusikasse tõmbuvat, nõnda kargas eemale ning veeres enam kaotatud tasakaalust kui rusikalöögist küüniseina äärde.

Kiilaspea sööstis heintelt üles. Ta tahtis vist pimedas vihas poisi kallale tormata, kuid Simmo rahulik hääl keelas teda:

„Jäta poiss rahule, ta räägib õigust. Mina andsin talle tüki leiba."

Kiilaspea jäi harkisjalul seisma keset küüni.

„Sina andsid . . . vaat kus heategija!" kähises ta vihaselt. „Kas mina ise ei jõua teda toita, et sina hakkad siin veel heategijat mängima? Minul pole sinusuguse abi vaja! Põrgu võtaks . . . ma taon sellest kutsikast kerjamise nagu sinepivee välja. Jumala eest, seda ma teen!"

Ta haaras Taavi käest kinni ja rebis poisi maast püsti. Nüüd oli ta valmis kogu viha purskama poisikesele. Taarmanni plehkupanek . . . Jaki petmine . . . löm-

misõtkutud kopsik... kõike seda, mis tegi teda meeletuks, tahtis ta nüüd rusikahoopidega jahutada.

Kuid enne veel, kui ta sai ainustki rusikahoopi anda, kostis tema selja tagant Simmo hoiatav hääl:

„Kas sa ei kuulnud, ma ütlesin: jäta poiss rahule?"

See rahulik, kuid vääramatu kindlusega hääl sundis Kiilaspead pilku üles tõstma. Tema ees seisis umbes neljakümne viie aastane mees, temast hoopis lühem, kitsaõlalisem, koltunuks kahvatanud näoga nagu inimene, kes pole kaua aastaid enam värskes õhus ja päikese käes viibinud. Kuid ometi hõõgus temast midagi paindumatut, järeleandmatut, niisugust, mis sundis kohe Kiilaspea taolisi iseloome talle vastuvaidlematult alistuma. Seda tundes meenusid Kiilaspeale ka kraavitööliste sosistused, et Simmo oli hulga aastaid vangis istunud. See meeldetuletus röövis temalt kogu kuraasi, millega oli sööstnud Taavi kallale. Ta laskis rusikad lõdvalt alla langeda ning piilus kissi tõmbunud laugude vahelt uue vastase otsa.

„Noh, mis siis sina kohe põrama hakkad?" urises ta nagu lepitust otsides. „Poisile on tarvis ka veidi õpetust anda."

Kiilaspeale ootamatult hakkas Simmo rahulikult, nagu õpetades rääkima:

„Nii ei tohi poissi kohelda. Kas sa oled järele mõtelnud, missugused mälestused jäävad talle lapsepõlvest? Ja lapsepõlv on võib-olla kõige tähtsam inimese kasvamises, tema edaspidises elus."

„Põrgu!" sülitas Kiilaspea ja istus tagasi tule juurde. „Lapsepõlv? Kui sa teaksid, missugune lapsepõlv oli minul. Huu! Vanamees rehmis mind nagu vana kasukat... kord purjus peaga, kord kaine peaga. Sellega võrreldes elab Taavi nagu siidpuuvillas."

Simmo vastas teravalt:

„Võib-olla sellepärast oled sa ka niisugune inimene."

„Missugune inimene?" küünitas Kiilaspea kaela.

„Kasutu inimene."

„Kasutu inimene..." kordas ka Kiilaspea nagu järele mõteldes ning hakkas siis ootamatult tigedalt naerma.

Simmo lamas juba teist nädalat haigena poolpimeda küüni taganurgas, köhis raskelt ning sülitas

aeg-ajalt verdki. Ta elupäevad näisid Kiilaspea arvates olevat lõpul, kuid ometi vilkus ta silmades visa tuluke. Kui tema, Kiilaspea, oleks niisuguses olukorras, siis ta ei teaks mida teeks. Kindlasti ei lamaks ta siin küüninurgas surma oodates, vaid võtaks elust veel, mida võtta võib.

Kuid just see Simmo rahulikkus, tema visa elujõud kohutaski Kiilaspead. Ta oli kuulnud palju kõneldavat neist inimestest, keda ei painuta ükski võim, kellele rõsked kartserid ja valvurite nagaikad nagu ei sünnitanudki valu. Need olid poliitilised, kümneteks aastateks, sageli kogu eluajaks kinnimõistetud. Ja nagu kraavimehed salamisi sosistasid, oli Simmo üks neist.

Kõik see hirmutaski Kiilaspead, viis teda segadusse. Need inimesed näisid omavat teistsugust, nagu salapärast jõudu, mida tema ei omanud. Ja võib-olla just sellepärast austasidki paljud kraavimehed Simmot. Kasutu inimene... Kiilaspea naeris küll tigedalt selle üle, kuid ei hakanud vastu vaidlema. Temal on teistsugused abinõud, vaat, saadab alevikust politsei seda põrandaalust puistama. Ta kallas kopsikusse uuesti teed ning hakkas seda rüüpima.

Pikkamisi jäi väljas vihmasadu vaiksemaks. Madalad, peaaegu jässakate mändide kohal rippuvad pilved tõusid kõrgemale. Nende vahelt hakkas pudenema alla tükike heledamat valgust. See andis kogu soole uue, värskelt pestud välimuse. Sookailud ja kanarbik lõhnasid vängelt. Eemal, aleviku väljaulatavas sopis muutusid juba päris nähtavaks surnuaia kõrged pärnad ning sale kirikutorn tõusis teravalt vastu taevast nagu tääk.

Kiilaspea ajas kuue selga ning hakkas otsima mütsi. Ta vaatas vana harjumust mööda võidunud soni voodri vahele, sest peitis mõnikord sinna mõne paberraha. Kuid nüüd oli ka see tühi, seal polnud midagi. Ka taskutes ei kõlisenud ainustki senti, kõik oli läinud kaardimängule ja viinale.

Siis silmas ta järsku palgiseina pistetud taskunuga. Ta mäletas hästi, see oli Jaki kulunud pea ja ühe murdunud teraga nuga. Ta tõmbas noa seinast välja ja silmitses seda tükk aega hoolikalt, arvutades, palju võiks selle müümisest saada. Kui saab kahekümneviie-

lise, siis võib osta topka viina. Aga võib-olla leidub mõni loll, kes maksab rohkemgi, siis ehk saab kakski topkat. Ta sulges klõpsatades noatera ja pistis tasku.

Juba minekul, meenus talle korraga, et võib-olla leidub Taavil mõni sent. Ta lähenes lepitavalt poisile, patsutas naeratades selle õlale ja ütles:

„No pole midagi, räbalas tujus juhtub nii mõndagi. Küllap näed, poiss, meie hakkame veel elama, ja oi-oi kuidas veel. Aga nüüd... kas juhtub sul olema mõni sent?"

„Kakskümmend viis on."

„Anna minu kätte. Kui alevist tagasi tulen, toon leiba ja silku. Sööme kõhud täis ja asume teele. Võib-olla näen ka Jakki, siis võtan temalt raha paremagi jaoks."

Taavi otsis püksivärvli vahele peidetud raha ja andis onule. Õieti oligi see onu raha, ühe nende helgemate päevade and, kui tal raha taskus kõlises. Sellega oli ta tahtnud poisile heameelt valmistada, tasuda vihatujus paisatud sõimu ning löökide eest.

Nüüd võttis ta raha ja naeratas:

„Tubli poiss, tasun sulle selle ausalt ära. Küllap näed, saad tagasi tublide protsentidega. Nüüd aga kalla veel kopsik teed... kõrvetab."

Kiilaspea istus Taavi asemele ning ootas teed. Poiss märkas kõigis ta liigutustes midagi varjatut ja teesklevat, kuid ei mõistnud selle õiget põhjust. Niisugune oli ikka onu, kui ta tahtis midagi saavutada, kedagi tüssata. Ta ei kiirustanudki enam alevikku minekuga, vaid rüüpis aeglaselt teed ning rääkis kogu aeg naljatoonil Taavi või Simmoga. Ent ta väikesed vilkuvad silmad justkui otsisid ja uurisid midagi.

Teejoomise lõpetanud, ütles ta Taavile:

„Lippa nüüd ja too jõest nõutäis vett. See on joogiks parem."

„Aga tee?" päris poiss.

„Kalla Simmo nõusse. Olen kuulnud, et arstid soovitavad haigetel inimestel juua keedetud vett. Aga mulle maitseb keetmata paremini."

Taavi lippas alla jõe poole. Veenõuga tagasi tulles silmas ta juba eemal üht suurt kogu, kes rühkis

kiirel sammul aleviku poole. See näis nõnda onu sarnane, et poiss hetkeks seisatas ja minejale tähelepanelikult järele vaatas. Imelik, kas see oli siiski onu? Ta pidi ju ootama vett, aga laskis nüüd ise jalga. Mida pidi see tähendama?

Kui Taavi tagasi küüni jõudis, ei näinud ta seal onu.

„Kas onu läks juba alevikku?" küsis ta Simmolt.

„Jah, läks," lõi see lootusetult käega. „Ja sinu kuue võttis kaasa... mütsutas hõlma alla."

Nüüd mõistis Taavi kõik. Ta istus väga väsinult oma asemele, nõu läks ümber ja külm vesi jooksis üle paljaste jalgade.

2.

Kaks aastat tagasi suri Taavi isa.

Matuste ajal nägi ta esmakordselt onu, seda suurt laiaõlalist naeratava suuga meest, kelle ülikond näis pisut kitsas ja lühike nagu mõnel koolipoisil. Ta kõndis kikivarvastel ühest toast teise, nokatsmüts kohmakate käte vahel, ning heitis aeg-ajalt, kui keegi teda tähele ei pannud, pilke isa riietele, tööriistadele, mööblile. Laia, messingtibadega riidekapi juures seisatas ta tükk aega ning koputas sõrmenukkidega vastu selle külgi. Kapp kõmas vastu, see oli heast saarepuust. Siis laius mingi imelik naeratus koputaja tursunud näol.

Taavi oli onust varemgi mõnda kuulnud, kuid isa elades ei külastanud ta neid kordagi. See oli mingisuguste rahade pärast, mis onu Ärni oli juba ammu laenanud ega mõtelnudki tagasi maksta. Ta oli sõitnud hulga aastaid laevadel kütjana, töötanud sadamates ning istunud vist mingisuguste tumedate lugude pärast trellidegi taga. Tema elu oli veereva kivi elu. Enam kui kümmekond aastat oli ta hulkunud mööda kaugeid sadamaid, töötanud Belgia söekaevandustes ning Norra kalalaevadel. Nüüd oli ta koduta ning omasteta nagu üksik hunt.

Pärast matuseid istusid nad emaga kahekesi laua taga ja onu rääkis:

„Nüüd pead sa endale mingit teist hakkamist vaatama. Selle sitsivabriku tööga jääd varsti jänni, sealt

peale küüru midagi ei kogu. Ka poiss tahab kasvatada, seda peab meeles pidama. Temast võib veel saada üks-kord arst või advokaat."

Onu katsus oma suure kämblaga Taavi valget pead silitada, kuid too tundis justkui salapärast hirmu nende kohmakate käte, rahutult piidlevate silmade ning muheleva naeratuse ees. Just niisuguse pilguga oli kooliõuel majahoidja suur kollane koer Mata, kes vaatas ikka rõõmsalt, peaaegu paludes silma, kuid selja taga naksas alati oma valusate kihvadega säärde. Taavi arvates oli neil midagi ühist, sel majahoidja suurel koeral ja onu Ärnil, kes istus nüüd laisalt siin laua taga toolil.

„Mis muud hakkamist minusugusel naisterahval enam on kui töö ja töö?" küsis ema raskes meeleolus.

„Küllap leidub... ainult tahtmist ja nutti peab olema," noogutas onu paljutähendavalt pead.

„Mida siis niisugust?"

Onu ei vastanud kohe. Ta pani oma suured kämblad lauale ja vaatas nagu uurides ema otsa. Siis ütles:

„Tuleb hakata äri tegema."

Ema tõmbas õlad koomale.

„Raha... kust seda raha võtta?"

„Leidub sedagi, kui asja õigest vinklist vaadata. Karlast jäi maha hulk riideid ja tööriistu. Neid pole sul niikuinii tarvis... kui just ei taha hakata kohe uut meest vaatama."

„Kuidas sa räägid... laps kuuleb pealt! Sellele pole ma mõelnud ega tahagi mõtelda," heitis ema tõrjuvalt käega.

„Noh, siis pole ka mõtet hoida asju, mida koi sööb ja rooste rikub. See höövelpink on sul lihtsalt risuks ees, poisiga võib seal õnnetuski juhtuda. Ka mööblist võiks üht-teist eest maha müüa. Mis sa selle suure riidekapiga teed, terve tuba täis?"

„Karla, kadunuke, ise valmistas selle."

„Aga sul on ju teine kapp. Ka selle valmistas Karla, mäletan väga hästi. Egas kõike koli maksa hoida, võib-olla pead väiksemasse korterisse kolima, mis sa siis peale hakkad?"

„Jah, see on tõsi," vastas ema ohates. „Mis nõu siis sina mõtled mulle anda?"

Onu nihutas end laua taga justkui laiemaks. Ta tõstis sõrme üles ning lausus naeratades:

„Vaat seal seisabki kapital, seisab nagu sukasääres. Müü maha ja hakka kaubitsema, tee äri, sellega võib ka sõnnikust raha lüüa. Ma tean üht tuttavat meest, kes pakkis puhast tuhka ilusatesse pakikestesse ja müüs seda putukate-pulbri, puhastamisvahendi, loomarohu ning kümne teise asja pähe. Aga talvel valmistas puhtast savist ja tuhast odavaid vikatiluiske, segas lihtsalt veega ning laskis ära külmuda. Nüüd on mitmekordse maja omanik, härrasmees, lugupeetud, vaata veel, et varsti linnapeaks ei saa. Nõnda tehakse äri!"

Ta jäi põnevil ootama ema vastust.

„Olgu," vastas see, „aga mina küll ei hakka petma."

„Kogu maailm petab, koorib üksteisel nahka," naeris onu. „Kes on loll, sellelt võetakse ka viimane särk, tark aga kannab kasukat. Kas sa ise oled apteegist veel vähe kalli raha eest rohu asemel puhast vett saanud või lihunikult liha asemel luukonti?"

Ema ei vastanud, ta teadis, et see kõik oli tõsi. Teda ennastki oli petetud ja tüssatud kümneid kordi, kuid tema ei saanud teistele ülekohut teha. Onu justkui aimas ema mõtteid. Ta nihutas end lähemale ja haaras korraga selle käe.

„Kuule, Marta, meie oleme ju õde ja vend," lausus ta peaaegu paludes.

„Oleme," noogutas ema.

„Kui sa ise ei taha sedasi hakata, siis aita vähemalt mind. Sa tead ju, kust ma alles hiljuti lahti sain?"

„Tean."

„Siis anna mulle need mõned hilbud, mis Karlast järele jäid. Minu südametunnistus ei kõlise nõnda hõbedaselt kui sinul. Mina olen rahvamees, äri ajajärgu inimene. Küll näed, mõne aja pärast olen rikas mees, siis ei näita keegi enam mulle sõrmega. Ja sinulegi maksan ausalt kõik võlad tagasi, aitan hädapäevadel kui tuleb tarvis."

Ema tõusis üles, avas mõlemad riidekapid ja ütles:

„Hea küll, võta. Talita nendega, kuidas arvad."

Onu ahmis süle riideid täis. Aga kui ta ettetuppa astus, heitis peaga höövelpingi ja tööriistade poole:

„Mida sa nendega mõtled peale hakata?”

Ema vastas otsustavalt:

„Tööriistu ma ei anna. Poiss kasvab, vahest saab ka temast samasugune tubli meistermees nagu oli isa.”

„Saab küll!” hüüatas Taavi, haarates rõõmsalt ema käest kinni.

Tal oli lõpmatult hea meel, et ema ei andnud onule tööriistu ega höövelpinki. Selle eestuppa asetatud höövelpingi, mitmesuguste saagide, peitlite ning kirveste küljes justkui rippus hulk armsaid lapsepõlve mälestusi. Niihästi Taavi kui ka ema mäletasid väga selgesti, kuidas oli muretsetud üks või teine tööriist, see suur kruvidega höövelpink, need seinal rippuvad vahedate hammastega saed, mitmesugused peitlid ja höövlid, mis asusid suuruse järgi kindlatel kohtadel. See oli terve mälestuste maailm.

Siin töötas isa õhtuti pärast vabrikutööd. Siis oli kuulda höövli ruttavat sahinat, pikkade laastulintide rudisemist ja isa tasast vilet, kui ta aru pidades midagi mõõtis või kopsis. Mõlemat tuba täitis puu meeldiv lõhn, millest Taavi võis eksimatult arvata, kas see oli punane lepp, valge lainelise toimega kask või vaigu järele lõhnav mänd. Ja juba puu lõhnast aimas ta, mis sellest võib valmida, kas mõni päälisriiuliga kapike, uus tool või lihtne pildiraam.

Siin oli isa valmistanud ka selle suure riidekapi, mille messingtibad läikisid õhtuti tulepaistel nagu hiilgavad silmad. Mõnikord katsus Taavi tööl abiks olla, keetis liimi, hõõrus klaaspaberiga suuri laudtahvleid siledaks või puhastas laastudest höövelpinki. Ta tundis kõiki tööriistu, võis neid niisama hästi ja korrapäraselt oma kohtadele asetada nagu isagi. Kuid ta oleks tahtnud rohkemgi teha, siuh-säuh höövlit lükata, lauda saagida või oherdiga toredaid auke puurida. Kuid ta oli selleks kõigeks veel noor, kaheteistkümne-aastane.

Ja sellepärast oligi nüüd Taavil hea meel, et ema ei andnud onule höövelpinki ega tööriistu.

Pärast seda polnud onu Ärnit enam mitu nädalat näha. Siis tuli ta jälle ühel õhtul, seljas isa vana palitu,

mille servade alt paistsid ikka ta liiga lühikesed püksisääred ning porised saapad. Ta lehkas pisut viinast, põrkas eestoas vastu höövelpinki ning urises:

„Asjata seisab see risu ikka siin ees. Mõni võib enda veel sandiks lüüa. Aga just praegu võiks selle raha eest head äri teha. Konjuk-tuur on just niisugune. Nahad on hinnas, kui ainult jätkuks seda va mammonat kokku osta. Täna maksad ise niipalju, ootad nädalkaks ja võid kohe pool rohkem saada. Kasu jookseb ise tasku."

„Tähendab, oled nahakaupmees?" küsis ema.

„Sedamoodi jah. Kui tahad, astu kampaljongi," naeris onu. „Kasud teeme pool pooleks."

Aga ema ei tahtnud.

Pärast isa surma oli ta kuidagi hoopis vaiksemaks ja nukraks jäänud. Ainult suured silmad paistsid veel endist moodi Taavile armsatena ta kahvatus näos. Igal hommikul tõusis ta juba varakult, et valmistada kohvi, koristada ruume, korraldada tööriistu, nagu oleks nüüd veel keegi nendega töötanud. Ja seal tööpingi juures, vaadates rippuvatele saagidele ning ridastikku seisvatele höövlitele, puhkes ta sageli ootamatult nutma.

Onugi märkas temas muutust ning lausus:

„Oled otsa jäänud... sedasi tuleb sul varsti lõpp. Parem tee minu tahtmist mööda, siis võid ehk koguni tööta läbi saada."

Kuid ema vastas:

„Igal inimesel on oma tahtmine."

Onu läks turtsudes minema.

Taavi kuulis ema sageli öösiti raskesti hingeldamas ja köhimas. Need olid kopsud, tema ema ja vanaema haigus. Mõlemad olid sellesse varakult surnud, ema teadis seda väga hästi, kuid ei näinud sellest hoolivat. Igal hommikul ruttas ta ikka tööle, kuigi nüüd oli ta samm kuidagi raske ja ramp. Just nõnda oli ta näinud astumas ka oma ema ja vanaema mõned kuud enne surma.

Lõpp tuli varem, kui onu Ärnigi seda arvas.

Ühel hommikul katsus ema end tööleminekuks jälle voodist üles ajada, kuid vajus oiates tagasi. Nagu imestades jäi ta suuril silmil vaatama valgeks lubjatud toa-

lage. See justkui tõusis ikka kõrgemale ja kõrgemale, hakkas keerlema ning kadus hoopis silmade eest. Kohkudes mõtles ta pead padjale tagasi lastes, kas siis tõesti oli saabunud see, mida ta kogu aeg aimas ning kartis? Ta arvas selle olevat kaugemal, kuskil ebamääraseses tulevikus.

Taavile juhtus ema surm nõnda ruttu ja ootamatult, nagu silmapilkse kiirusega. Juba nädala pärast maeti ema, ja onu Ärni käis nüüd peremehena eestoast tagatuppa. Ta ei astunud enam kikivarvastel, ettevaatlikult, nagu isa matustel, vaid rasked raudkontsad kõmpsusid hoolimatult vastu põrandalaudu. Seistes messingtibadega riidekapi ees, koputas sõrmenukkidega vastu uksi ning naeratas. See iseäralik naeratus püsis nüüd kogu aeg ta rõugearmilisel näol, nagu kisuksid see höövelpink, need tööriistad, riidekapid ja riided, kogu see ootamatu rikkus temas esile selle meeletu naeruvärina.

„Nüüd hakkame elama ka paremaid päevi, küllap näed," seisatas ta Taavi ees ja puuris poissi oma nööbitaoliste silmadega. „Ostame hobuse, päris traavli kohe, ja vedruvankri. Hakkame kaupmeesteks. Ja sinust peab kord saama advokaat, võib-olla koguni kohtunik või prokurör. Siis aitad onugi välja keerutada, kui see kunagi pigipatta sumatab."

Ta hakkas laginal naerma, lüües mõlemate kätega vastu kintse.

Taavi ei osanud sellele midagi vastata. Onu aga pani isa kella vestitasku ja riputas jämeda hõbeketi uhkelt üle rinna.

Mõne nädalaga kadusid eestoast tööriistad, höövelpink, ema riided, suur kapp ning muudki. Onu tuli hilja öösel koju ja norskas hommikuvalgeni. Siis läks jälle linna traavlit otsima, niisugust hallitähnilist, kellel mõlemad küljed kaetud justkui hõberublatükkide litritega. Kord ammu oli ta niisugust hobust näinud ühes välismaa sadamas kerge korvvankri ees. Kuid kogu selles väikeses linnas polnud sellist traavlit, polnud ka niisugust korvvankrit, seepärast tuli onu Ärni ikka tühjalt tagasi, veidi komistades, haisedes õlle ja viina järgi.

Taavile jäi arusaamatuks, miks onu tahtis just niisugust hallitähnilist traavlit ning korvvankrit osta.

„Osta mõni teine, ükskõik missugune," ütles ta.

Onu jäi mõttesse.

„Ei osta!" põrutas siis järsku raske kämblaga vastu lauda. „Pean saama just niisuguse, nagu nägin seal... seal Amsterdamis. Mul ei lähe mitte eluilmaski meelest... traavel mitte ei astu, vaid tantsib minust mööda, vankrikorvis aga lamab niisugune tümikas, puuda kaksteist raske. Just minu nina all tõstab piitsa, kuid ei nähva mitte hobust, vaid plaksatab minu näo ees nagu laseks revolvrist. Ptüi!"

Kuid ühel päeval tuli ta siiski hobuse ja vankriga. See polnud küll hõbetähnidega traavel, vaid vana setukas, hiirekarva hall, kelle kõhnadelt külgedelt paistis läbi hõõrdunud karvade võidunud nahk. Kuid see oli siiski hobune. Ka vanker polnud kerge härraslik korvvanker, nagu onu Ärni oli näinud seal Amsterdamis, vaid kägisev logu, mille rattad vänderdasid telgede otsas, nagu tahaksid iga silmapilk kraavi joosta. Kuid ka see oli siiski vanker. Teisel päeval müüs onu kogu järelejäänud kraami ja siis sõitsid nad Taaviga linnast välja.

Maanteel muutus onu Ärni lustakamaks, viibutas venivale setukale lepaoksa ning trallitas vanu, lõbusaid meremeeste laule. Taavi nägi esmakordselt ta laial rõugearmilisel näol puhast südamlikku naeratust. Paistis nagu oleks tal ammune unistus teoks saanud. Õhtupoolikul, linnast kaugemal, käis ta mõnes tee-äärses talus ning ostis isegi ühe lambanaha.

„Vaat, see on algus, millest Rotschildid rasva lähevad," naeris ta heas tujus Taavile. „Tuhat niisugust nahakest, ja sügiseks oleme rikkad mehed. Iga nahk annab ilusat tulu, pool pooleks. Tuhat nahka, see teeb välja juba terve varanduse."

Nagu selle kinnituseks tõmbas ta heinamärsist välja väikese viinapudeli. Ta silmad lõid veel enam sätendama, see väike hall pudel justkui soojendas teda.

„Üks aamen," pani onu pöidlaküüne pudelile mõõduks ja jõi.

Siis mõtles ta silmapilgu ning ütles:

„Aga papid ütlevad ka teise aameni... see on ikka nõnda seatud."

Kolmanda aameniga sai pudel tühjaks.

Ühel õhtul jäid nad ööbima tee äärde, lagunenud mõisaküüni müüri varju. Oli juba hämarik, kui mööda maanteed kihutas mustlaste voor ning nägi nende tulelõket.

„Kas lubad naabriks tulla, peremees?" hõigati vankritelt.

„Tont teid kohale keerutas," urises onu tasakesi, kuid hüüdis valjusti: „Asuge aga platsi, viimati läheb veel hobusevahetamise kaubaks."

„Nõus, nõus, peremees, ära sa aga meie nahka üle löö."

See kiitus meeldis onu Ärnile.

Mustlased keerasid hobused müüri varju, trampisid jalgadega kõrge rohu maha ning süütasid suure keedutule. Taavile meeldisid need lühikesed tõmmud mehed ja sädistavad naised, kes istusid ristipainutatud jalgadega tulelõkke ees ning suitsetasid lühikesevarrelisi piipe. Üks vanaeit oma kireva rätiku, helkivate kõrvarõngaste ning suure kullininaga näis nagu muistne indiaanlaste pealik.

Pärast sööki hakkas onu Ärni neile oma hobust näitama.

„Hea hobune, ei jõua ohjadest kinni pidada," kemples ta veidi jommis päi, sest heinamärsis leidus ikka neid väikseid viinapudeleid.

Mustlased käisid ümber hiirekõrvi, vaatasid suhu, katsusid kapju, laksutasid tinaga täidetud piitsavarsi. Nad sumisesid nagu mesilased. Kullininaga vanaeit istus sirge pihaga tule ääres nagu puuslik.

„Näita, peremees, too lähemale," lausus ta kraaksudes onu Ärnile.

See talutas hobuse jooksuringiga tema juurde. Eit ei tõusnudki istmelt üles, sirutas ainult välja oma kondise käe ja katsus hobust ninast.

„Kolme päeva pärast kärvab ära," kraaksatas välkuvate silmadega.

„Kärvab ära?" jäi onu Ärnil otse hing kinni.

„Jah, vaata, ninast tilgub verd."

Onu astus hiirekõrvi juurde ja otse jahmus. Looma ninast tilkus verd, jooksis otse peenikese niidina. Ta polnud küll kunagi oma elus tegelnud hobustega, kuid see oli temalegi päevaselge, et kui hobuse ninast verd tilgub, siis loom kaua ei ela. Ta seisis lontis ja löödunа hiirekõrvi juures, hääletu nagu suur tühi kott. Kõik tema kaupmehe kavatsused olid nüüd luhta läinud. Ümberringi aga vehklesid kätega mustlased, käratsesid ja vaidlesid oma arusaamatus keeles.

Viimaks astus üks lakknahast säärikutega mees onu juurde ja ütles:

„Peremees, vahetame hobused ära."

„Ära too õnnetust, poeg!" hüüdis mustlaseit vahele. Aga lakknahast säärikutega mees ei kuulanudki teda.

„Vahetate?" küsis onu õhinal, ja väike säde hakkas jälle ta silmis elama.

„Vahetame, kui sul on peale maksta. Saad hobuse nagu elavhõbeda, aga sinu hiirekõrvist katsume juba homme laadal lahti saada. Kui kärvab, siis kärvaku, kuid mitte meie käes."

Onu Ärni hakkas nagu jälle elama.

„On maksta, maksan nagu mõisnik," kemples ta.

Hommikul jätkasid nad uue hobusega teekonda. Mustlased olid juba läinud, tuul puhus nende tuleasemelt tuhka laiali. Uus hobune oli küll pisut palju maksnud, kuid näis ka hoopis noorem ja erksam. Ainult mingi arusaamatuse pärast tükkis ta ikka käima viltu üle maantee ning katsus vankrit vägisi kraavi vedada. Juba kaks korda olid Taavi ja onu Ärni selle kraavist välja upitanud.

„Mida see tähendab?" arutles onu endamisi poolvaljusti. „Noor loom, hõlpu täis, vigurdab."

Aga kui ta ohjad pisut longu laskis, siis ei astunud hobune enam sammugi edasi. Keeras pea tagasi ja vaatas üle aisa otsa sõitjaid. Onu pingutas ohje ja hobune hakkas sörkima päris mõistlikku sõitu.

„Imelik loom, justkui pime," mõtles onu Ärni kahtlevalt uut hobust silmitsedes. „Kurat!"

Korraga hüppas ta vankrist maja ja hakkas tähelepanelikult hobuse silmi vaatama. Need olid ilusad läiki-

vad silmad, suured nagu kalliskivid. Loom hirnahtas talle sõbralikult vastu. Niisugused silmad ei võinud olla pimedad. Onu Ärni ronis jälle vankrisse ning sõit läks edasi. Kuid ta süda ei saanud siiski rahu, midagi-midagi oli selle hobusega korrast ära.

Õhtu eel möödusid nad suurest piimatööstusest. Selle trepil mängis tahapoole heidetud peaga noor poiss lõõtspilli. Ümberringi tantsiti ja kilasid rõõmsad hääled. Hobune kuulis hõiskeid, ehmus ning vedas vankri jälle kraavi. Keegi hüüdis nende poole:

„Pane hobusele prillid ette, ta on ju pime!"

„Seda sulle, tatraveski!" viibutas onu Ärni vihaselt piitsa.

„Vaat, ei usu!" naersid poisid. „Kas sa arvad, et nägija hobune tuigerdab nõnda aisade vahel nagu porujommis? Lehvita käega silmade ees, siis näed ise."

Onu kargas vankrist maha ja hakkas käega lehvitama.

„Kas tõstab pead?" naerdi trepilt.

„Ptüi, ei tõsta!" sülitas onu.

„Siis rakenda tagurpidi ette ja hakka ninast tüürima."

Kõik hakkasid laginal naerma.

Nõnda jäidki nad rändama pimeda hobusega.

Nüüd peatus onu veel sagedamini väikeste maakauplustc ees, kus müüdi viina. Ta muutus tigedaks ja kurjaks, kogu maailma elu näis talle vastukarva. Ta oli tulnud tegema suurt raha, ent sai nüüd ise nühkida. Ikka selgemini ja selgemini hakkas onu Ärni taipama, et mustlased olid teda kahekordselt petnud. Vana armetu hiirehall polnudki haige, mustlasmoor küünistas lihtsalt loomal sõrmega ninasõõrme katki. Ja siis vahetasid nad kalli juurdemaksuga pimeda hobuse vastu.

„Eh, vargad, vargad!" kirus onu Ärni südametäiega.

Ka nahku ei leidnud nõnda palju, nagu ta oli kujutlenud. Ta mõtles, et ainsa nädalaga ostab neid kokku terve koorma, toob linna ja läheb uuele laadungile järele. Kõik näis olevat kujutluses nii lihtne ja kerge, kuid nüüd oli neil istme all ainult kuus-seitse lambanahka, kõige viletsamat nahka, ja see oli kogu nädala ost.

Taludeski ei võetud neid lahkelt vastu. Need olid

rikkad talud, värvitud elumajade, valendavate tsinkplekist katuste ning raudkivist lautadega. Siin olid omanikud enam ärimehed, töösturid ja ametikandjad kui põllumehed. Lihtsa talutöö tegid nende eest sulased ja tüdrukud. Kord kohtasid nad värava ees üht niisugust jõukat taluomanikku ja onu Ärni küsis:

„Peremees, kas nahku müüa on?"

Kuid see ei vaadanudki tema poole, silmitsedes maanteed niisuguse pilguga, nagu ei seisakski tema ees kaks inimest. Ta näo hapukas ilme ja hoolimatult pükstetaskutesse surutud käed andsid mõista, et nad ei väärinud temalt ainustki sõna. Onu küsis uuesti. Nüüd pöördus peremees õue poole ja hüüdis:

„Mart, tule siia!"

Kohe ilmus tugev sulane pool-joostes üle õue peremehe ette.

„Mis on, härra vallavanem?" päris ta silmi pilutades, väga hästi aimates, milles lugu seisab. Ta ei mänginud niisugust mängu esimest korda.

„Võta malk ja kihuta need rajakad värava eest minema. Kipuvad vägisi vargile."

Taavi kuulis ja nägi esimest korda niisugust toorust ning tal hakkas imelikult valus. Teda lämmatas enam selle inimese pilk, kes ei vaadanudki nende poole, kes pidas neid tühisemaks kui liivatera maanteel, mutimullahunnikuid kraavikaldal, kui tema sõnad. Kes oli niisugune inimene, kellele teine inimene näis tähtsusetum kui tolmukübe?

Onu sülitas ja kihutas hobuse jooksu.

Alles õhtul küsis Taavi:

„Kes oli too mees seal õueväravas?"

Onu hakkas suure häälega naerma:

„Too oli jumal — Kauka jumal. „Sii om miu maa, sii om miu taivas ja sii om ka miu lõo, kes sial taivan kiirleb." See hallparun elab nende sõnade järgi. Aga anna nüüd sealt heinamärsist, seal peab olema veel üks väike pudelike."

Nad olid rännanud ainult kaks nädalat, kui rahagi hakkas otsa lõppema. See oli imelik, kuidas raha kadus nagu nägematult sõrmede vahelt. Kas seda kulus rohkem nahkade ostmiseks või neile väikestele viinapude-

litele, mis kõlisesid tühjalt vankripäras, sellele ei teadnud onugi vastata. Aga ühel päeval, kui ta vaatas oma vasklõkatsitega rahakotti, leidis selle tühja olevat.

„Küllalt, las nahad veel jooksevad lammaste seljas!" kraaksatas ta vihaselt. „Pöörame nüüd otsad ümber — tagasi linna."

Taavi rõõmustas, maal rändamine tundus talle eesmärgita ekslemisena. Nad olid justkui samasugused pimedad nagu nende hobunegi, keerlesid sihitult ühelt maanteelt teisele, ööbisid kraavikallastel ja varisenud veskimüüride ääres. Nüüd jõi onu veel enam, müües tee ääres kaupmeestele alla oma hinna ostetud lambanahku. Sageli lamas ta ristseliti vankris nagu surnu. Taavi juhtis hobust; talud, külad ja asulad jäid selja taha.

Linnas peatusid nad onule tuttavas sissesõiduhoovis, mille pikkade haisvate saraaluste otsas asus öömajaliste tuba. Esimesel pilgul näis see nagu arestimaja kamber. Päeval joodi seal viina, mängiti kaarte, söödi vorsti ja saia. Öösel magati külg külje kõrval kõvadel, lutikatest kubisevatel narilaudadel. Võõrastetoa kõrval hõõgus väikeses putkas kojanaise pliidisuu suure teekatlaga. Sealt osteti mõne sendi eest teed ning joodi kruus kruusi järele.

Kogu päev ja öö kihas siin imelik elu.

Taavile näisid kõik inimesed siin kuidagi erisugustena, niisugustena, kes olid justkui elus ülearused või ei leidnud seal enesele õiget asukohta. Imelikul kombel sarnanesid nad nagu sissesõiduhoovi pika tapuridva taolise peremehe vestinööpidele, mida see kandis erivärvilistena ja erisuurustena kahes reas üle rinna. Ka iga inimene oli siin isesugune, ainult mingi mure näis neil kõigil olevat ühine.

Igal õhtul tuli võõrastetuppa öömajale kõhn habetunud kellassepp halliks võidunud ja läikima kulunud mustas kuues. Ta tuli tasakesi, peaaegu kuulmatult, hoidudes oma kaaslastele silmi vaatamast, nagu muserdaks teda mingi alandus ja häbi. Kõik temas oli korralik, tagasihoidlik, kuid ühtlasi ka kuidagi kulunud ning vananenud. Sõnagi lausumata heitis ta kohe kägaras narile, pea all kokkupandud kuub, ning ohkas:

„Mis eluke see on... nagu puruvanake tupes, vea kogu eluaeg kesta järele. Aga kest on raske ja üha raskemaks läheb. Olen olnud Peterburis ja Riias kellameister, aga siin valmistan puukulpe."

Ta kõneles enesega, keegi talle ei vastanud ja ta ei oodanudki seda.

Mõnikord parandas ta siinsamas võõrastetoa laua taga istudes uure, silmas musta niidirulli taoline riistapuu. Ta oli osav meister, elupõline kellassepp. Head kella nähes hakkasid ta kõhnad närvilised käed värisema, ta justkui ei raatsinud seda enam omanikule tagasi anda. Kuid õhtuti kogunesid kaardimängijad ja tõrjusid kellassepa laua juurest eemale. Taavi otse vihkas neid rämedaid ja hoolimatuid inimesi, kes segasid vana meistri tööd.

Kellassepa kõrval lamas naril pea alla painutatud tugevate käsivartega noor mees. Ta sarnanes atleedile, kõik oli temas ilus, vormikindel, jõuline. Pingulitõmmatud trikoo all kaardus võimas rind. Tugev, ilusakujuline lõug koos vormikindla nina ning kõrgele kaarduva otsmikuga muutis teda nii tunduvalt sarnaseks muistsetele marmorkujudele. Kui kellassepp jälle ohkas, pöördus ta selle poole:

„Ära ohka, vana, sa oled siiski olnud midagi — hea meister. Aga mina ei ole ja minust ei saagi kunagi midagi. Transporttööline! Kurat... kena nime on välja mõelnud tsemenditünnide veeretajale ja soolakottide tassijale. Isegi mustusevedajat on hakatud nüüd võõrapäraselt kutsuma — assenisaator. Need keerulised nimed on paljudele ainukeseks tasuks hariduse eest."

Eemal nariotsal istuv talumees ümatas pekitükki taskunoa otsas hoides:

„Kriis, kriis, see pigistab nüüd kõigil lõõrid kinni, nii linnas kui maal. Võikilo maksab kuuskümmend senti, aga sealiha ei taha keegi ostagi. Pangad aga tõstavad laenuprotsenti, nende nisu õitseb."

Nooruk ajas end küünarnukile ja pöördus ägedalt talumehe poole:

„Kas sa ka, taat, aru saad, millest see tingitud on?"

„Miks ei saa — kriis."

„Sülitan su kriisile. Vabariik on mäda!"

Talumees pööras silmad hirmunult uksele. Kaardimängijad jätsid sõrmenukkidega lauale tagumise. Keegi hüüatas:

„Sa, poisike, hoia pool suud kinni!"

Kuid nooruk jätkas:

„Mitte ainult hindades ei seisa asi, vaid selles, et inimestel on kadunud siht, eesmärk, elamise mõte. Elame nagu tuule peal ja korraga — revolvripauk, köis, sillalt pea ees jõkke. Näiteks mina: õppisin kümme aastat, valmistusin elule ette, aga nüüd olen lihttööline. Ja mitte ainult lihttööline, selles pole kõige suurem häda, vaid igal õhtul mõtlen hirmuga, kas homme saab tööotsa või ei. Praegu veel kuidagi saan, sest olen noor ja tugev. Aga siin on elupõline meistermees, kellassepp, võib-olla niisama suur spets omal tööalal nagu kõrvaarst, elektriinsener, keemik, aga valmistab puukulpe. Mis saab sellest noorest poisist ... kas maksabki temal hakata käima seda vaeva ja viletsuse teed ... parem juba lõõg kaela."

Nooruk oli viskunud ägeduses narilt üles ja näitas käega Taavile. See hirmus pisut, ta ei mõistnud kogu vaidlusest õieti midagi. Näis, et kõik olid rahulolematud, kõiki köitis mingi nägematu kammits, sundis lömakile mingi raskus. Onu Ärni jõi, mõned mehed mängisid kaarte, aga kellameister ja noor mees, kes talle väga meeldis, ei võtnud sellest osa. Kuid just neid näis see raskus muserdavat veel enam kui teisi.

Järgmisel õhtul tulid videviku ajal võõrastetuppa kaks meest. Nad olid riietatud laiadesse tumedatesse mantlitesse, kaabud silmadele tõmmatud. Neis oli midagi võõrastavat, nuuskivate koerte sarnast. Taavi arvates ei sobinud nad kuidagi selle suitsuse, traatvõre tagant paistva elektrivalgusega üleujutatud ruumi öömajalisteks. Kõik jäid kuidagi imelikult vaikseks, katsusid justkui üksteise varju pugeda. Kaardimängijad peitsid kaardid tasku, üks viinapudel kolksatas laua all.

Aga mehed ei heitnud neile pilkugi, astusid nooruki juurde ja ütlesid:

„Pane kuub selga ja tule kaasa."

See heitis neile vihkava pilgu ning haaras narilt kuue. Peaaegu keegi ei liigutanudki, kuni tulijad ühes

noorukiga ukse taha kadusid. Siis prahvatas üks kaardilaua taga istuvatest meestest:

„Vaat, kuhu nina pistsid! Nüüd saab poiss juurde veel uue nimetuse — arestant. Ptüi!"

Taavi küsis onult, kes oli sel õhtul pisut kainem:

„Kes need mehed olid?"

Onu sai kurjaks:

„Mis sinul sellega asja? Ole vait ja keri magama." Ta tõusis ägedalt narilt üles ja ohkas: „Parem lähen ja ostan hoovipoisilt „parvepoisi"."

Kui ta ruumist lahkus, sosistas kellassepp:

„Need olid Ka-po mehed."

„Mis tähendab Ka-po?"

„Ah, poju, ära küsi! Keele määrib ära. Missugune rott ta küll üles andis?"

Onu Ärni ei tulnudki sel õhtul enam tagasi. Ta oli kõigiga tuttav ja sõber, jõi teed kojanaise putkas, mängis peremehega viitlehte ning sahkerdas hoovipoisiga mingit tumedat äri. Taavile näis, et onu oli siin varemgi elanud, juba noil päevil, kui kandis kitsast ja lühikest ülikonda nagu koolipoiss. Tugev, krobedalt tahutud näo ja käreda häälega kojanaine ütles Taavile:

„Tunneme seda sinu onukest nagu vaskkopikat: ühel pool kull, teisel kiri. Pole esimest korda oma viimast hilpu pudelipõhja jätnud."

Kui onu linnas nahkadega askeldas, hoolitses Taavi hobuse eest. See pime hobune näis sama üksik ja mahajäetud nagu temagi. Aga ühel õhtupoolikul ei leidnud ta enam hobust tavalisel kohal sara all. Ka vanker oli kadunud. Taavi kohkus mõttest, et keegi on hobuse koos vankriga varastanud. Ta tahtis turule joosta ja onu üles otsida, kuid kojanaine peatas teda hõikega oma putka lävel:

„Mis sa keerutad, kas oled midagi ära kaotanud?"

„Hobust ei ole!" hüüdis poiss.

Kojanaine vastas:

„Täna on laat, onu läks parseldama."

„Kas ta tahab hobust ära müüa?"

Kojanaine kehitas õlgu ja kutsus Taavi putkasse. Seal hõõgus lämmatavalt kuum pliit, millel keesid

mitmesugused nõud. Naine pani Taavi laua taha istuma ning kostitas teega. Toetades paljad küünarnukid lauale, vaatas ta kahetseva pilguga poisi otsa ja rääkis:

„See oli ette teada, nõnda juhtub su onuga alati. Kui poleks hobune läinud täna, siis homme ... niisugune on tema loomus. Ta laastab kõik inimesed puupaljaks, kes tahavad temale vähegi head teha."

Kojanaine kallas veel Taavile teed ning otsis kapist biskviite. Ta sidus oma lahtitulnud rasked juuksed pearätiku alla ja istus tagasi laua äärde. Nüüd ei rääkinudki ta Taavile, vaid justkui kaebas kellelegi kolmandale:

„Miks ei võeta sellelt inimeselt õigus looma pidada? Ka hobusel on piin, kui ta peab konutama päevad otsa peaaegu söömata. Kuid veel halvem, et tema hoole alla on usaldatud alaealine, mõistmatu laps. Kui mina saaksin teha seadust, siis ei laseks niisugust inimest ühte ruumigi noortega. Mitte ei laseks. Juba tema olemine mürgitab kõiki, see paneb isegi minul südame pööritama."

Taavi jäi kohkudes selle suure, pisut mehele sarnaneva naise otsa vaatama, kelle hääles kostis nagu appikarje. Kunagi polnud keegi talle nõnda halvasti onust rääkinud. Kuid ometi aimas ta nendes sõnades tõtt. Vähese vaikimise järel lausus ta:

„Sügisel lähen kooli ... onu lubas seda."

„Kooli!" naeris kojanaine ja heitis käega. „Sa ei tunne oma onu, oled veel alles laps. See inimene ainult kujutab ette, maalib pilte, luiskab ja valetab nagu vanasarvik. Temaga koos elades ei lähe sa enam kunagi kooli! Tunnen teda juba kaua, enam kui kümme aastat. Võib-olla just tema pärast olen ka mina niisugune... niisugune räbal."

Järsku peitis tugev naine näo kätesse ja hakkas nuuksuma.

Onu Ärni tuli sissesõiduhoovi tagasi alles kolme päeva pärast. Ta tuli jala, polnud enam hobust ega vankrit. Pondunud näol õhetasid rõugearmid ja väikesed teravad silmad näisid kustunutena. Kogu päeva lamas ta kägaras naril, ei maganud, kuid ei liigutanud

ka oimugi. Näis, nagu juurdleks ta sügavalt millegi kallal. Õhtul, kui tuli kellassepp, hakkas sellega sosistama, näitas oma hõbekapslitega uuri ja tahtis seda müüa. Kuid kellassepp ütles:

„Uur on hea, vanaaegne, kuid mina ei osta."

Onu Ärni jäi imestades vana meistri otsa vaatama.

„Miks?"

„Inimese viimaseks väärtuseks on hea kell. Võib olla söömata, magada lageda taeva all, aga inimene pole veel roiskunud, läbi mädanenud, kui kannab taskus head uuri." Vana kellameister tõstis silmad onu Ärnile. „Pea enesele, hoia kinni, nõnda kaua oled veel inimene, kuni kuuled kella tiksumist taskus. See on viimane nael lageda toa seinas. Kui selle välja tõmbad, siis pole enam midagi. Hukkud, lähed põhja nagu kivi."

„Vana tobu!" urises onu kellameistrile selga pöörates.

Kuid ta tundis siiski nendest sõnadest nagu külmavärinat. Midagi väga tõsist oli vana meister puudutanud ta sügavuses. Ta peitis uuri vestitasku ning astus otsustavalt kojanaise putkasse.

Teisel päeval läks ta juba hommikul vara linna. Varsti tuli tagasi kahe raske pakiga, mis lõhnasid odava soodaseebi järgi. Nüüd muutus onu Ärni jälle elavaks ja rõõmsaks, tema silmades justkui põles suur saladus. Kogu õhtupooliku istus ta kojanaise kitsas putkas, pihus kuum teekruus, väike viinapudel lauanurgal. Ta pilutas viinapudelile silma, kuid ei võtnud korki ära, vaid rüüpis ainult tulist teed. Jäme hõbekett läikles üle vestirinna, vana kellameister-tobu võis näha, et oli niigi saanud hakkama oma asjadega. Küünarnuki juures lõhnas kaks roosakat seebitükki. Aeg-ajalt nuusutas onu Ärni neid ja rääkis lõbusalt üle põlve hooletult heidetud jalga viibutades:

„Njaa ... missugused ilusad seebid justkui puhtaim hanerasv ja roosiõli. Ja missugune värv — lihtsalt roosamanna! See teeb ka aiateibad siidpehmeks ja paneb kasehalud roosatama. Isegi minu vana pimeda hobuse võiks nendega nägijaks seebitada. Kakskümmend viis senti tükk ... kakskümend viis senti tükk, aga ilu ja jumet annab kolme tuhande eest!"

Onu Ärni laksutas keelt, nagu müüks ta juba talust tallu käies seepe. Kojanaine vaatas põlglikult tema poole ning heitis:

„Soodarämps! Ma kardan isegi, et sööb mu laua läbi. Prügikasti tuleks visata, aga sinnagi õieti ei kõlba."

Onu Ärni naeratas leplikumalt:

„Sa ära tigestu. Seep on seep, minule on ainult tarvis, et lollid seda ostaksid, et teeniksin kolme-, nelja-, viiekordselt. Pärast seda võtku kas või küüned lahti, pole enam minu asi. Ainult rahakest on tarvis, kahekümneviielisi, viiekümnelisi, krooniseid ja kahelisi. See on peaasi. Kui kord kauplemisest tagasi tulen, pean ka sind meeles, ausõna. Oled minu kampaljong. Ostan heateo eest kas või jaanalinnusulgi."

„Pea suu, hakkad jälle lobisema!" heitis naine põlglikult. „Sinu pärast poleks ma sõrmegi liigutanud, tunnen sind liigagi hästi. Aga see poiss ... see hukkub."

„Sügisel panen kooli, kas või ülikooli," naeris onu Ärni muretult. „Armastan noori ... olen ka ise olnud päris põngerjas."

„Latrad!" tõusis naine tigedalt üles. Ta tumedates silmades vilksatas ähvardav tuluke. „Kas mitte sina ei müünud nuhkidele ära selle noore poisi sealt võõrastetoast? Juudas!"

Onu Ärni ei vastanud, rebis ägedalt viinapudelilt korgi ja jõi suure sõõmuga.

„Sina aga ära roni sinna, kuhu pole tarvis," ütles siis sõrmega ähvardades.

Teisel päeval läksid nad raskete seebikandamitega linnast välja. Juba esimeses külas hakkas onu Ärni käima talust tallu, kus pakkus teenijatüdrukutele, sulastele ja karjapoistele oma roosat seepi. Nüüd kõneles ta värvikalt ning pidulikult, tema sõnad panid tööst väsinud inimesed naeratama. Nad ei märganudki tema sõnades pettust ja valet, vaid ostsid seda toorest, kibeda lõhnaga seepi, nagu peseks see maha kogu nende töövaeva, mure, lootusetuse.

Kahe päevaga oli üks kandam müüdud.

„Nüüd hakkame mõlemad kaupmeesteks," ütles onu Ärni õhtul Taavile öömaja lakas õlgedel end laisalt

sirutades. „Sina käid ühel pool maanteed asuvates taludes, mina teisel pool. Õhtul saame kokku, ja siis loeme kasu. Niiviisi kasvad sa samasuguseks tubliks ärimeheks nagu minagi."

„Ma tahan kasvada nagu oli isa," lausus poiss kokkulitsutud huultega.

„Isa!" naeris onu Ärni. „Mis ta oma seljaküürutamisest sai? Enneaegsed kirstulauad! Aga meie teeme äri, saame rikkaks, ostame traavlid ning korvvankrid ja laksutame piitsa näljakönnide nina all. Eh, see on alles elu!"

Ta jäi magamagi metallraha kõlistades, mida oli kogunenud raske hunnik.

Hommikul hakkas Taavi seebikompsuga käima paremal pool maanteed asuvates taludes. Ta seisatas tükk aega kõheldes esimese talu õueväravas, kuid ei julgenud ega julgenud sisse astuda. Seebid olid rämps, pettus, soola ja sooda sodi, ning see nagu keelaski teda neid müümast.

„Lähen edasi... järgmisse," mõtles poiss.

Kuid järgmise talu uhkesti värvitud elumaja, kivilaudad ja klaasveranda akende sära kohutas teda veel enam. Nagu hirmutis kargas Taavi mällu mälestus toorest peremehest, kes teda ja onu pidas tühisemaks kui liivatera oma jalgade all. Taavi astus edasi, möödus kõheldes paljudest taludest. Ta julges oma seebitükkidega sisse astuda alles küla lõpus asuvasse väikesse madalasse osmikusse.

Seal istus valge habemega taat kolmejalgsel järil ning punus korvi. Ümberringi lamasid põrandal pajuvitsad ning niinekoored. Vanamees oli vist korvimeister, sest toa lae all õrrel rippus hulk valgeid, siniste ja punaste rantidega kirjatud korve. Ruum lõhnas meeldivalt värvi ja puukoorte järgi. Kui korvimeister kuulis Taavi arglikku häält, jätsid ta krobelised sõrmed töö.

„Seepi?" kordas ta ning raputas pead. „Ma saan selle korvi eest kakskümmend viis senti, aga palju maksab seep?"

„Ka kakskümmend viis," vastas Taavi.

„Tähendab, pean töötama terve päeva, et osta kaks-kolm tükki seepi. Ei, poju... mina ei jõua osta niisugust

kallist kaupa. Mina pesen liivaga, ja talveks on mul niisugune kivi... vahukiviks kutsutakse. See on töörahva seep."

Taavi läks jälle edasi. Vanamehe sõnad muutsid seebipambu ta turjal raskeks nagu tinakamba. Kuid eespool polnud enam talusid ja Taavi pöördus tagasi. Nüüd hakkas ta neis elumajades käima, mis varem vahele jäid. Õhtuks müüs ta siiski kaks tükki seepi, ühe edevale teenijatüdrukule, teise vanaeidele, kes selle peitis riidekirstu vanade siidpearätikute ning kõrditud seelikute alla lõhnaks. Kui ta teeristil onuga kohtus, polnud too sugugi tema kauplemisega rahul.

„Ma õpetan sind," istus onu kraavipervele. „Sa räägi, et oled vaenelaps, isa ja ema surnud, lase mõni pisargi silmist. Aja vanamooridel südamed härdaks, küllap siis ostma hakkavad. Sa ju kuulsid, kuidas mina siristasin, taibukalt ja naljatades. Ainult nõnda saab äri teha."

Taavi litsus huuled kokku, vastumeelsus haaras teda nagu palavik.

„Ma ei hakka inimesi petma," lausus ta kindlalt.

Onu Ärni ägestus:

„Kas see on petmine, kui nimetad end vaesekslapseks? Su isa ja ema on ju surnud. Mina pean sind toitma."

„Seebid on pettus."

Onu väikesed silmad hakkasid vihaselt vilkuma.

„Kas pean sind rusikatega õpetama?" sisistas ta tigedalt.

„Ükskõik, aga kerjama ja petma ma ei hakka," vastas poiss, kitsaid huuli veel enam kokku litsudes.

„Põrgu! Küllap aeg sind ise õpetab, kui minu sõna kuulda ei taha."

Sel õhtul peatusid nad väikeses teeäärses kõrtsis. See asus nagu luurav koer kahe maantee harul, uksed mõlemale poole lahti. Onu heitis taskust pihuga metallraha letile ja käratas uhkelt: „Suupistet ja viina, aga siva!"

Avatud köögiuksest kandus ruumi isuäratavat praelõhna. Onu vaatas tigedalt Taavi otsa ja ütles siis nagu millegi üle järele mõteldes puhvetipidajale:

„Aga sellele kukeharjale siin üks kuivanud kringel ja klaas mõru teed. Las närib ja mõtleb järele, siis ehk saab ärimeeski. Egas mina jõua üksi teda nagu karuäket vastupidi vedada."

Taavi näris kuivanud kringlit ja rüüpas peale mõru teed. Õhtul puges ta pööningule magama, kuna onu jäi alla vanasse kõrtsiruumi kahe pika loomakaupmehega napsitama. Ta kostitas heldelt võõraid mehi, sest nüüd kõlises jälle raha taskus. Ta kriiskav hääl kostis läbi lae Taavi kõrvu. Nüüd oli onu jälle rikas, uhke, suurte rahadega ärimees, kes loopis hoolimatult metallraha letile ja põrandale. Köömnenapsi, pommerantsi, kristall-kümmelit ja vähki, see kõik oli nüüd tühine asi osta. Ta suur rusikas põristas vahetpidamatult praalides vastu lauda, nõnda et pudelid ja klaasid aina klirisesid. Loomakauplejad põristasid onuga kaasa, kiitsid ja meelitasid teda, kuid salaja pilgutasid teineteisele tähendusrikkalt silmi.

Öösel tuli onu pööningule Taavi aseme juurde ja küsis:

„Sa müüsid täna kaks tükki seepi?"

„Müüsin," vastas poiss.

„Anna raha siia, mul tuleb tarvis." Ta vaikis mõne silmapilgu, siis otsustas: „Ka seebipaki võtan kaasa... mine tea, mis võib siin pööningul juhtuda."

Taavi andis sõnagi lausumata raha ja seebipaki. Oli teada, et onu oli jälle rahast lage. Ta sulges silmad ning litsus end kõvasti vastu kopitanud õlgedega täidetud kotti, et mitte kuulda alt kõrtsitoast hääli. Pööning oli külm ja pime, suured rotid jooksid üle liivase põranda. Tuul rabistas katusel ning kiunus räästakaarte all. Taavi mõtles kooliminekule, kuid nüüd näis see kaduvat pööningu kaugesse pimedasse lõppu.

Kogu järgmise päeva magas onu vana kõrtsi taga põhukuhjas. Ta ajas end mitu korda üles ja mõtles kellale vestitaskus. Kuid nüüd justkui hirmutasid teda vana kellameistri sõnad. See õemehe poolt Taavile pärandatud kell oli tema viimane nael. Kui ta selle välja tõmbab, siis on kõik lage. Ta tõusis siiski ja läks kõrtsi loomakaupmehi otsima. Kuid need olid juba hommikul varakult jalga lasknud.

„Ptüi, vargad!" sülitas onu mõrult.

Ta oli ühele neist raha laenanud, kuid nüüd oli see läinud. Ja seebipambud seisid kõrtsimehe leti taga viina ning suupistete eest pandis.

Õhtul astusid Taavi ja onu Ärni tühjade kätega mööda maanteed linna poole. Oli juba videvik, kui nad möödusid ühest suurest külast. Mõni päev tagasi oli onu siin veel seepidega kaubelnud, rikast ja lahket isandat mänginud, kuid nüüd kõmpis tühjalt ning häbistatult mööda.

Küla lõpus asus just maantee ääres lauda pikk savisein. Selle taga oli kuulda partide prääksumist. Onu seisatas ja kuulatas. Ta ilme muutus mõtlikuks nagu tookord, kui koputas Taavi isa matuste ajal sõrmenukkidega vastu riidekappi. Edasi astudes vaatas ta paremale ja vasakule, nagu kardaks nägijaid. Veidi eemal asusid lagedal põllul viljarõugud.

„Puhkame siin," otsustas ta.

Nad ronisid viljarõugu alla, kiskusid redelite vahelt asemete jaoks õlgi ja jäid külg külje kõrval lamama. Onu ei öelnud Taavile enam ühtegi halba sõna, vaid hakkas isegi tema eest hoolitsema, andes katteks oma kuue. Mööda maanteed läksid inimesed, sõitis mõni üksik vanker. Onu jälgis neid viljarõugu alt ettevaatlikult ja heitis rahutult tagasi asemele. Nähtavasti mingi kavatsus keerles jälle ta mõtetes, millest Taavi veel aru ei saanud. Väljas oli juba öö, kui onu Taavile külge müksas:

„Tõuse üles, hakkame minema."

„Kuhu?" päris poiss uniselt.

Onu ei vastanud, vaid sikutas uuesti Taavit käsivarrest.

Nad ronisid viljarõugu alt välja ja hakkasid üle kõrrepõllu astuma tagasi küla poole. Onu seisatas saviseina juures ja katsus ettevaatlikult aknaid. Üks kriuksatas ning andis järele.

„Poe siit sisse," sosistas ta Taavile.

Poiss hakkas hirmunult värisema. Ta jalad muutusid nõnda nõrgaks, et oleks peaaegu maha kukkunud.

„Ei poe," suutis ta suure vaevaga vastata.

„Kas sa mõistad..." hakkas onu kiirelt sosistama,

„. . . keera partidel kaelad kahekorra ja meie saame jälle raha kauplemiseks."

„Ei, ei, ei!" karjatas Taavi kätega veheldes.

„Tasa! Ma sulle veel näitan!" kähises onu raevunult. Ta tahtis teda käest kinni haarata.

Korraga pistis Taavi lageda põllu poole jooksma. Ta sattus nõgesepõõsasse, need kõrvetasid käsi ja nägu, kuid ta rabeles neist läbi ning tundis järsku ees tühja põldu. Midagi nägemata jooksis ta mööda pimedat välja edasi, kuni miski haaras tal jalast ja ta kukkus hingetult maha. Eemalt kostsid onu hõiked, kuid Taavi ei vastanud. Ta surus näo vastu paljaid käsivarsi ning hakkas nuuksuma.

Sel sügisel ei läinud Taavi enam kooli.

Nad loivasid onuga ida poole, suurte põlevkivikaevanduste rajooni, kus töötasid kogu talve. Ja uuel kevadel tulid siia soode taha kraavitöödele, kus rahadega plehkupistnud ettevõtja ja ladisev sügisene vihm neid tühja vanasse küüni justkui kinni naelutasid.

3.

Veel enne õhtut läks vihmasadu üle.

Madalad pilved tõusid nõmme kohal kõrgemale, muutusid õhulisemaks ning lõid äärtest veidi roosatama. Nende vahelt välgatas üle hulga aja esimene päikesevalgus nagu läikiv odaots. Vanal küünikatusel ei rabisenud enam vihma, ainult tuul raputas põõsastelt veepiisku vastu seina. Alevist paistis selgesti vanade pärnade vahelt kirikutorni sihvakas tipp.

Taavi jooksis aeg-ajalt küüniuksele ja vaatas aleviku poole. Ta ootas onu, kes oli lubanud kaasa tuua midagi söögipoolist. Mõte paremale suutäiele ei andnud talle rahu, sest see oli juba kolmas päev, mil oli närinud ainult tükikese kuivanud leiba ja rüübanud peale mõru teevett. Nüüd muutis teda nälg rahutuks, ikka ja jälle jooksis ta ootuses küüniuksele ning tuli pettunult tagasi. Just see ootamine oli kõige piinavam. Tundus, nagu oleks kuivanud ta kõht selgroo külge, nõnda tühi näis see olevat.

Simmo oli oma asemele tagasi heitnud.

Küüni taganurgast kostis aeg-ajalt ta raske läkastav köha. Taavi ei näinud küll hämaruses ta nägu, kuid iga Simmo köhahoo puhul tõusis ta silme ette tema kaame, koolja peale sarnanev nägu. Kogu ta lõug kuni tugeva kühmus ninani ja kõrge otsmikuni oli kaetud justkui koltunud, paljudest kohtadest kortsunud liimipaberiga. Meelekohti hõbetasid hõredad hallid juuksed. Kuid ta ilmes oli siiski alati midagi julget ja kindlat, mida iga vaataja märkas juba esimese pilguga. Ta silmad näisid puurivat iga inimest ja eset, neid justkui kaaludes ja vaagides. Kuid see pilk polnud siiski toores, vaid pigem mõtlik, kaaluv ja hindav.

Taavi küsis temalt juba mitmendat korda:

„Kas tahate, onu Simmo, ma keedan teed?"

Kuid Simmo raputas ikka pead:

„Ei... pole tarvis."

Raskest köhimisest oli muutunud ta hääl kähisevaks ja nõrgaks.

Nõnda oli ta lamanud seal pimedas küüninurgas juba peaaegu kaks nädalat. Kraavide külmad põhjaveed ja raske töö olid röövinud tema viimse tervise. Kuid ta rippus siiski visalt elu küljes, selle iseäraliku kangekaelsusega, nagu inimene, kes ootab veel viimastel silmapilkudel midagi suurt, unistuste-taolist, mille eest on võidelnud kogu eluaeg. See ootus justkui andiski talle ammutamatut jõudu selles pingutavas võitluses. Taavi ei mõistnud seda kõike, kuid ta nägi, kuidas suurem osa kraavimehi, minööre ja betoonivalajaid suhtus austusega sellesse kitsaste õlgade ning kumeraks kooldunud turjaga inimesse. See side oli sügav, niisugune nagu võib ainult olla sõprade ja seltsimeeste vahel.

Mõnikord lakkasid isegi kaardimängijad ja napsitajad käratsemast, kui nende kõrvu kostis Simmo vaevlev köhimine. Nad vaatasid küünisopi poole, kus Simmo pimedas asemel lamas, ja üks või teine sosistas:

„Jah... kurat võtku, niisugune on see tööinimese saatus! Kui veel tervist ja jõudu jätkub, siis murra tööd leivakooriku eest nagu härg ikkes. Aga kui jääd

vanaks ja põduraks, siis ei viska keegi sulle isegi pihutäit kuivi õlgi külje alla."

Neil puhkudel jäid käratsejadki vaiksemaks, nagu tumeda varjuna lendles nende tulevik silmade ees. Siis tõstis mõni sõrme huultele ja sosistas:

„Kas on õigus... ta olla istunud kümme aastat vangikongis ja kaotanud seal oma tervise?"

„Muidugi seal," vastas mõni teine ägedamalt. „Ja mille eest? Otsis meiesugustele õigust, võitles töörahva eest. Aga meie istume siin ega oska mõnikord viinast ega kaardipakist kaugemale vaadata. Ptüi, kui sellele mõtled, siis hakkab enesest häbi!"

„Kas tahad ka trellide taga kõngeda?" heitis kolmas.

„Pigem juba seal kui siin. Siis vähemalt tead, et oled inimesemoodi elanud, võid häbenemata igaühele silmi vaadata. Ausam on surra püsti kui põlvili."

Taavi oli kuulnud sageli niisuguseid sosistusi Simmo kohta.

Ainult paks Taarmann, tööettevõtja, vihkas teda. Tööliste keskel kõneldi, et ta laskis kümnikkudel Simmole anda kõige halvemad, vähese teenimisvõimalusega tööotsad. Ja mõned teadsid rääkida koguni seda, et ta oli pakkunud ühele joodikule minöörile kasti viina, kui see nagu juhuslikult põrutaks Simmo lähedal õhku paar suurt kivi.

Taavi ei mõistnud sellest kõigest õieti midagi. Kuid talle meeldis see enamasti vaikiv, suurema osa tööliste poolehoiu võitnud inimene. Ja meeldis just seepärast, et ta tundis väga hästi tema kuldset südant. Veel täna hommikul oli Simmo pistnud talle pihku tükikese leiba. See polnud esimene tükk. Neil raskeil päevil, kui onu jõi ja kaarte mängis, oli ta ikka leidnud midagi Taavi jaoks. Mõnikord oli see ainult julgustav sõna, lootustandev pilk, lahke naeratus, kuid ka see muutis kõik otsekui hoopis kergemaks ja helgemaks.

Seepärast keerleski Taavi nüüd küüniukse ja Simmo vahet. Ta tahtis oma haigele sõbrale kuidagi tasuda kõike head.

„Kui vihm üle läheb, toon kuhjast aseme jaoks kuivi heinu," lausus ta tõsiselt, vaadeldes Simmo märjaks sadanud aset.

„Hästi," vastas see. „Aga kes teab, võib-olla polegi neid heinu enam tarvis."
„Miks ei ole?" küsis poiss õhinal, nagu midagi halba aimates.
„Mis siin enam teha, kõik on juba lahkunud. Meie oleme viimased, tuleb minulgi kuidagi minema ronida."
„Aga sa oled ju haige!"
„See... see ei tähenda midagi..."
Köha katkestas Simmo vastuse. Alles tüki aja pärast, silmad veel köhimisest märjad, suutis ta vastata:
„Pole midagi parata, igal inimesel on omad kohustused. Inimene, kel pole kohustusi, on justkui puu, mille juured kuivanud. Niisuguse puu võib juba esimene tuulepuhang maha murda."
Taavi istus Simmo kõrvale heintele ja haaras kätega külmetuvate jalgade ümbert kinni. Temaga oli nõnda hea rääkida. Ta polnud nagu onu, kes ainult järsult haugutas või löömiseks rusikat tõstis. Simmo sõnadest hoovas alati nagu midagi kauget ja tundmatut, mis aga oli kuidagi Taavi südamele nõnda lähedane ja omane. Nõnda, just temamoodi olid rääkinud ka too vana kellameister ja tugevate käsivartega nooruk seal sissesõiduhoovi võõrastekambris. Ja nõnda õpetas teda ka isa.
Mõnikord tundus Taavile, et talle hakkasid nagu läbi hämaruse koitma Simmo sõnade mõtted. Need olid küll tema jaoks rasked mõtted, keerulised, kuid siiski kuidagi väga südamelähedased. Ta oli elanud onuga raske talve põlevkivikaevanduste madalates barakkides. Alles siin oli ta hakanud esimest korda märkama enese ümber seda lämmatavat, sihita ja justkui ummikteedel ekslevat elu, millest oli rääkinud too nooruk. Möödunud sügisel ei läinud ta enam kooli. Neli klassi algkooli, see näis olevat tema jaoks kõik. Teda ei võetud ka strekipoisiks, sest oli selleks liialt noor. Mõnikord aitas sorteerimissara all naistel tühjendada vagonette või valvas kaevandussauna põlevat ahju. Enamaks teda justkui polnudki tarvis.
Nüüd oli ta kogu suve onu ja tema paarimeeste kraavijupist katkise ämbriga vett ammutanud. Kas see oligi kogu tema tulevik? Onu mõtles ikka veel kaubit-

semisele ja keerulistele ärinõksudele, mis pigem sarnanesid pettusele, kuid ka see oli Taavile vastik. Ta mälestustes seisis ikka too koletuslik öö seal saviseina taga, kus onu sundis teda läbi akna ronima võõrasse lauta. Nagu aimamisi tundis Taavi nii imeselgesti, et ta praegune elu võib teda kord sinnamaani viia.

Ent nüüd justkui hakkas temas midagi muutuma, uueks saama. Nagu nägematu eesriie hakkas ta silmade ees üles kerkima. Simmo oli mitmel korral küsinud, kelleks ta tahab saada. Aga kelleks ta tahtis saada? Põlevkivikaevandustes nägi ta üht lehvivate valgete juustega meest, kes ainult oma tihedalt täiskirjutatud pabereid sirvides võis ütelda, kus kohas nägematus maasügavuses algab paas, kus muutub põlevkivi õhukeseks kihiks, kus keerlevad maa-alused ojakesed. See kõik näis Taavile salapärane ja mõistmatu nagu võlukunst. Aga ometi kütkestas see teda, kiskus kaasa. Selle mõtte juures tuhmusid isegi isa höövelpink, tema mitmesugused saed ja tööriistad, lihtsatest laudadest ja vineerist valmivad mööbliesemed. See näis midagi hoopis suuremat, kättesaamatumat.

Kui ta nüüd sellest Simmole jutustas, naeratas too: „Tean . . . sa mõtled vist markšeiderit?"

Taavi muutus näost punaseks ja hüüatas:

„Nii jah, just nii kutsuti seda inseneri. Markšeider . . . see on kena nimi. Kas selleks peab väga palju õppima?"

„Väga palju," vastas Simmo tumedalt.

„Kui palju?"

Simmo ei vastanud kohe. Tal oli valus purustada selle noore poisi unistuste seebimulli, mis kunagi ei teostu. Või ehk siiski? Võib-olla teostub ta enese unistus, pikkade aastate lootus, siis on ka see võimalik.

„Ma tean ainult üht maad maailmas, kus see kergesti võimalik oleks, kus sellele vaadatakse nagu loomulikule, iseenesest mõistetavale asjale, et sinutaolistest vaestest vanemateta poistest kasvavad insenerid, arstid, kirjanikud. Nad võivad kõigeks saada, mille poole püüavad ja õpivad."

Simmo sõnad kõlasid Taavi meelest nagu muinasjutt

Igavesest Suvemaast. Niisugust muinasjuttu oli mõnikord ema jutustanud.

„Kus?" küsis ta hinge kinni hoides.

Kuid just samal silmapilgul kostsid küüninurga tagant rapsivad sammud. Enne kui Taavi ja Simmo midagi taipasid, seisid küünilävel kaks kaitseliidu vormis püssidega meest. Nende vahelt astus sisse sinikasrohelises mundris konstaabel, pihus revolver. Ta valgustas kiiresti taskulambiga kõiki küüni pimedamaid nurki ning käratas siis Simmole:

„Mis bande siin on? Tõuske püsti! Kiirem!"

Ta suunas ärevalt revolvriotsa Simmo poole, nagu kardaks, et see talle järgmisel silmapilgul ootamatult kallale tormab. Kuid Simmo jäi rahulikuks, kui vastas:

„Olen haige, mul on raske tõusta."

„Küll ma tean ja tunnen teiesuguseid!" jooksis konstaabel aseme poole, nagu tahaks lamajat jalaga lüüa. „Marss-marss üles, muidu lasen püssipäradega tõusmise kergemaks teha."

Simmo heitis kuue õlgadelt ja tõusis püsti.

„Vägivalla vastu ma ei saa," lausus ta põlglikult.

„Suu pidada!" käratas konstaabel tigedalt. „Ma küsisin: mis bande siin koos on? Vastake!"

Ta kriiskav hääl oli juba pisut rahunenud, enesekindlamaks muutunud, sest valgustades kõiki küüninurki, nägi, et vastasteks olid ainult vana haige mees ja poisike.

„Siin pole mingit bandet, on vaid töölised," vastas Simmo.

Punetavad tedretähed hakkasid konstaabli näol jälle hõõguma.

„Töölised . . . küllap juba tunneme teid!" irvitas ta mõnitavalt. „Üks teist katsus täna juba ühiskauplusest viinapudelit näpata. Hea, et saime kinni nabida, muidu võib-olla oleks öösel mõnel koguni kõri läbi lõiganud."

„See oli onu!" hüüatas Taavi aimates.

„Vaat!" rõõmutses konstaabel. „Tunnete juba lõhnast oma mehe ära. Näidake isikutunnistus."

Simmo avas tööpluusi rinnatasku nööbi ja võttis välja isikutunnistuse. Konstaabel uuris seda tükk aega suure

tähelepanuga. Ta tunnistas ülesvõtet ja vaatas siis uurides omanikule näkku.

„August Simmo?" päris ta veel nagu usutledes, hääles iseäralik rõhk.

„Jah, see on minu nimi."

„Vanus?"

„Lugege isikutunnistuselt, seal on kõik märgitud."

„Teie vastake, aga ärge õpetage mind!" käratas järsult konstaabel. „Vanus?"

„Nelikümmend kaks."

Taavi arvates oli Simmo kühmus kogu nagu pikemaks sirgunud ja võimsamaks kasvanud. Tema silmades helkis politseinikku vaadates põlgavalt külm pilk. Ja suunurkades näis justkui värelemas isegi väike kartmatu naeratus. Niisugusena meeldis ta väga Taavile. See kõhn, mõhkulitsutud rinnaga inimene ei sarnanenud milleski tema tugevale onule, kes juba eemal maanteel politseinikku nähes alati kihevile lõi, tahtis selle eest kas või maa alla kaduda. Ka tema, Taavi, tahtis olla Simmo sarnane.

Konstaabel lõi isikutunnistuse laksatades kinni ja küsis endise tooniga:

„Nii. Nüüd ütelge, mis asjaõiendusi teil siin tühjas küünis on?"

Taavile näis, nagu oleks Simmo ühe lühikese hetke väga pinevalt mõelnud. Järgmisel silmapilgul vastas ta juba täiesti rahulikult:

„Töötasin kraavitöödel ja jäin haigeks."

Konstaabel, kes ikka veel hoidis revolvrit käes, küsis umbusklikult, rõhutades:

„Kraavitöödel?"

Nad vaatasid ühe hetke teineteisele silmi, nagu tahaksid vastamisi mõtteid lugeda.

Simmo noogutas:

„Jah . . . just kraavitöödel!"

Konstaabel muutus rahutuks. Ta katsus anda oma kärisevale hääletoonile pehmemat kõla ning küsis sõbralikumalt:

„Räägime nüüd ausalt ja avameelselt."

„Räägime . . . mina olen alati selle poolt."

„Kas see pole pisut imelik, et teie kui endine kooli-

õpetaja, haritud inimene, hakkate järsku kraavitööliseks?"
„Aga mis siin siis imelikku on?"
„On. Teie kuulute ju meie intelligentsi hulka, aga need..." konstaabel tegi põlgava liigutuse.
Simmo muigas: see politseinik polnud just tarkpea.
„Pole midagi parata, aeg on niisugune," vastas ta varjatud pilkega. „Meil töötas labidamehena isegi üks konstaabel, mis siis veel minust rääkida. Nüüd sai ta pisut ametikõrgendust — läks Navesti kümnikuks."
Konstaabel taipas Simmo sõnade mõtet. Sellelt inimeselt ei saa ta ei hea ega halvaga midagi teada. Seepärast jättis ta endise mängleva tooni ja hammustas jälle ametlikult:
„Näidake elamisluba."
Kuni Simmo oma tööpluusi taskust väikest paberilipakat otsis, pöördus konstaabel kulme kibrutades kaitseliitlaste poole:
„Otsige see koerapesa seal läbi. Vaadake hoolikalt ka räästa alla ja sindlite vahele. Iga paberilipakas tooge kohe minu kätte."
Mõlemad kaitseliitlased hakkasid kohe elektrilampide valgel küüninurgas tuhnima. Mitu korda pöörasid nad Simmo asemel heinad ringi, kuid ei leidnud midagi. Ka räästate alused ja sindlite vahed olid tühjad. Ainult ühe vana kampsuni varrukast kukkus kimp ajalehti välja. Konstaabel haaras need üles, kuid heitis jälle vihaselt heintele laiali, sest seal polnud midagi keelatut.
„Ei leia midagi, härra konstaabel," raporteeris pooletunnise asjatu otsimise järele vanem kaitseliitlane.
„Otsige veel... midagi ei tohi silmapaari vahele jätta. Kas olete juba saapad ja püksisääred läbi vaadanud?"
„Ei ole."
„Siis otsige!"
Konstaabel oli vihane, kogu tema vaev näis asjatu. Too lurjus, viinapudeli varas, rääkis lendlehtedest ja võimalikust relvaga vastuhakkamisest. Nähtavasti tahtis ta ainult enda nahka päästa. Teel siia mõlkus konstaabli meeles aukõrgendus, ümberpaigutus tähtsale ametikohale, kuulsus. Missugune lollpea ta oli ometi

olnud! Miks ta ei võtnud kaasa mõningaid lendlehti, mida oli leitud kraavitööde juurest? Nüüd oleks võinud need poetada selle vanamehe asemele ja kõik oleks olnud korras. Seda ta ju oskas, see polnud temal esimene kord.

Ka Simmo saabaste ja riiete läbiotsimine ei lisanud midagi uut. Kui vanem kaitseliitlane sellest ette kandis, hammustas konstaabel enesele valusalt huulde. Ta ei vastanud sõnagi, vaid ulatas Simmole läbivaadatud paberid ning sisistas alles siis selga keerates:

„Vaadake, et te enam mu näppu ei puutu. Õhtuks olgu küün puhas."

„Kuid ma olen haige inimene... kuhu ma nii ruttu lähen?" protesteeris Simmo.

„Vait! Nagu ütlesin: õhtuks olgu õhk minu rajoonis puhas."

Konstaabel pöördus raskelt nagu mingi soomusest monstrum ringi, sulges kabuuri rihma ja astus küünist välja. Kui ka kaitseliitlased tahtsid talle järgneda, käratas neile:

„Teie jääte siia. Vaadake, et küün oleks tühi."

„Just nii!" lõid kaitseliitlased kuulekalt kannad kokku.

Taavi vaatas kohkudes Simmole otsa. See kõik oli tulnud talle liiga järsku ja ootamatult. Onu viinapudelivargus... konstaabel... kaitseliitlased... läbiotsimine ja sõim. Ning nüüd kihutati nad ka veel vastu ööd küünist minema. Simmo justkui aimas poisi mõtteid, pani käe ta õlale ja ütles:

„Pole midagi, poju. Hakkame minema... korja oma asjakesed kokku."

„Mul polegi midagi, ainult onu labidas ja keedunõu."

„Võta keedunõu, minu oma lõid need isandad lömmi."

Ta peatus hetkeks, sest talle tuli meelde hommikune lugu Taavi kuuega. Poiss külmetas siingi, kuna väljas tibas ikka veel hooti vihma. Nõnda, palja jalu ja särgita, ainult õhukese tööpluusi väel, ei võinud ta minna välja tuulisele maanteele. Simmo hakkas otsima oma segipaisatud aseme juures ja tõmbas sealt kuskilt ühe vana kampsuni välja.

„Vaat, pane see selga, siis on soojem," ütles ta.

Nüüd selgus Taavile ootamatult veel hoopis midagi

muud: Simmo kavatses teda enesega kaasa võtta. Sellest mõttest hakkas korraga ta südame all lainetama midagi sooja, ammuunustatut. See sarnanes sellele lapsepõlve puhtale tunderõõmule, kui isa lubas teda mõnel puhkepäeval viia sadamasse vaatama suuri, võõraste maade laevu. Nagu siis, riietudes lehviva kraega madrusepluusi ja ankrutega ilustatud nööpidega sinisesse kuube, nõnda tõmbas ta ka nüüd rõõmsalt selga Simmo vana kampsuni. Nähes maas oma sõbra väikest kokkukeeratud kompsukest, ütles ta rõõmsalt:

„Lubage, ma kannan seda."

„Kanna," vastas Simmo naeratades.

Nüüd oli veel võtta nõgine keedunõu ja vastu kivirähka nüriks taotud labidas, siis seisid nad minekuvalmis. Kaitseliitlased valvasid eemalt Simmo iga liigutust, kuigi isegi nende arvates ei võinud selles nõgises keedunõus, väikeses pambukeses ja roostetama lõõnud labidas midagi keelatut olla. Nad hoidusid kartlikult teineteise lähedale, sest konstaabel oli andnud lahkudes salajase hoiatussignaali. Nähtavasti oli see vanamees siiski kardetav tüüp, kui juba konstaabel tema eest hoiatas. Kui viimaks Simmo ja Taavi küünist lahkusid, hakkasid nad lonkides nagu kaks lontkõrvalist koera neile mõnekümne sammu kauguselt järgnema.

Simmo valis lühema teeraja üle nõmme aleviku poole. Aeg-ajalt heitis ta üle õla pilgu tagasi, ja nähes ikka põõsaste vahel kaht üle õla visatud püssidega varju järgnemas, naeratas:

„Näed, missugune austus. Tulime siia nagu iga teinegi kraavitööline, kuid minema saadetakse auvalvega."

Ta katsus küll naeratada ja pikemat sammu võtta, kuid Taavi märkas siiski, et tal oli raske käia. Aeg-ajalt sundis teda köha mõne silmapilgu seisatama ja hinge tõmbama. Juba mõnesaja sammu käimise järele pärlendasid ta otsmikul sõmerad higipisarad.

„Puhkame veidi," lausus Taavi osavõtlikult.

„Ei. Püüame lahti saada neist ebameeldivatest saatjatest. Vaata tagasi, kas nad ajavad ikka meie jälgi."

„Jäid seisatama," teatas Taavi.

Nad jätkasid veidi kiirendatud sammul teekonda. Vihmasadu oli lakanud, õhtune videvik tihenes soo kohal nagu järjest tumedamaks muutuv müür. Juba poole tunni pärast varjas see kogu ümbruse. Ainult veelombid läikisid nende ees tuhmi valguse paistel nagu pilutavad silmad.

Veidi maad enne alevikku pöördus teerada laiale munakividega sillutatud maanteele. Mitmel pool puude varjus hakkasid paistma majade akendes vilkuvad tuled. Nad möödusid piimatalituse tühjast tsementtrepist ja ühiskaupluse pikast lasilast, mille küljes konutasid veel mõned hobused peremehi oodates. Otse vastu laia maanteed säras pagari suur valgustatud vaateaken. Alles see pilt meenutas Taavile jälle uuesti ta tühja kõhtu. Kuid nüüd justkui polnudki see enam nõnda talumatu ja piinav. Tal oli niigi hea astuda, tema kõrval sillutisel kõmpsisid Simmo rasked töösaapad. Seda oli nii hea kuulata, see muutis hoopis kergemaks selle öise teekonna.

Siis tuli pikk pime alevikuvahe. Nad möödusid kirikuaia kõrgest kivimüürist, mille kohal kohisesid tuules vanad pärnad. Siin oli päris pime ja vaikne, kuskilt ei kostnud ainustki häält. Vastu kirikuaeda asusid madalal nõmmel rida väikseid hütte. Simmo jäi seisatama ja kuulatas. Nende tagant maanteelt ei kostnud enam kaitseliitlaste klõpsuvaid samme.

„Jäid maha," lausus Taavi.

„Jah, seda ma arvasin, said vahtimisest isu täis. Nüüd pöördusid alevivalitsusse napsi võtma."

Mõni samm hiljem kummardus ta Taavile lähemale ja sosistas:

„Sa jää siia ootama, istu kraavikaldale ja vaata, et nad jälle järsku kuskilt välja ei ilmu. Mul on siin veidi asjaõiendust."

„Vaatan," vastas Taavi usaldades.

Simmo kadus üle maanteekraavi pimedusse, kus kügeles veidi eemal paari aedviljapeenra keskel väike majahütt. See oli aleviku kingsepa-käsitöölise elamu, mille peremehe halli kulupead oli Taavi alevis käies alati näinud akna all töö üle kummardumas. Varsti kuulis ta tasast koputust vastu aknaklaasi, siis jäi jälle

kõik vait. Alles mõne minuti pärast lõksatas üks aknahaak ja keegi küsis:

„Kes seal on?”

„August,” kostis Simmo vastu.

Nüüd avati aken ja mõlemad mehed hakkasid tasakesi sosistama. Taavi kõrvu kandusid ainult katkendlikud sõnad, millest ta peaaegu midagi aru ei saanud. Siis haaras Simmot jälle köhahoog ja pärast vähest vaikust justkui muutus ta sosin pisut kõvemaks.

„Küüni taga... kivi... lendlehed. Jaga veskitöölistele ja sillaehitajatele...” kandus tuulepuhanguga üksikuid sõnu Taavi kõrvu.

Mis lendlehed need olid? Kas Simmo rääkis neist väikestest, raamatusuurustest lehekestest, mida kraavitöölised, betoonivalajad ja minöörid mõnikord hommikuti tööle tulles põõsaste alt ja kraavikallastelt leidsid? Sellepärast oli konstaabel käinud juba kaks korda asja uurimas, kuid ei avastanud mingisugust jälge. Neid väikseid lehekesi loeti salaja, anti käest kätte, sosistati nende sisu üle õhtuti suurte keedutulede ääres. Kas rääkis Simmo neist lendlehtedest? Või oli hoopis midagi muud, millest ta vanale kingsepale sosistas.

Varsti klõpsatas aken jälle kinni ja Simmo tuli tagasi üle kraavi maanteele.

„Kas kõik on korras?” küsis ta poisilt.

„Korras,” vastas see rõõmsalt.

Ning esimest korda üle hulga aja tundis ta südames imelikku rõõmu ja kergust. See oli vist tekkinud sellepärast, et ta oli saanud kuidagi aidata, abiks olla sellele heale inimesele. See väike tühipaljas ülesanne sidus nüüd teda uute niidikestega Simmo külge. Jah, nüüd võis ta astuda tema kõrval hoopis julgemalt, täie õigusega, äratenitult. Nagu iseenesest hakkas Taavi hoidma Simmoga ühtlast sammu, vaadates tema poole üles.

Väike alevike hakkas lõppema. Kirikumüüri lõpul avardus suur plats, kus sahisesid tuules vanad pärnad. Simmo pöördus puude alla ja hakkas otsima istumiseks sobivat kohta.

„Istume siia ja sööme pisut,” lausus ta lüngi kasvanud vana pärna all seisatades.

Alles nüüd märkas Taavi, et Simmo kandis käes väikest paberisse mähitud pakikest. Varem tal seda polnud, nähtavasti oli selle kingsepalt saanud. Nad istusid puu alla, najatasid seljad vastu krobelist tüve ning Simmo hakkas pakikest lahti harutama. Sealt hoovas Taavi sõõrmetesse värske leiva ja praetud liha lõhna. Vist sibulatki oli peale lõigatud, see lõhnas nõnda isuäratavalt, et Taavil hakkasid sõõrmed liikuma nagu erksal linnukoeral. Simmo murdis leiva pooleks ja ulatas tüki poisile.

„Söö," ütles ta.

Ainsa minutiga oli see Taavil söödud, peaaegu alla kugistatud. Ja alles siis märkas ta nagu kohkudes, et see oli otsas. Niisugust head suutäit polnud ta enam kaua aega maitsnud. Ka Simmo oli vist poisi suumatsutamisest ja neelamisest mõistnud, millise kiirusega leivatükk kadus.

„Kas juba otsas?" küsis ta pimedusest.

Taavil hakkas häbi.

„Ei, mul on veel raasuke," katsus ta valetada ning hakkas suud matsutama, nagu närides veel viimast tükki.

„Võta ka see," ütles Simmo oma osast ulatades.

Kuigi Taavi tundis peaaegu vastupandamatut kiusatust haarata ka see leivatükk ning ruttu-ruttu alla kugistada, vaidles ta ometi vastu:

„Ei . . . suur tänu. Mul on kõht peaaegu täis."

„Mis sa täna oled söönud?" hakkas Simmo pärima.

„Täna? Oo . . . täna olen ma päris palju söönud."

„Noh?"

„Hommikul sõin suure tüki leiba ja . . . teed."

„Selle, mis mina andsin?"

„Selle jah."

„Mis siis veel?"

„Nüüd sõin jälle suure tüki . . . ja veel lihaga."

Simmo teadis, et seda kõike kokku polnud siiski kuigi palju. Kuid ta teadis ka seda, et eile ja üleeile oli poiss veel vähem söönud. Õieti nälgis ta kogu suve, sest onu kulutas kogu töö eest saadud avansi peaaegu ainult viinale ja kaardimängule. Nii mõnigi kord oli Simmo näinud, kui Taavi heintest tehtud tulel küpsetas

jõest püütud kalu. Ka käis ta all soos sinikaid ja pooltooreid kuremarju korjamas, mida siis sõi.

Kuid sellest kõigest ei jätkunud küllaldaselt noorele, kasvuealisele poisile tarvilikuks toidunormiks, nõnda et alatasa võis märgata ta kõhnas, veidi koltunud näos näljast pilku ekslemas. Simmo oli vist ainuke, kes sai aru ja mõistis seda. Sellepärast poetas ta ka mõnikord Taavi pihku tükikese leiba, vorsti või midagi muud.

Nõnda surus ta ka nüüd poolvägisi leivatüki Taavi pihku ja ütles:

„Söö, see kulub sulle ära. Meil on ees veel pikk tee."

Korraga tundis ta, kuidas poiss haaras pimedas ta käe ning surus oma näo vastu pihupesa. Ta kitsaid õlgu vapustas nagu nutuvärin. Simmo mõistis aimamisi tema tundeid. Võib-olla polnud keegi tema eest pärast isa ja ema surma hoolitsenud, teda õpetanud, temale mõne lohutava sõna öelnud. Need inimesed, kes rändasid ühest töökohast teise, jõid viina ja mängisid kaarte, olid sageli toored ning hoolimatud. Ta turske onu oli nagu suur tohletanud puu, mis seest mädanenud. Nüüd oligi ta viimaks murdunud tühise viinapudeli pärast.

Simmo katsus poissi rahustada.

„Hakka sööma, siis läheme jälle edasi," ütles ta käega poisi värisevale õlale patsutades. „Vaatame, küllap leiame ka midagi sinu jaoks. Võib-olla saad hakata veel õppima. Ma tean üht head inimest, koolijuhataja abi, ehk saab tema sinu heaks midagi teha."

„Mis kool see on?" päris Taavi juba elavnedes.

„Põllutöökool."

See järsk purse oli nii mõndagi Taavi südamelt kergendanud. Nüüd ei olnud enam nõnda raske nagu mõnikord öösiti üksi rõsketel heintel lamades. Siis tundus, nagu litsuks teda igalt poolt raskus, kisendamapanev piin, mille eest pole kuskile pääsu. Ta abitud mõtted rabelesid siia ja sinna . . . joosta onu eest laevapoisiks, sõita kaugele maale, imelisele maale, kus pole külma ega nälga. Ent kus oli niisugune imedemaa?

Ta hakkas leivatükki mugima ja tundis alles nüüd, et lihale olid tõesti sibulad peale praetud. Need lõhnasid

hästi, ja ta püüdis pimedas leivatükki nõnda hammustada, et ainuski raas kaduma ei läheks.

Sel ööl kõndisid nad ligi viisteist kilomeetrit mööda laia ja pimedat maanteed ida poole. Tee ääres vilkusid mõnedes taludes veel tuled, kuid Simmo läks neist peatumatult mööda. Ta justkui kiirustas eemale sellest painajalikust soost, mille külmad põhjaveed, läbitungiv rõskus ja tappev töö olid temalt röövinud viimase tervise. Ühest põõsast lõikas ta endale kepi, mis aitas sammu kergendada.

Mitu korda puhkasid nad tee ääres kraavikallastel ja astusid siis jälle edasi. Nüüd oli Simmo veel kuidagi vaiksem ja mõtlikum kui tavaliselt. Taavi hakkas aimama, et tema oli selle põhjustajaks ning koormajaks. Onu, suur ja tugev mees, ei suutnud tema eest hoolt kanda. Kuidas võis siis sellega hakkama saada see haige, peaaegu tööjõuetu inimene, kes ise vajas hädasti abi?

Simmo justkui mõistis poisi mõtteid.

„Pole midagi, poju, küllap leiame väljapääsu," naeratas ta mitmel korral Taavi poole. „Ma tean inimesi, kel pole ükski olukord, ka kõige lootusetum, väljapääsuta. Ainult julgust on tarvis... just julgust."

„Kes on need inimesed?" päris Taavi.

„Ära ole nii uudishimulik. Küllap saabub kord aeg, kus sinagi õpid neid tundma ja austama."

Need rahuliku kindlusega öeldud sõnad rahustasid Taavit.

Pikkamisi kulus pikk öö ja hakkas lähenema hommik. Kahel pool maanteed tõusis madalatelt heinamaadelt rõske udu nagu suits. Aeg-ajalt rebis tuulehoog sellesse piimjasse uttu sügavaid lõhesid, millede tagant paistis kahvatu-hall taevaserv. Hommik oli karm ja külm. Taavi paljastes jalgades torkisid nagu loendamatud teravad nõelad. Ta jooksis Simmost mõnikümmend sammu ette ning pöördus jälle tagasi. Ainult niiviisi sai ta pisut sooja ja võis taluda hommikust, värisema panevat külma.

Päike polnud veel tõusnud, kui nad silmasid tee ääres hiliseid viljarõuke. Simmo seisatas ja ütles:

„Nüüd on tarvis puhata, muidu ei jõua kaugele."

Nad sammusid üle vihmasadudest poriseks muutunud põllu ning pugesid rõugu alla. Taavi hakkas rõugu redelite vahelt õlgi kiskuma, et neid asemele laotada ja külmetavad jalad kinni katta. Kuid külmavärinad ei lakanud siiski hoopis, paljad jalad tundusid kuni põlvini nagu jääkülmas vees. Simmo kuulis ta võbisemist ja tõusis istukile. Ta kohmitses tükk aega oma saabaste kallal, võttis need jalast ära ja hakkas jalarätte lahti harutama.

„Säh, mähi need endale säärte ja jalgade ümber, siis hakkab soojem," ütles jalarätte Taavile ulatades.

Sel lõgisesid külmast hambad, nõnda et ta suutis ainult suure vaevaga vastata:

„Aga sa ise?"

„Mul pole häda, topin saabastesse õlgi, see annab sooja."

Taavi mähkis jalad rättidesse ja uinus.

Ta ärkas alles pärast keskhommikut, kui kuulis väljas jutukõminat. Simmo oli juba tõusnud ja rõugu alt lahkunud. Ta rääkis väljas kellegi mehega, kelle jäme hääl põrises nagu trumm.

„Kas Luisujõel on siis töökorraga juba lõpp?" põristas jämeda häälega mees.

Simmo vastas:

„Jah, lõpp. Ettevõtja pistis rahadega plehku."

„Taarmann?" küsis teine, veidi heledam hääl saarlase murrakus. „Tunneme seda suli, igavest kröönijat. See pole temal esimene kord, sellest ta just elab ja läheb iga aastaga ikka enam ja enam rasva. Läinud aastal ehitas Viljandimaal silda ja jättis enam kui viiekümnele töölisele palgaraha maksmata."

„Küllap ükskord selle eest teritatakse labidaga ta peakolu," lausus jutu vahele meeldiv noor hääl raevukalt.

„Mis see aitab, töölised on ikkagi oma palgast ilma," ütles veel keegi. „Ma ei mõista, kuidas ministeeriumides ja ettevõtetes ikka niisugusele sulile tööd antakse."

„Teadagi kuidas: kui rattarumm ei kägise, siis on hästi määritud. Ja Taarmann, see oskab juba määrida!"

Taavil oli uni läinud. Ta nihutas end rõugu otsaavale lähemale ning vaatas välja. Maanteel seisid neli meest,

kotid seljas ja labidad õlal, nähtavasti samasugused kraavimehed nagu Simmo ja Taavigi. Nad olid tulnud ida poolt ning kavatsesid nüüd minna Luisujõele. Kuuldes aga Simmolt, et ka seal on töö lõppenud, seisatasid nad nõutult ja kahevahel, kas minna edasi või tagasi.

Pikk vurrudega vanamees, kelle kõhn kooldunud kogu ja riietus meenutas pigem vabrikutöölist kui kraavimeest, sülitas vihaselt.

„Pagana pihta, sai päris asjatult ligi seitsekümmend kilomeetrit maha larbitud. Nüüd on ka vanas kohas tööotsad käest läinud."

Tema oligi see jämeda põriseva häälega kõneleja, keda Taavi kõige esmalt kuulis. Talle vastas lühike rangjalgadega saarlane:

„Tänavune suvi on justkui neetud. Ma pole veel leidnud ainustki õiget tööotsa, muudkui lase aina kevadest saadik ratastringi. Hakkasin juba Paliverest peale, sealt Luisujõele, Luisujõelt Navesti, Navestilt Tõrva, Tõrvast Avinurme metskonda, sealt jälle uuesti Navestile. Nüüd mõtlesin, et saab viimased labidatäied visatud jälle Luisujõel, aga püüa sa lutsu sabast. Kogu Eestimaa on ainsa suvega läbi tallatud, kuid taskus pole ikkagi leivaraha. Oleks õnn, kui juhtuks mõni sõbramees Haapsalus või Rohukülas olema, saaks priisõidu koju. Muidu jää kas või talveks suurele maale."

Vurrudega vanamees tõmbas käega üle silmade ja lausus murelikult:

„Sul on veel oma toalävi, kuhu võid sisse astuda. Aga mul pole sedagi. Krulli juurest löödi välja . . . ässitaja. Naine ja tütrepoeg ootavad juba kaks kuud leivasuutäit, aga ma olen teeninud ainult sedapalju, et saan ise närida leiba ja heeringat. Väimehe, raisad, panid ilmsüütult vangi . . . sama asi mis minulgi . . . streigile ässitaja. Ptüi, vabariik on mäda!"

Taavi oli juba palju kordi kuulnud seda lauset. Seda kordasid töölised ja talupojad, seda laususid arglikult ka mõned ametnikud, keda ähvardas koondamine. „Vabariik on mäda!" see kostis üle kogu maa, ühest piiri äärest teise.

Vana töömees istus kraavipervele ja hakkas tubaka-

puru paberisse keerutama. Nähtavasti oli see ka ta viimne tubakas.

Kui Taavi ja Simmo jälle edasi läksid, kohtasid nad kogu teel tööotsijate salku. Kõik teeharud justkui kandsid neid maa sügavusest kokku siia laiale maanteele. Paljudel olid juba pikkadest rännakutest jalanõud lagunenud. Teiste nägudest paistis nälg ja ahastus. Nende hulgas oli ka mõningaid noori poisse, kelle õige koht oleks olnud veel koolipingis. Samuti tuli vastu rohkesti vanu taate, elupõliseid töömehi, kes oleksid pidanud juba ammu puhkama. Kuid nad loivasid kõigil maanteedel, käisid töö otsimisel pikka maad ühest kohast teise, ootasid veskite ja väikeste lubjatööstuste väravate taga, pakkusid endid ükskõik missugusele tööle nagu polekski nad inimesed, vaid orjad.

Simmo armastas nendega pikki jutte rääkida.

Ta ettevaatlikud, väga hoolsalt valitud sõnad lahkasid tööpuudust nagu nuga paiset. Enamasti mõistsid tööotsijad tema sõnade varjatud mõtet ja neil hakkas nagu kuidagi kergem. Mingi hele lootuse tuluke vilksatas jälle nende tuleviku pimedas laotuses. Üks noor mees, maanteel kivilõhkuja, kes oma raskeid tööriistu nagu mängeldes kandis, uratas:

„Kui nii edasi läheb, ei jää vist muud üle, kui tuleb hakata vasaraga päid lõhkuma."

„Kelle päid?" itsitas ta kaaslane, kavalate silmadega mees.

„Mitte sinu oma, papike," vastas põlglikult kivilõhkuja. Aga silmapilgu pärast lisas: „Mine siiski tea, vahest tuleb ka sulle koputada. Võib-olla polegi sa nii süütu talleke nagu lased end välja paista."

Kui kavalate silmadega mehike kohkudes eemaldus, sosistas kivilõhkuja Simmole:

„Nuhk, saatanahing niisugune. Nüüd on hakanud neid igale poole kasvama nagu rakvere raipeid. Käis kogu aeg peremehele kaebamas, kuni hõõrus viis meest töölt lahti. Aga ka ise kukkus sisse, oli vist midagi näpanud. Nüüd sörgib minu taga nagu näpits sabas. Panen mõnel metsavahel puuoksale istuma, näis kas julgeb enne õhtut maha ronida."

Õhtupoolikul ostis Simmo ühelt eidelt kilunõutäie

kartuleid ja tükikese pekki. Nad läksid veel mõned kilomeetrid edasi, sest päev oli soe ja maantee vihmavalingust juba tahenenud. Alles päikeseloojaku eel jäid nad ühe silla alla peatuma.

See oli väike jõgi, mille kohal kaardus tugevate puusammastega sild. Veidi eemal asus käänakul vesiveski, mille valgeks lubjatud hoone paistis kummitisena läbi õhtuse hämaruse. Nähtavasti oli silla all varemgi teelisi puhanud, siin vedeles vanu õlgi ja mustas paar põlenud tuleaset. Võib-olla olid need olnud samasugused kotlased nagu nemadki või rändmustlased, kes jootsid jõe ääres hobuseid ja tegid siin keedutuld.

Taavi otsis ümbrusest kuivi puukilde. Simmo võttis kompsust tüki pekki, mõned kartulid ja riidenutsakusse keeratud pihutäie tange. Ta tõstis jõest vett ja asetas keedunõu kahele telliskivi poolmikule, mis täitsid kolde aset. Siis hakkas ta kartuleid koorima ning loputas need siinsamas jooksvas vees puhtaks. Ta polnud veel oma toimetustega valmis, kui ülevalt sillalt kõmahtas kuri hääl:

„Kes lubas teil siin tuld teha?"

Simmo astus silla alt välja ning vaatas üles. Seal seisis heledas pintsakus paks rasvanuudlitaoline mees, vist veskiomanik, ning viibutas vihaselt mõlemaid rusikaid.

„Hädaldate asjata, meie polegi veel tuld teinud," hõikas Simmo üles mehe poole.

Selle nägu muutus raevust tulipunaseks. Ta põrutas jalaga vastu maad ja karjus:

„Kasige minema siit... minu silla alt... või ma kutsun politsei. Igal õhtul ronib siia kaabakaid ja hulguseid, kes tahavad silda maha põletada. Mina pean valvama ja kaitsma, muidu oleksite kogu ümbruskonna paljaks teinud. Vangi tuleks panna niisugused logelejad, laisklejad. Sunnitööle... turbasoodesse... veskirattaid käsitsi ümber ajama. Just seal oleks teie õige koht."

Simmo imestas mehe räuskamise üle. Ta ei mõistnud, mis inimene see niisugune oli, ja küsis:

„Kes te olete?"

Mees sillal ajas end upsakalt kohevile ja koputas vastu rinda:

„Mina olen aus riigikodanik, kes valvab, et kord oleks majas. Ilma minuta oleksid teiesugused juba ammu meil kõrid läbi lõiganud."

Valuline muie kõverdas Simmo suunurki.

„Teie ei ole riigikodanik, teie olete riigi vemmal," lausus ta siis pikkamisi ja selgelt, nõnda et iga silp kostis rasvanuudli kõrvu.

See kahvatas järsku, nagu oleks ta all sild tugevatel sammastel ragisenud.

Samal silmapilgul jõudis Taavi korjatud puukildudega tagasi.

„Pole tarvis," ütles Simmo. „Meie ei jää siia öömajale, läheme edasi."

Nad korjasid oma vähesed asjakesed kokku ja asusid teele. Mees sillal valvas nende toimetusi. Kui nad maanteele astusid, hüüdis ta:

„Vaadake, et teie enne järgmist vallapiiri ei peatu."

Simmo ega Taavi ei vastanud kumbki sõnagi. See polnud esimene kord, et tööta inimesi kihutati minema heinaküünidest, metsaalustest ja rõukudest, kus nad lootsid ööseks leida peavarju. Paljudes taludes suleti nende ees uksed. Õueväravates valvasid peaaegu igal pool kurjad koerad. Rikastes taludes ei müüdud neile leiba ega piima. Mõni uhkes vedruvankris möödakihutav hallparun katsus neid piitsaga nähvata. Mitmel pool maanteedel kontrollisid kaitseliitlased dokumente, uuriti, pilgati ja mõnitati.

Nii astusid Simmo ja Taavi ka sel õhtul kuni pimedani edasi mööda maanteed. Oli tõusnud juba kahvatu kuu, kui nad nägid eemal künkaharjal vanu tuuliku varemeid. Sinna läksidki nad selleks ööks magama.

Teisel hommikul keeras Simmo kitsamale kõrvalteele. Taavile näis, et tal oli mingi kindel siht, eesmärk. Pärast lõunat hakkas kaugemalt paistma kõrge sagarik puid. See näis olevat endine mõisapark. Pargist veidi eemal tõusis viinavabriku punane telliskivikorsten, kuna ümberringi olid põllud täis tipitud väikestest valevatest asunikumajadest.

Simmo peatus kõrge raudvärava ees ja uuris selle

külge kinnitatud silti. Siis astusid nad laiale liivasele teele, mille lõpus paistis suur valge hoone. See oli endine mõisamaja, lossitaoline ehitus, mis paistis väliselt hiilgav ja aukartust-äratav. Paremal helkis päikese paistel tiik punaseks värvitud katusega luigemajakese ning paadisillaga nagu tükike kadunud aega endisest hiilgavast minevikust. Teisel pool tiiki algasid pikad barakitaolised valatanud ehitused. Nende ees kilkas lapsi ja vilksatas naiste seelikuid. See oli põllutöökooli tööliste elamuteosa, tiigi porise kalda taha surutud maailm.

Enne lossi kohtasid nad vana meest, vist aednikku. Ta kandis katkiste äärtega õlgkaabut ja musta nöörijupiga kukla taha seotud traatraamidega prille. Kuulmata tulijaid, kummardus ta suure hoolega lehtedest paljaksroogitud roosipõõsa kohale.

„Jõudu!" soovis Simmo lähemale astudes. „Kas võiksin juhatajaga kokku saada?"

„Juhatajaga?" tõstis vanamees pilgu ja vastas viivitades, nagu midagi kaaludes: „Juhataja sõitis pealinna. Aga kui mina saan teie heaks midagi teha, siis palun. Olen juhataja asetäitja."

Taavi märkas, nagu oleks järsku midagi muutunud Simmo näos. Selles välgatas justkui rõõm, kauge äratundmine. Ta astus sammu juhataja asetäitjale lähemale ning lausus hoopis uue kõlaga:

„Teie vist ei mäleta mind enam?"

Juhataja asetäitja lõi käed mullast puhtaks, ka teda oli nagu miski erutanud. Ta katsus ärevalt käega silmade ees prille ja leides need ninal, vaatas tunnistades lühinägeliku inimese teravusega Simmo otsa. See tunnistamine kestis ainult paar lühikest hetke, siis astus ta erutusest värisevaid käsi ette sirutades lähemale.

„Härra ... ei, ei, ma tahtsin öelda: seltsimees Simmo," haaras ta vanainimeseliku südamlikkusega selle käed.

„Tähendab, mäletate mind ikka veel?" kõlas Simmo hääles heameelest puhkev värin.

„Mäletan ... väga hästi mäletan," läigatasid traatraamidega prillide taga vana õpetaja niiskunud silmad. „Olite ju seminaris minu paremaid õpilasi. Ma lootsin

teist palju... võib-olla isegi oma järglast. Kuid siis juhtus see... see... kuidas seda öelda?"

Ta sattus segadusse ning hakkas nagu oma ebasobivat meeldetuletust varjates prille kohendama. Kuid Simmo mõistis väga hästi, mida vana õpetaja tahtis öelda. See oli tema vallandamine kohalt, pikk ja rusuv „viiekümne nelja protsess", kodanliku ajakirjanduse ülespuhutud kõmuteated õpetajast, kes valmistab noorsugu, oma õpilasi ette kommunistlikuks riigipöördeks. Ja siis need kümme pikka ja piinavat vangla-aastat, täielik vaikimine neist, kes istusid vanglamüüride taga, nagu oleksid nad juba surnud.

Umbes nii võis mõtelda see vana mees, tema õpetaja. Ja ta polnud sellest puudutatud, solvunud. Ta katsus nagu lepitada tema piinlikku kohmetust ja takerdumist naeratusega.

Kuid ka ta ise oli üllatatud, kui esmakordselt kuulis, et kuulus pedagoog, üks neid alustalasid, kes enam kui ühe inimpõlve jooksul oli seminaris kasvatanud uusi rahvavalgustajaid, juhtis nende kasvamist ning võrsumist, nagu hoolitseb hoolas aednik oma kõige kallimate lemmiktaimede eest, kes kogu oma väsimatu elujõuga kirgastas noori järeltulijaid astuma kasvatuse ausatel ning õilsatel radadel, töötas nüüd ise tähtsusetus põllutöökoolis ainult juhataja asetäitjana. Kuid tema vabameelne ja kartmatu vaim sädeles siiski läbi aastakümnete, elas edasi tema paljudes paremates õpilastes.

Nüüd seisid nad jälle pärast hulk aastaid vastamisi, õpilane ja õpetaja. Simmole tundus, nagu paistaks tema vana õpetaja selle katkise õlgkaabuga ja nööriga jätkatud traatraamidega prillidega kuidagi kulunud, justkui kõrvale heidetud. Põllutöö, see polnud ju tema ala, see oli temale nagu hoopis teise inimese kuub.

Nähtavasti aimas ka vana õpetaja Simmo mõtteid, sest ta ütles:

„Astume minu kabinetti... seal on parem rääkida."

Nad astusid vaikides mööda liivast teed lossi poole. Laia trepi lõpul avanesid kõrged raamitud klaasuksed. Kuid kogu suur maja näis olevat päris tühi. Ruudulisel kiviparketil kõmasid nende sammud nagu mõnes mahajäetud hauakabelis.

„Kas õppetöö polegi veel alanud?" küsis Simmo.
„On," vastas vana õpetaja kuidagi vaikselt.
„Kuid ma pole näinud ühtki õpilast?"
„Nad ei asu siin. Nende jaoks on teine hoone, lihtsam. See hoone on peamiselt esinduseks, näitamiseks väliskülalistele."

Ta avas puunikerdustega ilustatud kõrge ukse. Seda jälle külaliste järel vaikselt sulgedes, jätkas:

„Ka see ruum siin ei kuulu õigupoolest mulle. Istun siin peamiselt ainult siis, kui meile tuleb tähtsaid külalisi. Olen siin justkui mingi kummitus, mis kaugete aegade tolmu alt välja kraabitud. Istuge."

Nad istusid kõrgete korjudega toolidele, Simmo hoolimatult, Taavi areldi, nagu kardaks neid ilusaid toole määrida. Vana õpetaja võttis oma traatraamidega prillid eest ja küsis siis:

„Teil oli vist minu juurde ka mingi kindel eesmärk?"
„Jah oli," vastas Simmo ja pani käe Taavi õlale. „Vaadake, tulin selle poisi, õieti tema saatuse pärast."

Nüüd mõistis Taavi kõik ja muutus näost üleni punaseks.

„Mis selle noormehega siis on?" päris vana õpetaja ettepoole kummardudes.

Simmo hakkas jutustama.

See oli ühe noore saatus nende lugematute tuhandete hulgast, kes olid otsekui suletud hiiglasuurde traataeda, kus puudus elamiseks päike ja hingamiseks õhk. Nad sarnanesid varjatud taimedele kivi all, milledel on küll taimede moonutatud vorm ja kuju, kuid puudub kogu loodust elustav ja edasi kandev klorofüll.

Vana õpetaja kuulas vaikides, sõnagi lausumata. Ta pani jälle uuesti oma traatraamidega prillid ette, nagu katsudes nende taha varjata oma tõsiseks muutunud pilku. Kui Simmo viimaks lõpetas, valitses suures ruumis mõni silmapilk rusuv vaikus. Ka Taavi justkui ei julgenud end liigutada. Ta pilk jälgis läikival parkettpõrandal kuldkollast päikeselaiku, mida Simmo sõnad olid pannud otsekui tuhmuma. Just samuti kahanes ka temas iga silmapilguga see väike lootusesäde, mis oli siia suurde ja ilusasse majja astudes loitma löönud. Nüüd tundis ta peaaegu jubedust, nagu oleks ilustiste

krohv neilt seintelt korraga pettekullana alla pudenenud, paljastades kōduneva, iga silmapilk kaelavariseva hoone pehastanud luustiku.

Alles tüki aja pärast lausus vana õpetaja:

„Teie mõtlete, et see noormees võiks siin leida võimalusi õppimiseks, saada inimeseks?”

Ja kohe, rutates, enne kui Simmo suutis veel vastata, heitis ta peaaegu ägenedes:

„Ei... siin ei kasva temast inimene, vaid ainult mõne hallparuni sulane, eestöötegija. Ma arvan, et ta jookseb siit juba esimesel nädalal minema, sest siin pole talle sõpru ega seltsimehi. Peab mõtlema midagi muud.”

„Mida?” haaras Simmo kohe küsimusest kinni.

Vana õpetaja tõusis järsult istmelt üles ja astus Simmo juurde. Ta madaldas häält ja sosistas üsna tasa, nagu kardaks kuulajaid ukse taga.

„Olen vana mees... üle seitsmekümne. Mul pole enam perekonda, omakseid ega sõpru. Mul pole isegi enam õpilasi... just see on kõige raskem ja valusam. Kuid ma tahaksin siiski kõigile neile tuhandetele ja kümnetele tuhandetele noortele, kes kiratsevad, kobavad pimeduses, otsivad teed valguse lätte juurde, öelda ainult üht: maailmas on ainult üks riik, üks maa, kus nende lootused ja unistused võivad teostuda. See maa on Nõukogude Liit.”

Suures ruumis oli jäänud nõnda vaikseks, et võis kuulda kärbse suminat.

Ka Simmo tõusis püsti ja Taavi nägi ta silmis iseäralikku läigatust. Need olid justkui pisarad, mis täitsid ta silmi. Ta haaras vana õpetaja käe ning surus seda südamlikult:

„Tänan, see on parim nõu, mida võisin oma õpetaja suust kuulda. Ma tahan selle järele talitada.”

Vana õpetaja suu ümber väreles murelik naeratus, kui ta vastas:

„See on ka ainuke nõu, mida mina, vana mees, võin nüüd veel anda. Kõik muu tehakse nüüd ilma minuta.”

Kui nende selja taga langesid kinni kõrged raamitud klaasuksed, tundus Taavile, nagu oleks see suur, lossitaoline hoone võppunud kuni alusmüürideni. Ta vaatas kohkudes tagasi ning nägi veel läbi klaasruutude kabi-

neti uksel vana õpetaja kaamet nägu. Kuid kohates Taavi pilku, naeratas ta iseäralikult, julgustavalt. Taavi aimas vana õpetaja mõtteid: ta oli juhtinud ühe neist tuhandetest hüljatud noortest õigele teeotsale.

4.

Saabus pikk ja soe hilissügis.

Märjad põllupalakad kuivasid pikkamisi päikese paistel nagu triibulised kangad. Teeäärsed põõsad olid juba lehtedest paljad, kuid kasesalud ja mõisaparkide vahtrad põlesid veel justkui küünlad sügiskollase leegiga. Eblakas tuul vihises üle põldude, keerutas lendu õlekõrsi ning koltunud lehti. Taevas tõusis kõrgeks sinihalliks kupliks, mille põhjal vilksatasid rändlindude parved.

Igal pool teede ääres turtsusid rehepeksumasinad. Hobused sõitsid põldudele ja läksid tagasi kõrgete viljakoormatega. Mitmel pool paistsid koheva mulla vagude taustal kündjate mustad täpid. Enamasti uitasid karjad veel väljadel, ainult karjused ei lipanud enam palja jalu ja lehvivate juuksetukkadega nagu kesksuvel.

See soe ja pikk sügis mõjus vist parandavalt ka Simmo tervisele. Ta ei köhinud enam nõnda rasket, piinavat köha nagu varem. Ka tema samm ja astumine olid muutunud otsekui pikemaks, kuidagi reipamaks. Iga päevaga justkui hoovas hoopis uut elujõudu ta kitsasse kokkusurutud rinda. Mõnikord katsus ta isegi tasa vilistada Taavile tundmatuid laulukesi, kuid katkestas varsti.

Mitmel pool maanteede ääres kummardusid üle vanade aedade pihlakad. Nende punakad kobarad rippusid nõnda madalal, et oleks võinud peaaegu käega haarata. Simmo seisatas ikka nende puude all, silmitsedes tihedaid kobaraid.

„Kui ilus . . . punane, roheline, kuld," rääkis ta nagu endamisi, näol iseäralik sära. „Ah, kui poleks ainult neid *varblasi*, kes kõik paljaks nokivad! Neid suuri rasvaseid *varblasi* raudküünte ja terasnokkadega."

Ta võttis maast kivikese ja viskas pihlakalatva, kust

kohe kari varblasi vurisedes laiali lendas. Nad ei lennanud kaugele, vaid kogunesid kohe jälle parve ning kadusid järgmise pihlaka lehestikku. Ent Taavile näis, et Simmo mõtles hoopis midagi muud, hoopis teisi varblasi kui need, mis ära lendasid.

Mõni päev hiljem kohtasid nad maanteel väikest rändavat salka. Pikakasvuline sinises tööpluusis mees tõukas rasket kraamikäru, millele olid laaditud mõned toolid, sööginõud, magamisriided ja kaks raudvoodit. Kraamikoorma kõige tipus kõikus punaseks värvitud kiikhobune. Mehe kõrval astusid naine väikese sülelapsega ja nelja-viieaastane paljajalgne poiss. Kõige taga komberdas pikast teekonnast väsinud vanaeit väikest pampu käeotsas kandes.

Simmo seisatas, ja kärutõukaja jäi hinge tagasi tõmbama.

„Kaugelt tulete?" hakkas Simmo pärima.

Mees võttis peast võidunud nokatsmütsi, pühkis selle põhjaga higist nägu ning vastas siis käega selja taha heites:

„Sealt... Järvakandist."

„Klaasivabrikust?"

„Sealtsamast jah."

Naine, kasutades puhkesilmapilku, istus kraavipervele ning hakkas last imetama. Suurem poiss, see nelja-viieaastane, jooksis kraamikäru juurde ja hüüdis:

„Isa, anna hobune, ma ratsutan edasi."

Kuid mees oli väsinud ja tülpinud, ta ei tundnud mingit rõõmu väikese poja elavusest.

„Jäta rahule," ümises ta pahuralt. „Parem istu kraavikaldale puhkama, pikk tee on veel ees."

Poisi huuled tõmbusid mossi, ta vastas jonnides:

„Ei taha istuda, leiba tahan."

„Leiba ei ole," ütles ema kraavikaldalt.

„Miks ei ole? Ma tean, et korvis on veel üks tükk. Anna, isa, tahan nii väga süüa."

„Ole vait!" käratas mees tõredalt, kuid lisas kohe leplikumalt: „See jääb homseks, ka homme on päev. Muidu pole meil enam raasugi hamba alla pista."

Simmo harutas oma kompsu lahti ja otsis sealt väikese leivaviilaku. Poisi silmis lõi kohe näljane tuluke

loitma. Ta ei suutnud enam pilku leivatükilt eemale pöörata, nagu oleks see kõige meelitavam ja maitsvam suutäis maailmas. Isegi ta kõhn, õhukesest pluusikraest väljaulatav kõrisõlm neelatas isukalt.

„Võta, poju, söö," ulatas Simmo leivatüki poisi poole. Järgmisel hetkel kargas too nälginud looma väledusega Simmo juurde, haaras leivatüki ja lõi kohe hambad sellesse.

„Kuhu tänu jäi?" hõikas naine kraavikaldalt pahaselt. Poiss ainult heitis kohkunud pilgu sinnapoole, nagu tahaks keegi temalt seda maitsvat suutäit ära võtta. Ta hammustas veel kiiresti uue suutäie ning peitis siis leivatüki selja taha.

„Häbi, häbi, häbi!" hakkas ema sõrmega keerutades poissi häbistama. „Ise oled juba suur poiss, aga kargad nagu kutsikas leivatüki kallale. Niiviisi ei anna sulle enam ükski onu midagi."

Mees heitis tema poole pahaselt käega:

„Hea küll, jäta juba oma laul!"

„Last peab õpetama," katsus naine ikka veel vastu vaielda.

„Mis see sinu õpetus aitab? Mitte midagi! Kas on see tema süü, et krahmab nõnda leivatüki? Ei ole! Täis kõhuga laps tänab ja kraapsab isegi jalaga, aga näljane haarab suutäie nagu hunt. Minu arvates on see päris loomulik, ka mina ei talitaks teisiti. Ja kunas sai poiss viimase korraliku kõhutäie?"

Naine ei vastanud. Tema muidu veel ilus ja nooruslik nägu muutus korraga palju vanemaks ja väsinuks. Võib-olla oligi mehel selles asjas õigus, sest viimast korralikku kõhutäit ei suutnud temagi meelde tuletada.

Nüüd jõudis ka nende järel komberdanud eideke väsinult kohale ning istus last imetava naise kõrvale kraavikaldale. Ta pööras teelolijate poole selja, otsekui katsuks midagi salaja varjata ning hakkas oma kompsust tasakesi midagi nokkima. Kuid mehe terav pilk märkas seda kohe.

„Ema, sa oled vist jälle põllult mõne kaalika või peedi näpanud. Mitu korda olen ma sind hoiatanud, et seda ei tohi teha?" Ta hääl ärritus tahtmatult, muutus

vihkavaks: „Mädanegu need pigem sinnapaika, aga sa pead oma käed puhtad hoidma."

Eideke ehmus tõrelevast häälest ja kohmas vastu: „See on ainult toores kartul."

„Olgugi kartul, ka seda ei tohi võtta."

„Ma ei võtnudki põllult, vaid tee äärest. Küllap vist vedajad olid selle maha pillanud."

„Ka seda ei tohi teha! Söötku hallparunid nendega oma sigasid, aga sina jäta puutumata. Mina võin ennem kärvata kümme korda nälga, kuid nende näpust ei taha midagi."

Ta hääl oli muutunud päris kurjaks, nõnda et poiss jättis silmapilguks leivamugimise ja hüüdis kibedalt vahele:

„Isa, ära pahanda vanamemmega, vanamemm polegi süüdi. Ta andis oma leivatüki minule."

„Andis?" küsis mees, nagu ei oskakski rohkem küsida.

„Jah, alati annab . . . salaja pistab pihku."

Eidekese kooldunud, aastate raskusest rõhutud piht tõusis nagu nooruslikult sirgeks. Ta hallides, juba vanaduse-uduga looritud silmades säras põhjatult armastav, viimse raasuni ennastohverdav tuluke. See tegi teda kauniks ja armsaks. Nüüd näis, nagu polekski ta enam ligi seitsmekümne-aastane eideke, vaid igavesti nooreks jääv, ikka alati abivalmis ja ohverdav ema.

Tema õilsus mõjus pehmendavalt ka poja tõredale häälele. Mehe nägu valgustas suur arusaamine ja mõistmine. Ta oli uhke oma emale, kuid oma lihtsuses ja kinnisuses ei lausunud ta sellest sõnakestki, mida tundis.

„Jah," justkui katsus ta ainult lepitada oma endisi karme sõnu. „Ootame ja loodame, ehk tulevad ka meile kord paremad päevad. Lõpmatuseni ei saa niisugune häda ja viletsus kesta."

„Muidugi ei saa!" toetas teda ka naine lapse imetamist lõpetades. „Taevast sajab ikka vihma ja paistab päike. Elus peab niisamuti olema, see on ju loodusseadus."

Nüüd najatus mees vastu käruäärt ja hakkas Simmoga rääkima.

„Kas tulete linna poolt?" küsis ta.

„Praegu mitte just linnast. Kaks kuud tagasi käisin viimati seal."

Mees näis vajuvat mõttesse, nagu arutades temale väga tähtsat küsimust. Ta otsekui kartis seda välja lausuda naise, selle väikese poisi ja vanaeide kuuldes. Viimaks üles ta:

„Meie kavatsesime just sinnapoole minna."

„Tallinna?"

„Sinna jah."

Simmo heitis uuesti pilgu kraamikoormale ja imestas:

„Nii kaugele sedasi jala ja kraamikoormaga?"

„Pole midagi parata, teist teed pole. Minu isa, pops, ütles ikka naljatades: kui sul puudub ratsu, siis muudkui jala tatsu. Aga ma näen, et see vist polnudki nali."

Nähtavasti mõtles ta ikka veel selle tähtsa küsimuse üle, mida kartis omaste kuuldes avaldada. See heitis rahutust ta südamesse. Alles tubakapuru paberile raputades kummardus ta Simmole veidi lähemale ja küsis summutatud häälega:

„Kuidas seal tööga lood seisavad? Mis teie arvate, kas leidub seal midagi minusugusele?"

Simmo küsis vastu:

„Mis töömees olete?"

„Õieti kütja, tulemees, aga oskan ka mõnda muudki. Ahjudest tean kõik, olgu see keskküte või ookeani suurte aurikute topeltahi. Kui ainult tööd leidub, mina saan kõigega hakkama."

Simmol oli raske talle vastata. Ta ei raatsinud röövida selle tubli inimese tahtejõudu ja energiat, kelle ees seisis enam kui seitsmekümne kilomeetri pikkune teekond. Kuid veel raskemad kui see pikk teekond ja kraamikäru võisid ta südamele olla need näljased suud ja leiba ootavad tummad pilgud. Seepärast küsiski Simmo ettevaatlikult:

„Kas Järvakandis sai töö otsa?"

„Lahti lasksid, närud!" purskas kütja vihaselt, tõmmates mõlemad käed ägeduses rusikasse. „Välja viskasid nagu vana kaltsu! Nelikümmend perekonda tõukasid vastu talve lageda taeva alla. Ja mille eest?"

Ta vaatas küsides Simmo otsa, nagu peaks too vas-

tama tema eest. Kuid Simmo polnud veel kuulnud seda lugu ja küsis:

„Jutusta edasi, mina ei tea."

„Jah, mille eest?" hakkas kütja jutustama. „Ainult sellepärast, et nõudsime üürihinna alandamist — õigust."

Ta süütas vilka, nähtavasti viimase, ja hakkas siis suuri suitsupilvi puhudes veidi rahulikumalt rääkima:

„Juba paar viimast aastat vähendas klaasivabrik muudkui töötasu. Puhujatel kärpis tükitöölt, kütjatel kuupalgast, päevatöölistel tundidelt. Kuid korteriüüri aina tõsteti. Ja missugused urkad — lubjaga üle pritsitud laudseinad, kääksuvad põrandad, linkideta uksed. Kuskil pole õiget keedukohta, panipaika ega vettki. Vihma ajal reostasid mustaveetorud kõik kaevud. Aga vabrikuvalitsus ei hoolinud sellest, muudkui tõstis üüri. Kuhu elektrivalgus sisse seati — maks juurde, kus ukse ette porilompi liivakoorem tõugati — jälle maks, kus tuli peret juurde — ikka maks. Aga ka kuskile mujale pole elama minna. Viimases hädas esitasime vabrikuvalitsusele palve üürihinna alandamise kohta. Vastus aga tuli vaat missugune: kuu aja jooksul olgu kaebajate majad tühjad."

Kütja pani mütsi tagasi pähe ja vaatas niisuguse pilguga Simmo otsa, nagu ootaks sealt abi ja kohtumõistmist. Ta suur ja tugev kogu justkui vaevles kustumatu raevu käes. Nainegi märkas kraavikaldalt seda ning hüüdis hoiatavalt:

„Peeter, ära saa nõnda ägedaks! See ei aita meid, toob ainult halba. Sa ju mäletad, mis juhtus Peebuga?"

Kütja pöördus uuesti Simmo poole:

„Õigus, mäletan ka seda ülekohut! Jah, vanamehe panid tõesti süütult kinni. Ta oli juba ligi kolmkümmend aastat vabrikus töötanud, juba tollest ajast, kui tehase asemel asusid pikad puust kuurid ja puhuti ainult pudeleid. Peep oli paremaid pudelipuhujaid. Kuid nüüd oli jäänud juba vanaks ja vahtis ööd. Jah, niisugune oli ta: vana meistermees, kes koos tehasega üles kasvanud. Direktoridki nagu häbenesid teda pisut, sest vanamees oli ausa ja otsekohese sõnaga inimene. Kui nüüd tuli see üüriasi, siis palusid paljud töölised, et just tema

läheks ja räägiks juhatajatega mõne sõna. Ja Peep läkski. Ta tuli tagasi alles tunni aja pärast, näost hoopis teiseks muutunud. Nagu kobades astus ta mööda treppi alla, hoides käsipuust kinni otsekui kartes kukkumist. Vabrikuvalitsuse maja ette oli kogunenud hulk inimesi, töömehi, naisi ja lapsi. Kõik ootasid justkui hinge tagasi hoides vanamehe sõnu. Too jäi trepiastmele seisatama, silus käega üle oma uhke, aastatega lumivalgeks muutunud habeme, ja ütles: „Sõbrad ja seltsimehed, ma olen teid paljude aastate jooksul nii mitugi korda manitsenud leplikkusele, järeleandmisele. Nüüd ma seda enam ei tee, mitte ei tee. See, mida ma täna teada sain, on puhas sulitemp, kõige alatum pettus. Peremehed tahavad teid lihtsalt korteritest välja kihutada, minema kihutada. Ja mispärast? Sellepärast, et kavatsevad küladest odavamat tööjõudu teie asemel tööle võtta. Siin ei aita enam sõnad ega palved, siin tuleb neile vereimejatele kõige jõuga vastu astuda." Jah, just nii ütles, vägevasti. Aga teisel päeval võeti vanamees kinni, viidi linna."

„Kas keegi teda kaitsma ei hakanud?" päris Simmo.

„Kavalasti tegid — salaja. Öösel kutsuti vabrikukontorisse ja sealt viidi linna politseisse. Töölised said teada alles hommikul."

Vahepeal olid kraavipervel istuv naine ja vanamemm end juba minekuvalmis kohendanud. Nad heitsid rahutuid pilke taevaserva poole, kus metsalatvade kohale tõusis tume pilv nagu kurjaennustav hiiglasarv. Tuul kandis pilve lähemale, paisutas üle kogu taevalaotuse.

„Hakkame minema, muidu saame veel enne õhtut märjaks!" hüüdis naine rutuga oma asju kokku korjates.

Ka kütja vaatas rahutult pilve ja haaras kärusanga pihku.

„Head aega," noogutas ta Simmo poole pead.

Naine asetas rinnalapse kärule suurde korvi ja asus ka ise mehe kõrvale kärusanga taha. Kümne minutiga olid nad kadunud teekäänaku taha. Taavi, kes vaatas sageli nende poole üle õla tagasi, küsis:

„Kuhu nad nõnda lähevad, vihm lööb nad märjaks?"

„Ehk leiavad mõnes teeäärses majas või puu all varju."

Kuid Taavi mõtles ka veel millelegi muule, nimelt sellele, et neile ei jätkunud homseks ega ülehomseks enam leiba. Pikkamisi, tükkhaaval, nii nagu ta kord oli õppinud kohmakalt veerima esimesi sõnu ja lauseid, just nii hakkas ta nüüd mõistma, miks inimesed hulkusid tööta mööda maanteid, miks neil sageli polnud suutäit leiba ega magamisasetki. Aga ometi, ükskõik kuhu ka pilk heita, kandsid põllud vilja, igal pool võis näha karja, kauplused olid täidetud kaubaga. Alatasa sõitsid maanteel vastu uhked vedruvankrid, tuututasid autod, tramplesid lasipuude ääres täissöönud hobused. Ent miks pidi too vana kellameister valmistama puukulpe ja noormees, kes lõpetanud gümnaasiumi, töötama transporttöölisena? Ja miks rändas maailma meredel sõitnud osav katlakütja kraamikäruga mööda maanteed?

Nende ees kattis tume pilv taevalaotuse. Juba rabisesid alla esimesed jämedad vihmapiisad. Kuid Taavi pidi ikka mõtlema sellele väikesele perekonnale, toredale vanamemmele, kes poetas salaja pojapoja pihku oma leivakillu, ja tublile laevamehele, kes julges ette võtta nii pika teekonna. Kes... kes oli see süüdlane, kes oli tõuganud neid inimesi vastu talve maanteele hulkuma?

Nad silmasid eemal maantee ääres laiade, tee kohale kaarduvate okstega võimast kuuske.

„Lippa sinna, seal saame vihmavarju," ütles Simmo.

Taavi hakkas jooksma, sest vihma sadas juba päris kõvasti. Ta jõudis kuuse laiade okste alla, kus valitses peaaegu hämarik. Puu väljaulatuvad pahklikud juuretüükad moodustasid midagi tugitooli taolist ja Taavi istus sinna. Mõne minuti pärast jõudis ka Simmo kohale. Peagi hakkas vesi mööda okste tippe peenikese pärlendava niidina alla voolama. Taavi silmitses neid helkivaid veenarmaid, kuid ta mõtted saatsid läbi allavoolava vee eesriide ikka kütjat, kooldunud turjaga vanamemme ja väikest punetavate jalgadega poissi. Kas nad olid juba leidnud peavarju või otsisid seda ikka veel ladiseva vihma all mööda maanteed?

Ka Simmo oli kuidagi iseäralikult mõttesse vajunud.

Nad olid mööda maanteed loivates käinud paljudes taludes tööd otsimas. Simmo oskas sindelkatust lüüa, võis rehepeksmisel abiks olla või kartulivagusid lahti

ajada. Teda oli seni tuntud igal pool tubli töömehena. Kuid ometi ei leidnud nad siiski mingit tööd. Igal pool oli just enne neid taludes käinud kümneid tööotsijaid, kõik samasugused maanteede kotlased nagu nemadki, kes peaaegu näljas loivasid tööd otsides ühest kohast teise. Lähenev talv oli neid tehastest, kraavitöödelt, jõesüvendustelt, sillaehitustelt ja turbasoodest igale poole maanteedele laiali kandnud.

Kord ütles üks ukselävele tulnud upsakas peremees: „Kuhu ma teid panen, pätajalad? Kui ma tahaksin ainult toidu eest tööle võtta, siis oleks mul mõne päevaga terve polk koos. Minge otsige oma vabadust, küllap söömisega tulen ma ise toime."

Nõnda ei leidnudki Taavi ja Simmo tööd.

Nüüd olid Simmol ka viimased rahasendid lõppenud. Tema kõige suurem varandus oli terav kraavimehe labidas. Kuid nüüd ei hinnatud sedagi kuigi kõrgelt, sest rändavad töölised müüsid või vahetasid teeäärsetes taludes toidu vastu kõik oma tööriistad. Igas talus oli nüüd küllaldaselt labidaid, kirveid, kivilõhkumise vasaraid, saage ning puure. Mõnikord rändas ka mõni nikkelkell või juba kulunud riidetükk odavalt ahnete peremeeste kätte.

Võib-olla just sellepärast oligi Simmo mõttes.

Kui vihmasadu alanes, lausus ta nagu enesele:

„Peaksime klaasivabrikusse minema."

„Miks sinna . . . seal pole ju tööd?" päris Taavi.

„Jah, tõsi küll, tööd seal vist ei leidu. Kuid neile inimestele oleks tarvis öelda mõni julgustav sõna. Ma tean, mis see tähendab, kui pole enam millelegi loota. See on veel raskem, tuhat korda raskem kui hulkuda mööda maanteed leivata ja peavarjuta. Just seal võib isegi hea sõna, väike julgustus kergendust tuua."

„No läheme siis."

Kuid nad ei jõudnud klaasivabrikuni.

Juba samal õhtul tundis Taavi õlgade ümber imelikku värinat. See oli nii, nagu haaraksid teda pigistavad külmad käed. Viimase aasta jooksul oli ta nii palju külma tundnud, kuid see värin oli siiski hoopis teistsugusem. See justkui lõikas kuidagi sügavamale, muutis jalad nõrgaks ja heitis silmade ette punakalt virven-

dava kae. Mõnikord näis, nagu vilksataksid kuskil ta lähedal pragisevad sädemekesed.

Peagi märkas ka Simmo poisi haigestumist ja küsis: „Mis sul on, Taavi? Sa päris tuigud jalgadel."

„Pole midagi," vastas poiss naeratades, nagu oleks tal väga hea olla. „Ma ei tea ... pea vist valutab ... või on see rinnus."

Simmo haaras ta kõhnast randmest kinni ja tundis, kuidas see palavikust hõõgus.

„Sa oled haige, sul on palavik."

„Ei ole haige," katsus Taavi vastu vaielda, kuid tundis isegi, et ta hääl oli muutunud päris nõrgaks. „Ma tean, see möödub varsti ... mul on mitu korda nõnda olnud."

Nad sammusid veel tükk maad edasi, kuid see oli Taavi meelest päris veider teekond. Talle näis, nagu ei astukski nad mööda maanteed edasi, vaid hüplevad millegipärast hoopis tagurpidi. Ka oli igale poole jalgade ette tekkinud suuri auke, kuhu ta pidi alatasa komistama. Korra lõi ta vist varbadki nõnda kõvasti vastu kivi, et oleks kindlasti maha kukkunud, kui Simmo poleks temast kinni haaranud.

„Miks sa hoiad minust kinni?" küsis Taavi hoopis võõra häälega.

„Sellepärast, et muidu kukud."

Ent Taavi ei saanud neist sõnadest aru, Simmo häälekõla tundus talle päris võõras. Võib-olla polnudki see Simmo, kes hoidis teda kinni? Talle näiski, et see oli tõsi, tema kõrval ei astunudki Simmo, vaid Peep, too tubli klaasivabriku öövaht, kellest oli katlakütja maanteel rääkinud.

„Kuidas sa politseist välja said?" haaras ta mõlemate kätega Simmo käsivarrest kinni. „Jutusta ... jutusta ..."

Aga sealsamas vajus ta lõdvalt Simmo najale.

See heitis pilgu ringi, et leida mõnd elumaja, kus võiksid ööbida. Mitmel pool maanteest eemal paistsid jõukad talud suurte viljapuuaedadega, kõrged kivilaudad, plekk-katused. Nad olid jõudnud jõukasse maakonda, kus vähe hooliti tööinimeste saatusest. Simmo teadis, et siin ei antud teelistele öömaja, kihutati sageli koertega õuest välja.

Edasi minnes möödusid nad ühest taluõuest, kus peremees rakendas parajasti hobust vankri eest lahti. Välimuselt ei kuulunud talu just kõige jõukamate hulka. Seepärast otsustas Simmo proovida õnne, võib-olla lubati tal siin ööbida haige poisiga. Ta jäi seisatama õuevärava taha ja hõikas:

„Tere õhtut, peremees!"

Ent mees nähtavasti teeskles, nagu ei kuulekski ta tervitust.

Simmo hüüdis uuesti:

„Tere õhtut! Kui lubate, mul oleks teile üks väike palve."

Ka sellele hüüdele ei vastanud mees sõnagi, vaid võttis hobuse käe kõrvale ja hakkas talli poole astuma. Simmole näis, et avades kõrgeid talliuksi, piilus mees ettevaatlikult õuevärava poole. Võib-olla otsustas ta siiski mõni sõna rääkida. Seepärast otsustas ka Simmo oodata ja võttes Taavi sülle, istus värava kõrvale suurele kivile. Kuid järsku tormas talli poolt suur karvane koer õueväravа taha ning hakkas ägedalt haukuma. Nüüd ilmus ka peremehe naerev kogu tagasi talliuksele.

„Võta, Leedi, võta neid närakaid!" ässitas ta koera.

Simmo haaras Taavi sülle ja astus edasi.

Sel õhtupoolikul käis ta paljudes taluväravates, koputas ustele ning palus oma väikese haige teekaaslase jaoks ulualust. Ainult tema jaoks, mitte midagi enam, ta ise võis ka kuskil väljas magada. Kuid ta saadeti ikka tühjalt tagasi, sõimati ja mõnitati, ähvardati kallale ässitada koeri ja kohale kutsuda politseid.

Oli juba päris hämar, kui nad kohtasid maanteel kepi najal astuvat vanaeite.

„Vanaema, ütelge, kust võib siin öömaja saada?" hakkas Simmo pärima. .

Vanaeit pööras siia ja sinna pead, nagu kõike hästi meelde tuletades, ja vastas siis:

„Selles külas on nelikümmend kuus talu. Kuid ma ei ole kuulnud, et ükski teeline oleks siin öömaja leidnud. Inimesed on siin rikkad ja rikkus on külmetanud nende südamed jääks."

„Mis ma siis pean tegema? Mul on haige poiss kaa-

sas. Teda ei tohi maanteele jätta, see oleks võib-olla tema surm."

„Vaeste inimeste surm või elu, sellest siin ei hoolita. Aga poisiga minge edasi Liivanõmmele, sealt leiate kindlasti rohkem lahkust."

„Kus see Liivanõmm asub?"

„Kilomeeter-poolteist siit edasi. See ei ole rikas küla, aga inimesed on teistsugused. Koputage juba esimese maja uksele, see avaneb kindlasti hädalistele."

Oli peaaegu täiesti pime, kui Simmo märkas veidi teest eemal aknatuld. Ta ei leidnud üles maja juurde viivat teed, vaid astus otse üle põllu, poiss süles. Maja ei olnud suur, kuid uuesti ehitatud. Kõik tunnistas, et pererahvas oli alles hiljuti siia elama asunud. Õues ei haukunud isegi koer.

Simmo koputas uksele. Varsti kostsid seestpoolt sammud ja perenaine avas ukse. Nähes poissi hilise külalise süles, mõistis ta kohe, milles lugu seisis. Ta võttis Taavi käe pihku ja hüüatas ehmunult:

„Taevake, mis on juhtunud... poisi käed kuumavad nagu tuletukid? Astuge tahapoole, meil on täna soe, küpsetasime just leiba."

Taavi katsus pead liigutada, kuid see oli raske nagu tinapomm. Ta kuulis nagu kuskilt lõpmatust kaugusest ka teist häält, kes küsis:

„Kas poisil on kopsupõletik?"

Simmo vastas nagu põranda alt:

„Ei tea. Ootame hommikuni, siis näeme."

„Midagi ei oota," kostis jälle perenaise kiirustav, kuid väga armas hääl, nõnda et Taavigi pidi kinnisilmi naeratama. „Otsime kohe rohud välja... Aspiriin peaks hea olema. Ja siis tulist piima ning mett, sellest paremat polegi. Nüüd aga paneme poisi ahju truubi kõrvale, seal on hästi soe. Jah, siin pole midagi imestada. Miks ei pea laps külmetama ja haigeks jääma, kui käib sedasi paljaste jalgadega."

Nüüd tundis Taavi ainult seda, et teda talutati kuhugi, asetati asemele ja ulatati juua midagi tulist ning meeldivalt lõhnavat. See vist oligi piim meega, millest perenaine rääkis. Kuid tema ei tahtnud midagi, raputas pead, tõrjus käte ja jalgadega vastu. Siis jäeti

ta rahule, ainult keegi tõstis ta pea üles ja pani selle alla midagi sooja ning karvast nagu lambanahk. Taavi mõtles, et ta sõidab vist jälle onuga maanteel, käib talust tallu ja on ainult viivuks vankripärasse uinunud. Ta katsus ärgata, kuid keegi kattis teda sooja vaibaga. Nüüd oli kõik nii väga hea, soe ja valge. Järgmisel silmapilgul jäi ta juba raskesse unne.

Teda äratas alles järgmisel keskpäeval mingi imelik klopsimine, nagu oleksid suured rähnitaolised linnud toksinud puukoore kallal. Tükk aega pidi ta teraselt seda heli kuulatama, enne kui mõistis, et katusel lööb sindleid. Läbi avara akna voolas ruumi eredat valgust. See ujutas üle kogu toa, valgustas helekollase laiguna pikka lauda, ulatus kuni temani. Ta lamas raamitaolisel asemel sooja truubimüüri ääres. Toas oli veel tunda eilset meeldivat küpsetatud leiva lõhna. Pea vajus peaaegu üleni valgesse säbrulise villaga kasukasse, kuna paks kootud vaip kattis teda üleni.

Siin oli nõnda hea ja soe lamada, et peaaegu kohe vajusid uuesti Taavi silmad kinni. Ta ärkas alles tükk aega hiljem, õhtupoolikul, kui kuulis kedagi ütlevat:

„Ma tundsin teid kohe — häälest. Seitsmeteistkümnendal aastal kuulsin teid mitu korda koosolekutel ja miitingutel. See hääl jäi kohe kõrvu helisema. Töötasin ise tol korral vabrikus — katelsepp."

„Ja nüüd olete maasaaja, asunik?"

Taavi tundis kohe Simmo hääle. Mehed istusid vastamisi pika laua ääres ja ajasid juttu.

„Jah, juhtus niiviisi. Sain laevatehases käest vigastada, kaks sõrme jäid raudplaadi vahele. Purustatud sõrmedega aga ei saa katelsepp oma tööd teha. See amet nõuab täismeest ja täismehe tervist."

„Õigus. Aga kuidas siis juhtus maad saama?"

„Vend sai, minule poleks keegi andnud ka jalatäitki. Tema — see vend — oli niisugune mehkeldaja ja ärimees. Oskas kõik välja nuhkida, palveid teha, vigurdada. Ma ei taha kiita teda, aga vabariigis saavad just niisugused inimesed kõige paremini ära elada, edasi jõuda. Ja nii nagu elas, nõnda ka suri: sõitis koos hobuse ja vankriga kiirrongi ette. Kolisin tema asemel

maale, hakkasin elama. Ja siin ma nüüd olen, ei saa edasi ega tagasi, justkui kärbes pigis kinni."

„Kuidas kinni? Oma peavari on, põldu on, hobuseid ja karja ka. Mispärast siis justkui kärbes pigis kinni?" Simmo hääles oli kuulda nagu tagasihoidlikku pilgetki.

Peremees laskis pea longu ja hakkas tasasel häälel jutustama:

„Vaat kuidas on: juba viiendat aastat ehitan elumaja, aga valmis ei saa ega saa. Parem lugu polnud ka lauda ja talliga. Minu maa peal oli vana mõisarehi, sealt oleks saanud ehitusmaterjali, aga vallavanem oskas endale mehkeldada ning ehitas veski. Temale oli rohkem veskit vaja kui mulle lauta ja elumaja. Metsa sain kaheksateist kilomeetrit eemalt, ei teadnud metsaülemale parajal ajal raha pihku pista. Nii. Oleks vend elanud, see oleks osanud palgid võtta kas või mõisapargist. Aga mina ei ole niisugune inimene, ei saagi olla. Ka palke lõigati mulle terve talv ja suvi, ning siis polnud naabritest-hobusemeestest ühtegi abilist kojuveol. Ei olnud sellepärast, et olen kogu ümbruskonna rikkamatele peremeestele pinnuks silmas — endine tööline, katelsepp, punane. Tükk heinamaad võeti koguni käest ära ja anti endisele mõisnikule tasuks, sest see oli kinkinud koolimaja jaoks vakamaasuuruse liivakünka. Just nii olen ma elanud ja kümne aasta töötasuks saanud kaela ainult võlad, laenud, riigimaksud ja vaenlased. Ma olen praegu vist veel vaesem kui siia tulles."

Peremees, kelle välimus veel nüüdki, aastate järel, pisut meenutas endist vabrikutöölist, pani mõlemad käed lauale ja jäi ootama Simmo vastust. Ta oli sellest inimesest lugu pidanud, kuulnud tema sõnu miitingutel, astunud temaga koos demonstratsioonidel lehvivate punaste lippude all. Nüüd tundis ta pisut häbigi, et oli jätnud oma põlise elukutse — vabrikutöö — ning nagu mutt pugenud selle väikese maalapikese, elumaja ja lauda-tallide alla varju. Ta oli justkui väejooksik, kes polnud lahingut lõpuni kaasa võidelnud.

Nende keskustelu segas perenaine, kes tuli köögist toidunõudega. Asetanud taldrikud ja kausid lauale, läks ta jälle tagasi kööki. Peremees heitis temale pilgu järele ning ütles veidi tasandatud tooniga:

„Võib-olla just tema pärast tegingi selle rumaluse. Tema armastab maaelu, tahab loomi kasvatada, põllul ja peenarde kallal siblida. Ning ka poiss ... ka see oli niisugune kahvatu ja haiglane — linna kivimajade ja töölisbarakkide taim."

„Kus nüüd poeg on?" päris Simmo.

„Möödunud kevadel suri. Ei aidanud enam värske õhk ega midagi. Just pärast seda pole ma enam rahu saanud. Olen hakanud mõtlema, et tegin oma elus vist midagi viltu."

„Tahtsite hakata elama võõras mullas?"

„Tahtsin. Aga nüüd näen, ei tulnud sellest midagi välja."

Simmo noogutas sõnagi lausumata pead.

Perenaine tuli jälle köögist ning tõi lauale auravaid kartuleid, tükikese liha ja pruuni kastet. Suures kausis seisis kooritud hapupiim. Kaks väikest heeringakildu sädelesid valgel alustassil nagu suusoojaks. Nähtavasti polnud selles majas palju jõukust.

„Hakake sööma," ütles perenaine lahkelt ja kadus jälle.

Peremees võttis kartuli ning hakkas seda koorima. Ka Simmo asus sööma, kuid heites pilgu ahju poole, nägi Taavi avatud silmi.

„Noh, poiss!" hüüatas ta rõõmsalt ja tõusis kohe laua tagant üles. „Kas tervis hakkab tulema?"

„Ma ei tunne enam midagi," ajas Taavi end asemel küünarnukile.

Kuid ta hääl oli siiski veel kähisev ja nõrk.

„Tubli!" asetas Simmo mahalibisenud vaiba poisi õlgadele. „Puhka veel paar päeva, siis hakkame edasi astuma."

Köögist tuli perenaine. Ta punetaval näol säras rõõm, kui nägi Taavit tervemana.

„Poisil oli lihtsalt äkiline palavik, muud midagi. Ma keedan nüüd piima, see kosutab hästi," ütles ta ja oli jälle kadunud kööki.

Ta hoolitses Taavi eest emalikult, tõi talle kuuma piima, pakkus kartuleid kastmega ja avas talveks hoitud keedisepurgi. See väike ja kõhn poisike tuletas meelde ta enese surnud poega. See valutav haav pol-

nud veel nii lühikese ajaga perenaise südames paranenud. Rutates ja askeldades leidis ta ikka aega Taavile lahkeid pilke heita, kadus siis mõneks silmapilguks kööki, et sealt tagasi tulla mõne meelde tulnud suutäiega, mis oleks võinud rõõmustada haiget poissi.

Simmo aitas asunikul katust lõpetada. Ta ei saanud nüüd edasi rännata, sest Taavi oli haige. Korraks vilksatas tal mõte, et jätab poisi pererahva hoolde. Need olid head inimesed, nad oleksid Taavi eest hoolitsenud nagu oma poja eest. Perenaise pilkudest ja hoolitsusest võis juba märgata, et ka temas oli kerkinud niisugune kavatsus. Kuid Simmo heitis kohe selle mõtte kõrvale. See ei toonud poisile kasu, see oli ainult poolik lahendus tema eluteel. Ent missugune lahendus oli siis õige?

Simmo kõrval tagus asunik tujutult naelu sindlitesse. Tänane jutt oli paljastanud tema suure eksituse. Aegajalt peatus ta pilk kaugemal, eemal teekäänaku taga valendaval sindelkatusel. Juba mitu korda oli ta tahtnud hakata sellest Simmole rääkima, kuid vaikis ikka. Justkui seetõttu hakkas vasar ta käes veel vihasemalt, peaaegu südamevaluga sindlinaelu kopsima.

„Näete," lausus ta viimaks uue maja poole näidates, „veel möödunud aastal rühkis seal mees kogu jõust, et maja talveks katuse alla saada. Aga sellest polnud mingit kasu, tema asemel on uued peremehed sees."

„Mis siis juhtus?" päris Simmo.

„Läks oksjonile, müüdi maha. Ja lisaks jäid veel võlad kaela. Oli laenanud raskete protsentide eest veskiomanikult ja veel mujaltki ehituseks raha. Need hakkasid teda pigistama ja võtsidki võileiva hinna eest maja käest. Inimesed räägivad, et teda ennast olla nähtud maanteel tööotsijate parves."

Teda ängistas nagu mingi eelaimuse viha ja piin. Päevast päeva läks kõik allamäge, rikastel talunikel seisid viljatagavarad salvedes, kuid töölistel polnud leiba. Iga päevaga suurenesid töötute salgad maanteedel ja tehaste väravate taga. Temale jätkuks siin küll elu lõpuni tööd, kuid võlad, laenud ja maksud matsid hingamise. Jah, praegu sõid küll lepavõseriku ääres okastraadiga piiratud karjamaal kolm lehma. Kuid võib-

olla juba mõne päeva pärast peab ta ühe neist linna võlaprotsentideks viima. Ja teist hobust polnud ta jõudnud kõigi nende aastate töö ja rassimise peale vaatamata osta. See kõik oli justkui traataed, mis piiras nii teda kui ka kogu seda vaest Liivanõmme. Inimesed rühkisid siin päevast päeva rasket tööd, kuid edasi ei saanud. Paljudel hakkas vanagi käest ära libisema.

Õhtuks lõpetasid nad katuselöömise.

Kui asunik kaevu juurde kätepesemiseks väikest küna tõi, silmas ta järsku eemal maanteel konstaablit jalgrattal lähenemas. Ta mõtles pingutatult ühe silmapilgu, siis sosistas ruttu Simmole:

„Mine maja taha ... seal asub väike tööriistade panipaik. Pugege sinna varju ... küllap ma tulen ütlema, kui kõik korras on."

Simmo vaatas arusaamatuses asuniku otsa.

„Milleks see?" küsis ta.

„Näete ... konstaabel. Ta pole veel teid märganud."

Kuid nähes Simmo rahulikku pilku, muutus ta korraga kohmetuks.

„Vabandage, ma mõtlesin, et nii on vahest teie pärast parem," kogeles ta mahalöödud pilguga. „Liialdasin vist veidi ja kartsin ka. Sel konstaablil on teravad silmad, seepärast nuhibki alatasa mööda maanteed tööotsijate parvedes nagu hagijas. Tema silmade eest ei libise ükski märkamatult mööda. Räägitakse, et ta olla mitugi meest kinni võtnud ja selle eest isegi autasu saanud. Minu õue vaatab ta mööda sõites alati väga teraselt. Sellepärast ..."

Nüüd mõistis Simmo kõik. Ta kõhna, pärgamendi taolise nahaga kaetud nägu ja halle valvsaid silmi elustas mingi rõõm. Näis, et ta oli jälle leidnud midagi niisugust, mida kogu aeg otsis ja lootis leida igal pool.

„Nii, nii," naeratas ta rõõmsalt. „Tähendab, tahtsite mind aidata ... varjata?"

„Jah, sedamoodi peaaegu," vastas asunik kohmetanult.

„Ja teie ei teadnudki õieti, kes ma olen või mida teinud."

„Aga ma ju tunnen teid!" heitis asunik ägedalt. „Seitsmeteistkümnes aasta ... neid inimesi ei unustata."

Simmo astus asunikule sammu lähemale ja ulatas talle käe.

„Suur tänu, seltsimees, selle eest. Ma näen, et oled ikka jäänud ausaks inimeseks, tööliseks, kes oma seltsimeest ei reeda ega müü."

„Mitte kunagi, ei reeda ega müü!" kordas endine katelsepp mürisedes. Ta silmad olid muutunud liigutusest niiskeks.

„See ongi ausa inimese tunnus. Kuid seekord ei maksa minu pärast muret tunda. Praegu nad mind kimbutada ei saa, kuigi tahaksid võib-olla seda teha. Aga võib-olla tuleb mulle elus veel kunagi varjupaika vaja... ikka seda tööriistade panipaika... siis pean meeles ja loodan vana töömehe ausale südamele."

Vana katelsepp haaras Simmo käe ja surus seda tugevasti.

„Võib loota, kindlasti loota... aitan alati. Teil on õigus — töömees ei saa töömeest maha müüa. Kui ta seda teeb, siis on ta viimane kalts!"

Sel õhtul istusid Simmo ja endine katelsepp kaua laua taga ning arutlesid mitmesuguseid küsimusi. Taavi kuulis nende hääli: Simmo kindlat, veendunud kahinat ja vastasistuja alatasa küsitlevat, paljudesse vastuoludesse takerduvat arutelu. Nad näisid nagu õpetaja ja õpilane, kellest üks ei väsi ikka uuesti ja uuesti küsimast ning teine vastamast. Võis olla juba kesköö, kui nad viimaks tõusid.

„Mul on veel üks palve, seltsimees Sinimets," ütles Simmo.

„Mis see on?"

„Tahan veel täna õhtul kirjutada paar kirja, kuid mul pole enam sentigi postmarkide jaoks. Ja siis veel see — ma ei taha ise neid kirju postkasti viia, lihtsalt ettevaatuse pärast. Üks konstaabel juba kihutas meid küünist minema, teise samasuguse teravninaga pole mul enam lusti kokku puutuda."

„Seltsimees, kas usaldad selle asja minu hoolde? Korraldan kõik nagu vajalik."

„Usaldan ja tänan."

Simmo istus veel mitu pikka tundi laua taga ning kirjutas kirju. Lambi kuma tõttu ärkas Taavi mitmel

korral ja nägi teda ikka seal istumas, käed tulevalgel, nägu varjatud pimedusse. Ta tahtis küsida, kellele Simmo kirjutab nii pikki kirju, kuid uinus iga kord uuesti. Kui ta jälle ärkas, oli tuba pime. Nähtavasti just silmapilk varem oli Simmo tule kustutanud, sest oli kuulda, kuidas ta läks palja jalu üle toa oma aseme poole. Kuid teel otsustas ta veel vaadata, kas Taavi on ilusasti vaibaga kaetud, ning pöördus tagasi poisi aseme juurde. Ta tundis, kuidas Simmo nihutas vaipa veidi ülespoole, ja tal hakkas korraga nii imelikult soe ning hea, otsekui seisaks ema pimedas toas tema aseme ees. Ta tahtis midagi öelda, tänada, kuid nüüd justkui ei leidnud kuskilt niisuguseid sõnu. Ja ta jättis ütlemata kõik, tänades ainult mõttes.

Järgnevatel päevadel paranes Taavi kiiresti. Perenaisel oligi õigus, see polnud kopsupõletik, vaid raske külmetus. Ta tahtis juba üles tõusta, kuid perenaine hakkas kohe kurjustama:

„Ei tohi tõusta, see võib haiguse tagasi tuua. Tuleb veel lamada kolm päeva... jah, nimelt kolm päeva, siis alles vaatame, mis edaspidi saab."

Kuigi ta hääl oli tõrelev, kurjustamise moodi, ei paistnud seda kurjust ometi ta häälest.

Nii jäigi Taavi veel kolmeks päevaks asemele lamama. Ta ei uskunudki, et on veel haige, kuid niisugune oli perenaise käsk. Ühtlasi oli hakanud talle ka nii väga meeldima perenaise hoolitsus, pehme peaalune ja soe ahjukülg, mis justkui hoidsid teda aseme küljes kinni. Kogu aasta oli ta unistanud niisugusest asemest, sooja ruumi valevusest, sügavast rahust. Mõnikord ta arvas, et ei saa seda enam kunagi tunda. Tuult läbilaskvad narid barakkides, külmad küünid, rõugualused olid temalt röövinud juba igasugused lootused paremale elule. Kuid nüüd oli see tal käes nagu mingi muinasjutt.

Kui Taavi järgmisel päeval tõusis, leidis ta pähitsi juurest toolilt pikad villased sukad ja vähekantud, peaaegu uued saapad. Need näisid igapidi temale sobivat. Kuid ometi ei julgenud ta veel mõtelda, et need on siiski temale, just temale. Aga ometi ei võinud siin eksitust olla, sest miks muidu olid need pandud tema

pähitsi juurde toolile. Ta katsus sukki — pehme vill rudises sõrmede all. Ka saapad olid head, just niisugused pruunid, mis meeldisid kohe esimesest pilgust. Nad polnud veel pooltallutatudki, seda märkas Taavi juba neid kätte võttes. Niisuguste saabastega võib mitu aastat käia, nad ei karda vihma ega pori. Nendega võib julgelt astuda mööda sügisesi teid, minna vastu karmile talvele.

„Katsu jalga proovida," kostis ootamatult köögilävelt perenaise hääl. Ta oli märkamatult seal seisatanud ning jälginud poisi näoilmest ta mõtteid.

Taavi ehmus nõnda, et üks saabas kolksatas käest põrandale. Seda üles tõstes ta mõtles, et on just niisamasugune pururumal nagu too väike paljaste jalgadega poiss maanteel, kes haaras Simmo käest leivatüki ega osanud selle eest tänadagi. Ja nii jäi ka temal tänu ütlemata. Kui ta aga hiljem kööki läks, soojad sukad ja uued saapad jalas, polnudki seal enam perenaist.

Samal päeval saabus Simmole kaks kirja.

Ta avas need kohe ja hakkas püstijalu lugema. Esimese kirja viskas kohe pärast läbilugemist küdevasse ahju. Kuid teine kiri justkui pani teda tükiks ajaks sügavalt mõtlema. Nähes enesel Taavi pilke, vaatas ta nagu kaaludes poisi otsa ja küsis:

„Kuidas tervisega lood on, kas hakkame varsti minema?"

„Hakkame," oli poiss kohe nõus.

Simmot rõõmustas, et selles vastuses polnud kahetsust ega kahevahelolekut. Ta nagu oli kartnud kogu aeg, et Taavile hakkab meeldima see väike uus maja, millest õhkub nii palju soojust, valgust ja hoolitsust. Siis oleks temal väga raske olnud selgitada, et ka siin pole Taavi tulevik hoopiski kindlustatud. Võis juhtuda, et juba aasta pärast on tal jälle jalgade all maantee.

Kuuldes Taavi kõhklematut vastust, tundis ta tõsist kergendust.

„Niisiis homme," ütles ta.

Taavi noogutas pead.

Kuid öösel mõtles ta siiski asemel, mis kiri see oli, et Simmo tahtis nõnda järsku siit lahkuda. Võib-olla olek-

sid nad võinud siia isegi talveks jääda. Taavi oli kuulnud mitu korda, kuidas endine katelsepp ja ta naine seda mitmel korral Simmole ütlesid. Siis ei vastanud Simmo neile midagi kindlat, vaid ütles, et ootab üht tähtsat kirja, millest selgub kõik. Ja nüüd oligi vist see tähtis kiri tulnud, mis andis Simmole justkui mingi käsu.

Järgmisel hommikul korraldas Simmo oma pabereid ja saabunud kiri vedeles lauanurgal. Uudishimulikult kummardus Taavi selle üle ja hakkas lugema. Simmo ei keelanud teda, ja ei keelanud vist sellepärast, et kirjas polnud midagi iseäralikku. Nõnda kirjutas üks töömees teisele, tööst, palgast, vaevalisest kiratsemisest. Ainult viimane allakriipsutatud lause pani Taavi mõtlema. See oli niisugune lause:

„Kui sa jõuad põlevkivikaevandusse, siis tervita ka minu poolt Marti. Nagu kuulsin, on ta haige, aita teda."

Kes oli too Mart, kellest Simmo polnud seni sõnagi rääkinud?

5.

Kõige esmalt hakkas tulijaile silma paistma ilmetu, madalate põõsasagarikkudega kaetud maastiku taustal õlivabrik. See kõrge hall hoone lünkliku katuse ja neljakandilise tornitaolise pealisehitisega meenutas pisut vanaaegse kindluse kõrget kantsi. Õlivabriku ümber tõusis suitsust musti raudkorstnaid ja kolmekordse maja kõrgusi hiiglatsisterne. Need nagu aitasid pisut elustada seda ilmetut, savikarva tolmuga kaetud maastikku. Kuid see polnudki tolm, vaid põlevkivi tuhk, mida tuul kandis laiali kogu ümbruskonda, kattes kõik inetu kollakas-halli vööbakorraga. Kaugemal kerkisid elumajad, kaevanduse administratiivhooned ja pikad, laudadest löödud saraalused ning laoruumid. Pikk ja kitsas kaevanduse raudtee lõikas nagu must pael selle hallikas-pruuni maastiku pooleks.

Taavile oli see kõik juba tuntud, varemnähtud.

Möödunud sügisel, just aasta tagasi, oli ta tulnud

onuga mööda sama teed. Siis uudistas ta neid kõrgeid korstnaid, hiiglatsisterne ja õlivabriku suurt hoonet keset tühja maastikku. Ka inimesed näisid siis talle justkui teistsugused. Nende astumises ja rutus oli midagi paindumatut, nurgelist, nagu oleksid õlgadel kandnud nägematut raskust. Ta oli siis peaaegu aukartusega silmitsenud vastutulevaid kaevureid, kotiriidest tööpõlledes naisi ja tüdrukuid. Veel enam uudistas ta noori, temast vaevalt mõni aasta vanemaid poisse, kes tulid või läksid mingi salapärase tõsidusega.

Nüüd aga astus ta palju rahulikumalt Simmo kõrval. Raudtee käänaku kohal tuli neile vastu salk noori kaevandustöölisi, kuuehõlmad lahti, kirevad särgid ja kaelasidemed nagu uhkustades nähtaval. Alles nende pühapäevalikku riietust nähes meenus ka Simmole ja Taavile, et oli puhkepäev. Seepärast oligi vist kuidagi vaiksem, stollisuudest ei kostnud vagonettide jooksukõlinat ega vedurihuikeid. Ka pikad põlevkivi sorteerimise sarad seisid tühjalt, nagu mahajäetult.

Kaevanduse inimeste hulgas võis näha ka palju uusi tööotsijaid. Nad hulkusid sihitult ringi, istusid trobikonnas raudtee ääres päikesepaistel või püüdsid juttu alustada vanade töölistega. Kõik olid kuidagi sünged ja tusased, hirm läheneva talve ees muutis neid rahutuks. Simmo märkas seda kohe ja ütles:

„Ka siit pole meil vist tööd loota. Tuleb raske talv tööinimestele. Igaüks hoiab nagu hirmuga oma tööotsa kinni."

Nii ka oli. Vanad kaevandusemehed silmitsesid umbusklikult uustulnukaid. Kuid sellesse umbusussе segunes ka viha kaevandusevalitsuse vastu, kes justkui mängis inimestega. Kord võeti juurde uusi töölisi, sealsamas aga suleti mõni pealmaa karjäär ning sajad inimesed sattusid uuesti tööotajate kilda.

Sinises töökitlis mees, vist masinist või jõujaama montöör, lausus tulijaid silmitsedes oma kaaslastele:

„Homme on kontori ees jälle justkui orjaturg. Ainult tänase päevaga on juurde voolanud vähemalt viiskümmend inimest. Ma ei taha rääkida neist, kes ootavad tööotsa juba mitu nädalat. Kõiki kokku arvates ei jää palju poolest tuhandest puudu."

„Muidugi ei jää, vaata, tuleb veel ülegi," lausus vahele keegi kaugemalt.

Mitmed vanad kaevandusemehed kogunesid trobikonda seda küsimust arutama. Laiaõlaline strekimees, lahtiste kuuehõlmade all ainult triibuline meremehe särk, lausus sapiselt:

„Siis saab ilus Eedi jälle orjaturgu pidada. Talle meeldib see amet... käperdab justkui lihunik tapaloomi. Ja eriti maias on ta, niisugune, naistele. „Kas ikka soonekest on, et jaksad labidat tõsta, mis" tilgub ta aina nende ümber. Aga endal on lõust niisugune magus-ilane, et vala kohe vastu nägu."

„Kas ta pole siis saanud?" küsiti siit ja sealt.

„Muidugi on," jätkas meremehe särgis kaevur. „Üks Erra valla tüdruk läigatas nõnda, et Eedil praegu välguvad kuldhambad suus."

„Kulus ära, läks kohe täppi."

„Ikka täppi ja sellest ajast on mehike hoopis taltsam. Vaatab enne kaks korda näkku, kui käpad külge ajab."

Taavi ja Simmo jõudsid tasandikule, planeeritud väljakule. Selle üht külge palistasid kontorihooned, näotud, nagu juhuslikult laiali pillatud majad. Paremal, tööstusalevi poolsel küljel, algas sirge rida kahekordseid avarate akendega inseneride, teenistujate ja juhtkonna maju. Need paistsid eemalt päris nägusad ja ruumikad. Mitmel pool paistis silma isegi lapike aiamaad ja mõned kidurad, põlevkivitolmukorraga kaetud vaesed puud ning põõsad.

Taavi oli möödunud aastal korra käinud ühes neist majadest, nimelt valgete lehvivate juustega markšeideri korteris. Teda oli saatnud üks kümnik mingit tähekest viima. Markšeider ise avas ukse, kutsus poisi tuppa ja istus seljaga tema poole laua taha midagi kirjutama. Taavil oli aega uudistavate pilkudega ümberringi silmitseda, ja iga hetkega kasvas temas justkui mingi pettumus. Nii sageli oli ta kujutlenud, et neis suurte akende ja ämblikuvõrkudena õhukeste mustriliste eesriietega varjatud ruumides on kõik ilus, puhas ja rikkalik, just nii, nagu ta oli näinud mõnikord piltidel.

Siin aga seisis ühe seina ääres lihtne raudvoodi, peaaegu samasugune nagu kõikides tööliste tubades. Ainult

iga voodi sambaotsa ehtis läikiv, nikeldatud kanamunasuurune kuulike. Voodi kõrval asus logisev raamatuiiul, täidetud paksude, osalt nahka köidetud seljataguste ja kullaga kirjatud raamatutega. Värvimata riidekapi uksed seisid avakile, nende vahelt paistsid ainult markšeideri sinisest ševiotist pühapäeva-ülikond ja kogu kaevanduses tuntud hallid püksid pruunja kuuega, millega käis linnasõitudel ning alevikus. Teisest toast, mille uks seisis praokil, paistis kraamimata söögilaud alumiiniumist kohvikannu, sinikirjaliste taldrikute ja juba roostetama löönud kilukarbiga. Kas seal ruumis veel midagi rohkem oli, seda Taavi ei näinud.

Kuid neid kahte lihtsat, osalt koguni korratusse jäetud ruumi justkui hingestasid mitmesugused joonised, punasekriipsulised, sinised, mustad, rohelised, violetselt sädelevad. Kõik seinad olid nendega kaetud, nagu huvitavate, kallihinnaliste maalidega. Taavi ei mõistnud küll nende sisu, ta võis ainult imetleda neid värvilisi sirgjooni, kaari ja laineid, mis põimusid risti-rästi paberitel. Mõned näisid nagu lahtilõigatud pirukad, milledest vaatab välja isuäratav sisu. Taavi mõistis ainult üht: kõik need joonised näitavad seda salapärast maailma maa sügavuses, läbistavad liiva, savi, maa-aluseid veenirekesi, põlevkivi, mulda ja sinipaasi, mis enamasti jäävad nägematuks strekimeeste silmadele.

„Kas huvitavad?" küsis korraga ta selja taga markšeider.

Taavi muutus näost üleni punaseks, nagu oleks teda tabatud kuritöölt.

„Huvitavad ... justkui lahtilõigatud pirukad," kogeles ta.

See võrdlus pani markšeideri kogu südamest naerma. Ta tõmbas kitsa kõhna käega läbi valgete juuksekahlude, kuna lõbusates sinaka tooniga silmades välgatas iseäralik rõõm.

„Õigus!" kordas ta Taavi sõnu. „Tõepoolest, need ongi pirukad, just hästi küpsetatud pirukad, emakese maa and inimestele. Siin leidub kõike: ühes kohas kulda, hõbedat, vaske, rauda, tina, naftat, kivisütt... teises jälle turvast, värvimulda, põlevkivi, savi...

kõike-kõike, millest koosnevad meie ümber kõik nähtavad asjad. Inimene on rikas, isegi väga rikas, sest juba sündides on tal õigus osa saada kõigist neist imepärastest aaretest, mida sisaldab emakese maa põu."

Taavi, kes kuulas suure tähelepanelikkusega, küsis järsku, eneselegi ootamatult:

„Siis peaksite teie olema väga rikas?"

See naiivne küsimus pani jälle markšeideri naerma.

„Miks just mina?" küsis ta vastu.

„Teie ju otsite maa sügavusest neid rikkusi ja juhatate inimestele kätte. Seepärast peaksitegi olema rikas."

Markšeider muutus kuidagi vaikseks ja mõtlikuks.

„Jah, sul peaks olema õigus," ütles ta alles tüki aja pärast, lastes oma pilgu libiseda üle oma ruumi kehva sisustuse. „Mina, sina, kõik strekimehed, töölised . . . jah, kogu inimkond võiks olla rikas . . . isegi väga rikas. Nad võiksid elada täiesti mureta homse päeva leiva ja peavarju pärast. Kuid ometi ei ole ta seda. Ja ei ole just seepärast, et kõik need lõpmatud rikkused ei kuulu kogu rahvale, tervele inimkonnale, vaid ainult üksikutele inimestele, kapitalistidele."

Kui Taavi hiljem mööda treppi alla astus, mõtles ta:

„Küll on imelik inimene, see insener. Elab heas korteris, ametnikkude majas, aga räägib just samasugust lihtsat juttu nagu töölisedki. Ja toredusest ei pea lugu, lihtne nagu saunakütja Mart. Kas see jutt on siis vale, et direktoritel ja inseneridel on kullatud sööginõud ning palmipuust voodid ja lauad?"

Nüüd, koos Simmoga nende majade eest mööda sammudes, meenus Taavile see ammune lugu. Ta vaatas üles markšeideri laiade akende poole ja nägi seal kasvamas kaht kõrget võõrapärast toalille.

Mis see oli? Kas too imelik mees oli ostnud endale palmipuud?

Kui administratsioonihoone ja ametnike majade ümbrus kandis hoolitsetud ilmet, siis nende lõppedes muutus kohe pilt. Algas kaevanduste tavaline räpasus pehkinud liiprivirnade, prahihunnikute, purunenud telliskivide, ümberkukkunud paevirnade ja ilmetute, puukastitaoliste tööliselamutega. Nende vahelt kiilusid pikad tõrvatud pappkatustega barakid, millede ees koerte ja

kanade seltsis sibasid ka lapsed. See oli iseloomustav tolmus, poris ja viletsuses püherdav töölis-kvartaalide elu.

Taavi tundis väga hästi neid barakke.

Ta ise oli elanud saja seitsmendas kogu möödunud suve ja talve. See oli endine taluhoone, ligi saja-aastane pehkinud palkidest ehitus, mis oli läinud nüüd kaevanduse alla. Selle seintest, ustest ja lõgisevatest aknaraamidest puhus kõigil aastaaegadel läbi tuul. Kogu talv saadi pisut sooja ainult sel teel, et madala, raudplaadiga pliidi all miilas ööd ja päevad tuli. Maja oli kahe poolega, kummaski otsas väike, kümmekond sammu pikk ja seitse sammu lai ruumiuberik. Mõlemad ruumid olid tihedalt täis kiilutud madratsiteta raudvoodeid. Ja seda nimetatigi tööliselamuks number sada seitse.

Siin tuli ja läks alatasa inimesi.

Linnast tulid töölt vallandatud vabrikutöölised, koondatud ametnikud, noorukid, kes unistasid veel praegugi elust leida paremat. Maalt valgusid suuremates salkades põllutöölised, paljusuuliste perekondade kehvad toitjad, maatamehed ja kehvikud. Neist ei põlanud keegi tööd ega raskust, kuid need läpatanud ühiselamud, strekkide harjumatu pimedus, pori ja napp näljapalk justkui rõhusid neid veel enam küüru raskuste all. Ajalehtedes kirjutati sageli kaevandustööliste puudusest ja suurtest, kuni kolmesaja-kroonistest kuuteenistustest. Siin aga ootasid sajad inimesed nädalate kaupa, et saada kõige lihtsamat tööd. Ja töötasugi oli hoopis teine, mitte see meelitav valetatud kolmsada krooni, vaid harjumatu töö, kõvade käikude ning näljaväsimuse tõttu tuli enamasti leppida kaevandusvalitsuse alammääraga — kaheksateistkümne sendiga tunnis.

Kogu aeg arutasid töölised äraminekust, parema töö leidmisest. Peaaegu iga päev võttis üks või teine oma väikese kompsukese ning lahkus. Siis vaadati paljudest barakkidest minejaile järele kadestavate pilkudega, sest siia jäid ainult need, kel polnud kuskile minna, kes olid justkui nägematute ahelatega needitud kaevanduse külge.

Taavi mäletas, kuidas kord sosistasid omavahel akna all kolm vana kaevurit. Nad olid siin töötanud juba

palju aastaid, peaaegu põlevkivikaevanduse rajamisest saadik. Kuid siiski polnud nad kaugemale jõudnud, vaid jäänud lihtsateks töölisteks. Nende suured perekonnad ootasid suutäit, väikesed majakesed nõudsid parandamist, viis või kuus hinge tahtsid riideid ja jalanõusid. Kogu nende ainukeseks rõõmuks oli laupäevane töölõpp, mil nad võtsid seljakotid ja astusid kodu poole. Nad ei elanud kaevandusest kaugel, järgmise valla piiril. Selle teekonna jõudsid nad kahe-kolme tunniga ära käia ja see polnudki raske, sest puhkepäevane puhkus, koduste rõõm, laste kilkamine, naiste pilgud ja armsad sõnad — see kõik tasus selle teekonna vaeva kümnekordselt. Ja pärast keskööd, veel mitte õieti puhanud, vaid ainult jällenägemise rõõmust erksad, asusid nad jälle tagasiteele, et olla juba hommikuses varajases vahetuses tööl.

Seekord olid nad kuidagi lömmis, tujust ära. Pika Laesi piip lurises rahulolematult, kuna Tooreni tihedad kulmud näisid varjavat ta silmi. Ainult Sild, nende kolmas paarimees, see üle neljakümne-aastane alati naerev, lõbus ja ülemeelik inimene, kes pärast raskematki tööd suutis veel kätte võtta lõõtspilli ning trillerdada lõbusaid lugusid, näis neile järelejätmatult midagi seletavat.

Pikk Laes kuulas teda, kuid vaikis, ei lausunud sõnagi. Ka Tooren oli morn, ainult ta silmad vilksatasid alatasa Silla poole, nagu oleks see neile jutustanud mõnd uskumatut lugu. Nõnda nad lahkusidki, läksid oma toitu keetma, nagu polekski midagi iseäralikku räägitud.

„Mis nõu nad pidasid?" küsis onu Ärni Saarikult, väikeselt elavate silmade ja nirginäoga mehelt, kes näis olevat kogu aeg märkamatult jälginud kolme mehe juttu.

Saarik ajas huuled torru ja sosistas:

„Tahavad strekki sisse lasta."

„Mis?" küsis onu Ärni, kel oli kaevanduseelust veel vähe teadmisi. Ta ei mõistnud Saariku sõnu.

„Kas sa siis pole kuulnud „sisselaskmisest"?" küsis see.

„Ei ole."

Saarik lähendas suu onu kõrva juurde ja sosistas: „See on nii, et kui juhtub kätte kõva strekk, kust tuleb

justkui hammastega pae vahelt põlevkivi kiskuda, siis ei aita muu, kui tuleb kaevand kinni lasta. Seda nõu nad seal pidasidki."

Ta heitis vilaja pilgu pliidi poole, kus kõik kolm olid hakanud tulisel plaadil juba midagi praadima.

„Kuid ega's see nii lihtne polegi, tuleb riskeerida," jätkas ta kohe endises toonis. „See tehakse nõnda: lagi kindlustatakse nõrgalt titsidega ja paas laotakse libamisi riita. Kui laengud prahvatavad, siis vajub kogu kupatus nagu iseenesest hunnikusse."

Onu mõtles silmapilgu ja küsis:

„Aga miks nad ei lähe paremasse strekki tööle?"

„Paremasse!" naeris Saarik julgemalt, sest need sõnad ei puudutanud enam kolme vana kaevuri saladust. „Oled sina ka veel päris haljas naeris. Katsu võtta paremat strekki, kui keegi seda sulle ei anna. Jääb ainus abinõu — vanast lahti saada. Tähendab, kui jõud ja tarkus enam ei aita, tuleb appi võtta kavalus. Vaat nii."

Nädal aega hiljem juhtus kaevanduses õnnetus. Inimesed jooksid stollisuhu, kus neid vana väravavalvur tagasi tõrjus. Naised, kelle mehed töötasid vahetuses, tungisid vägivaldselt kuni käiguni. Nad karjusid kätega vehkides:

„Tahame teada, mis kaevanduses juhtus!"

„Palju inimesi on surnud?"

„Mitmes strekk langes sisse?"

Viimaks, paljude ärevate minutite järele vilkusid eemal käigusuus tuled. Lähenes salk poriseid kaevureid, kes kandsid kanderaamil üht kogu. Koos naistega trügis tookord ka Taavi teiste vahelt lähemale. Ta nägi kanderaamil kulunud pintsaku varjus pika Laesi sinakaks tõmbunud nägu.

„Kas surnud?" päriti ümberringi.

Üks maa alt tulijatest vastas tumedalt:

„Kui välja kaevasime, hingas veel. Aga kahte teist pole kätte saadud. Neil pole elulootust ka soolatera eest."

Saarik pistis oma terava nina üle Taavi õla ja sosistas:

„Näed, kuidas juhtus. Käik vajus enneaegu sisse, just siis, kui mehed seal veel töötasid. Ega's see ole esi-

mene niisugune õnnetus. Aga kui inimene on nagu ketti pandud, siis katsub ta end ikka lahti raputada."

Nüüd, möödudes Simmoga ühisbarakist number sada seitse, tuli see kõik Taavile nii elavalt meelde.

„Kas jääme siia elama?" küsis ta oma kaaslaselt.

Simmo näitas käega edasi.

Nad pöördusid alla sauna poole, mille kogukas paekividest hoone lagedal platsil nähtavalt silma paistis. Just sauna taga asus väike maja, mille juurde kulges põlevkivituha ja paekivitükkidega sillutatud teerada. Taavi oli ise aidanud seda teerada sillutada, sest kevadel ja sügisel uppus see madal lohk porri.

„Sa lähed Sauna-Mardi poole?" küsis ta Simmolt üllatunult.

„Jah. Kas sa tunned teda?"

„Tunnen."

Muidugi tundis Taavi hästi Sauna-Marti. Ja korraga tõusis ta mälestustesse väike, alati suurtes säärsaabastes lohisev vanamees, kes saarlaste ja rannameeste kombel kandis veel vanamoelist sõõrhabet. Ta oligi endine laevamees, tõeline purjekahunt, kes oli oma kõneluste järgi nuusutanud seitsme mere tuuli ja kolme ookeani torme. Taavi aitas mõnikord teda saunapoisina ja talle meeldisid selle vana meremehe järsk kõne ning tema tahumatult nurgelised laused.

Enne tee peale jõudmist kohtasid nad üht meest, kes heitis tulijatele tunnistava pilgu. Taavi arvas, et mees teda veel möödunud aastast tunneb, ja teretas. Kuid alles siis mõistis ta, et too ei vaadanudki tema otsa, vaid silmitses nagu üllatunult Simmot.

Nad jõudsid väikese maja juurde, kus Simmo koputas uksele.

Sees jäi kõik vaikseks. Simmo ootas paar silmapilku ja koputas uuesti, seekord kõvemini. Veidi aja pärast kostsid esikus lohisevad sammud ning vana Mart seisis kogu rinnaga uksel, nagu tahaks takistada tulijaid sisse astumast. Kuid juba järgmisel silmapilgul haaras ta üllatunult oma habemest kinni ning hüüatas:

„Toh-oh, sarvik, see on ju August!"

„Näen, et sul on nägemine veel täiesti korras, vanapoiss," naeratas Simmo.

„Muidugi on mul nägemine korras. Vanu sõpru ei unusta iialgi."

Nad tervitasid südamlikult, nagu tervitavad kaks vana töökaaslast, kes üle hulga aja teineteist kohtavad. Siis heitis Mart pilgu Taavi poole ja ajas käed laiali:

„Ka seda püksinööpi tunnen hästi. Oled tublisti pikemaks kasvanud, ainult siledamaks pole läinud. Kas tuled mulle jälle tagasi saunapoisiks?"

„Kui võtad, tulen," rõõmustas Taavi.

„Muidugi võtan. Kes vett armastab, sellest saab ikka tubli mees. Olgugi, et siin on ainult saunavesi, kuid ühesugune märg kraam on ikkagi, olgu siis kas meres või saunakapas. Aga nüüd astuge sisse, või pean tagant rehvima?"

„Täname, katsume astuda ise," vastas Simmo.

Taavi oli kuulnud Sauna-Marti väga harva nõnda pikalt ja sõnaohtralt rääkimas. Enamasti armastas ta ikka ainult endamisi midagi pomiseda, lauseid juppideks hammustada, neid nagu vastamisi üksteise kukile lükata. Ainult tõelise heameele puhul muutus ta nagu hoopis teiseks, päris reipaks ja ohtrasõnaliseks.

Ruum, millesse nad astusid, oli Taavile hästi tuttav. Ta oli siin isegi maganud mõned ööd, kui barakis keset talve keedupliit sisse langes. Võib-olla just seepärast tundus talle, et enne nende tulekut oli selles ruumis viibinud hulk inimesi. Veel praegugi oli tunda ruumis tubakasuitsu lõhna, — vana Mart ise ei suitsetanud. Ka asetsesid laua ümber pink ja taburetid niisuguses asendis, justkui oleksid sealt alles hiljuti inimesed üles tõusnud.

Mart ise kadus viivuks teise ruumi, kus hõõgus kuumaks köetud ahi. Varsti tuli ta sealt tagasi pikerguse malmpotiga ja asetas selle ettevaatlikult lauale. Kaant kergitades paiskus ruumi head kalasupi lõhna. Mart naeratas ja ütles oma tavalise juppideks lõigatud tooniga:

„Vaadake, mis head siin on. Rannamehed tõid . . . katsuge suutäieks."

Ta otsis lusikad ja Simmo ning Taavi hakkasid sööma. Sauna-Mart istus peaaegu vaikides nende vas-

tas pika pingi otsal ja nagu mõtles sügavalt millegi üle. Siis küsis ta Simmolt:

„Antsu nägid?"

„Jah, tuli vastu," noogutas see pead.

Taavi mõistis, et Ants oli vist sama mees, keda nad olid kohanud teeotsal. Kuid mispärast olid nad möödunud teineteisest, nagu ei tunneks ega poleks kunagi näinudki teineteist?

Pärast sööki valmistas Mart Taavile põrandale magamisaseme.

„No roni koisse," andis ta poisile plaksu vastu õlga. „Aga meie läheme taharuumi... seal on vähem seda suitsuvingu."

Kuid Taavi aimas siiski, et see polnud mitte ainult suitsuvingu pärast. Mardil oli Simmole nähtavasti midagi tähtsat teatada, mida võis rääkida ainult nelja silma all. Talle meenus jälle nagu kaugest mälestusest too öö maanteel, kui kingsepa akna alt üksikud lauselõpud tema kõrvu kostsid.

Võib-olla sellepärast ei tulnudki Taavile kohe uni.

Tagaruumist kostis Simmo ja Mardi tasane jutukõmin kaevanduse elust, tööpalkadest, uutest inimestest, kes tulid tööd otsima. Simmo tahtis kõik täpselt teada saada, küsis põhjalikult ja ikka uuesti, kui midagi arusaamatuks jäi. Viimaks vaikisid mõlemad mehed tükiks ajaks, nagu oleks neil kõik lõpuni räägitud.

„Kas täna oli nõupidamine?" kostis siis jälle Simmo veelgi tasasem hääl.

„Jah, oli," muutus Mardi pisut karedatoimeline kõmin peaaegu kuulmatuks kahinaks. „Mõned seltsimehed tulid kokku... pidasime nõu praegusest olukorrast. Inimestel on raske, aga streik on võimatu. Valmistame ette kevadeks... moodustasime komitee... Teised läksid varem, Ants jäi kauemaks. Tema..."

Taavi ei kuulanud enam, vaid surus pea vastu patja. Niiviisi kuulata polnud ilus, ta ei tahtnudki seda teha.

Võis olla juba pärast keskööd, kui aknale tasakesi koputati. Taavi virgus kohe ja tahtis hüüda Simmot või Marti. Kuid ka need olid juba koputamist kuulnud. Mart tõusis oma asemelt ja tatsas paljajalu üle põranda akna juurde. Tükk aega püüdis ta läbi klaasi näha väl-

jas koputajat, ära tunda tema varju. Kuid see oli raske, akna taga mustas läbinähtamatu öö.

„Kes seal on?" küsis viimaks Mart.

„Mina, Paluvere. Tee aken lahti, mul on öelda väga tähtsat."

Mart avas akna ja koputaja paiskas ärevalt:

„Kõik on arreteeritud... Ants, Katelsepp, Baum ja Koosapoeg."

„Tss!" sisistas Mart läbi hammaste. „Nüüd öösel?"

„Nüüd jah, vaevalt pool tundi tagasi. Katelsepa Ärni lippas minu poole sõnumit tooma. Ta oli pääsenud kuidagi välja, roninud vist läbi sahvri akna. Mina ootasin siin akna all tükk aega, ei julgenud ega julgenud koputada. Mõtlesin, et võib-olla on ka siin midagi lahti."

„Pole midagi," vastas Mart.

„See on hea... meil jääb siiski veel midagi järele. Aga kes hakkab nüüd Antsu asemele... meil pole inimesi?"

„Hea küll, ära selle eest muretse. Küllap leidub inimesi, see pole esimene kord, kui meid segi puistatakse. Aga ikka oleme jälle jalad kindlalt alla saanud. Nii... hakka nüüd minema, kuid ära sa peenrale astu ... jälgi jäta. Kuuled, seal lällavad joodikud, poe nende sappa."

Mart tõmbas akna kinni ja jäi mõneks silmapilguks nagu nõutult seisatama keset pimedat ruumi. See oli jälle uus, ootamatu löök. Kevadel oli arreteeritud viiskuus aktiivsemat töölist, suvel vallandati markšeider, nüüd nabisid kinni kogu streiki ettevalmistava komitee. See oli suur kaotus, kõik tuli jälle uuesti otsast alata.

Ka Simmo oli kogu seda jutuajamist pealt kuulnud ning tõusis asemel istukile. Mart istus tema kõrvale ja turtsus sisemise vihapurskega:

„Katki käristasid... sõitsid täie vaardiga otsa."

Nüüd nad enam ei sosistanudki, vaid rääkisid tasasel häälel, varjamatult.

„Kuidas võis see juhtuda?" hakkas Simmo pärima. „Kas teie hulgas pole mõni provokaator?"

Mart ei vastanud tükil ajal. Ta silmade ees möödusid üksikult kõik inimesed. Seal oli igasuguseid inimesi:

alati vaikiv Roosaar, energiline ja tuline Ants, tööõnnetusest lonkama jäänud lukussepp Baum, veel päris noor, kooliõpetaja kohalt vallandatud Maaser, lõbus, alatasa liikuv ja kärsitu Koosapoeg, veidi juletu, kuid hingepõhjani aus Paluvere, esimese detsembri ülestõusust osavõtmise pärast viieteistkümneks aastaks sunnitööle mõistetud Klaasnapi tütar Aina. Siis veel kaks venda Malmi, vedurijuht Ritsing, õlivabriku tööline Katelsepp ja mõned maatamehed lähedalasuvatest küladest. Ei, Mart tundis kõiki neid inimesi, nende hulgast ei teadnud ta kahtlustada kedagi.

„Raske ütelda . . . väga raske," surus ta käed kõvasti vastu põlvi. „Tõenäoliselt ei pidanud inimesed ise oma suud. Katelsepa Ärni . . . see neljateistkümneaastane poisike . . . kuidas teadis tema minna Paluverele teatama, kui Katelsepp ise polnud sellest varem lobisenud? Nüüd tuli see küll meile kasuks, aga teine kord võib tulla ka kahjuks. Ja siis noorem Malm õlivabrikust, tubli ja ustav inimene, aga armastab viinaklaasi juures kuraasitada. Meie häda on see, et pole inimesi, kes tunneksid põhjalikult seda tööd, oskaksid vaikida nagu tarvis. Tõsi küll, neil on julgust ja tahet, kuid pole kogemusi ega oskust. Teab, kas nüüd saabki enam asja lappida?"

Talle vastas Simmo selgelt ja kindlalt:

„Saab . . . peab saama. Kuid sinu korterile tuleb tõmmata kriips peale. Võib-olla on see jäetud uueks lõksuks."

„Õigus . . . seda mõtlesin ka mina. Korteri küsimusest saame üle, kuid nüüd tuleb leida Antsu asemele uus inimene, organisaator. See on juba palju raskem punkt." Mart hakkas venitama, sattus pisut segadusse ja pahvatas siis: „Kui sa ise, August, võtaksid asja käsile . . . meil on aeg otsast alustada . . . enne suve ei tule streik niikuinii kõne alla."

Simmo vaikis kaua. Kui ta viimaks hakkas rääkima, oli ta hääl nagu omandanud uue, teraselise kõla:

„Jah . . . organiseerimine, see on kõige tähtsam, see kasvab pikkamisi nagu puu. Kuid meil on aega . . . kevadeks parandame haavad. Ma tulingi just selleks siia, et teid pisut aidata. Nüüd aga on mul tarvis uusi

juhiseid ... olukord on muutunud. Ja peale selle on mul veel enne üks asi õiendada."

„Mis asi? Ka seesugune?"

„Ei, selle poisiga. Nüüd peaksin selle kohe homme korraldama ... Võib-olla pole ka minu päevad enam väga pikad. Kas sul on laenata mõned kroonid?"

„Jätkub, ära muretse."

Sellega nagu oli meeste vahel kõik räägitud.

Hommikul ärkas Taavi Simmo pilgust. Avades silmi, meenus talle kohe koputus aknale, Mardi ja Simmo õhtune kõnelus. Simmo oli vist Mardiga veel pikemalt tema kohta rääkinud ning nüüd oli nende otsus kindel. Varsti tuli ka Mart praetud kaladega, ja heites poisile naeratava pilgu, lausus:

„No ... kas läheb siis pikemaks reisiks?"

Taavil jäi seda kuuldes hingki kinni.

„Ma ei tea ..." püüdis ta midagi ütelda, kuid see uudne mõte, et kõik see, mis näis seisvat veel nii kaugete aegade taga, on nüüd käes, täitis teda niisuguse ärevusega, et ta ei saanud õieti sõnagi suust.

„Söö ... söö tublisti, meil on pikem teekond ees," sundis teda ka Simmo.

Poiss aimas, missugune teekond see oli. Sellest oli rääkinud ka too vana põllutöökooli õpetaja. „Kuid ma tahaksin siiski kõigile neile tuhandetele ja kümnetele tuhandetele noortele, kes kiratsevad, kobavad pimeduses, otsivad teed valguse lätte juurde, öelda ainult üht: maailmas on ainult üks riik, üks maa, kus nende lootused ja unistused teostuvad. See maa on Nõukogude Liit" — niisugused olid tema sõnad.

Kuid ometi tundus just nüüd kõigest siinsest nii valus ja raske lahkuda. Ta oli õppinud Simmot, seda õilsat, kuni viimse südamesopini ausat ning abivalmis inimest hoidma, teda peaaegu armastama. Teises ruumis vaheseina taga aga krõbistas Mart juba paberitega. Nähtavasti pakkis ta sinna teemoona, otsis oma tagavaradest kalu, tükikest leiba, õunu.

„Kas sina ise ka tuled?" päris Taavi silmi Simmo poole tõstes.

See oli justkui palve, kuid Simmo raputas pead.

Poiss oligi seda aimanud, tal tuli üksi ette võtta see

pikk teekond. See nagu hirmutas pisut, pani midagi ärevalt tuksuma südame all. Kes ootab teda seal ees, kuhu peab ta minema, kellele rääkima oma lugu? See oli raske, jah, väga raske.

Nad lahkusid pärast lõunat ja nende tee viis jälle markšeideri majast mööda. Taavi heitis pilgu laiadele akendele, millede taga oli näinud eile kummalisi välismaa toalilli. Ka nüüd olid lilled alles. Kuid nende keskel seisis mustade kikkvurrudega mees. See oli hoopis võõras inimene, kuidagi üleolev ja uhke, niisuguse näoilmega, nagu vaataks kõigile teed mööda sammujatele põlgusega alla. Ta suitsetas pika pitsiga sigaretti, raputades iga vähese aja pärast tuhka oma lillepottidesse.

„See . . . see ei ole tema," haaras Taavi Simmo käest kinni.

„Kes?" küsis Simmo järsku poisi mõtet tabamata.

„Markšeider . . . valgete lehvivate juustega insener."

Ka Simmo heitis üles akende poole pilgu ning küsis siis ühelt möödaminevalt kaevurilt:

„Seltsimees, kas vana markšeider ei tööta enam kaevanduses?"

„Missugune . . . neid on siin mitmesuguseid olnud?" seisatas kaevur.

„Valgete juustega . . . siinsamas elas!" hüüdis Taavi vahele.

Midagi nagu muutus vana kaevuri ilmes.

„Ei tööta . . . lahti lasti," ütles ta veidi tasemalt.

„Mispärast?" küsis Simmo.

„Mispärast?" laotas ka vana kaevur küsides käsi. „Kas meiesugused teavad palju niisugustest asjadest? Räägitakse seda, et tema ise oli kaevuri poeg . . . siitsamast. Härradele ei meeldinud, sest tal polnud uhkust tööliste vastu, rääkis nendega nagu inimestega, omasugustega. Ma ei tea, mis temast nüüd on saanud . . . suvel räägiti, et töötanud ühes kaevanduses päris lihttöölisena, strekimehena ja läinud vist üle traataia."

„Nõukogude Liitu?" küsis Simmo.

„Kuhu siis mujale on inimesel minna, kui hing kinni pigistatakse? Pole teist teed, ikka seesama. Meil läheb sinna igal aastal kümneid noori. Ja mitte ainult noori, vaid ka vanad kipuvad kaasa minema. Kusagil olla läi-

nud kogu küla poisid ja tüdrukud... isegi pillimees mänguga ees."

„Tean seda lugu, see on tõsi," noogutas Simmo pead.

Kui nad jaama poole astusid, oli Taavil nüüd nagu hoopis kergem. Ta ei olnud enam nii üksi, keegi justkui ootas teda seal kaugel ees. See andis julgust, tegi astumise palju kergemaks.

Nad sõitsid rongiga Narva, läksid üle puusilla ja teisel kaldal pöördus Simmo alla mere poole. Tuul puhus merelt ning tinavärvi lainete kohal tiirlesid kajakad. Linnast välja jõudes algasid varsti metsatukad, millede vahelt üle põldude paistsid ühe küla madalad katused. Simmo ei läinud külla, vaid keeras kitsale teerajale, mis kulges metsa all. Ümberringi oli kõik vaikne, ei kostnud ainustki häält. Siin nagu ei elanudki inimesi, ainult mõned heinakuhjad lagendikel tunnistasid, et suvel olid siin töötanud heinaniitjad.

Hakkas juba alla langema hämariku tolmu, kui nad jõudsid ühe tühja küüni juurde. Simmo silmitses ümbrust, see näis talle olevat tuttav. Küüni uks kriuksus, tuul liigutas seda.

„Ootame siin hommikuvalgust, siis on kõige parem aeg... piirivalvurid puhkavad põhus," lausus Simmo kriuksuvat ust avades.

Nad jäid tühja küüni ja ootasid kogu öö. See näis Taavile lõpmatult pikk öö, päris piinapaik. Kümned mõtted tulid ja jooksid nagu vahutavad mägestikuojad. Ka Simmo vist ei maganud, köhis raskelt ja patsutas aeg-ajalt Taavi õlale:

„Pole midagi, poju... esialgu on võõras ja raske, aga küllap harjud. Võib-olla saame veel ükskord teineteist näha."

„Aga kui ma ei leia seda markšeiderit üles, mis siis saab?" päris Taavi ootamatu hirmuga.

„Ära karda," naeratas Simmo, „seal on niisuguseid häid ja abivalmis inimesi palju. Igaüks abistab sind, juhatab, kuhu vaja. Nõukogude Liidus on õppimine kõigi inimeste õigus, mitte aga ainult rikaste eelis nagu siin. Hakkad õppima... leiad omale uued kaaslased... sõbrad... seltsimehed... ja vanad ununevad, tuhmuvad meelest. Hakkad elama hoopis teistsugust elu kui siin."

„Ei unusta . . . mitte kunagi ei unusta!" hüüatas Taavi nutuluksega kurgus. Ta surus pea vastu Simmo karedat kuube.

„Tänu sulle, kui ei unusta. Hea mälestus on parim vastutasu heateo eest."

Alles hommiku eel jäi Taavi selga vastu küüni palkseina toetudes veidi suikuma. Teda äratas Simmo puudutus.

„Kas juba hommik?" päris Taavi järsku ärgates. Ta oli veel unine, kuid virgus kohe täielikult.

„Jah, hakkame minema."

Väljas väreles harvade puude ning põõsaste vahel nõrk hommikune valgusvine. Taevas lainetas tumedalt, rasked rünkpilved kihutasid tuulehool edasi. Ümberringi kostis noorte kaselatvade ja põõsaste ühetooniline kahin. Neil tuli minna üle mitte just laia lagendiku, mille ümber hõljus suitsutaoline hommikune udu. Simmo seisatas ja uuris tähelepanelikult ümbrust.

„Oleme õigel teel," ütles ta veidi aja pärast edasi sammudes. „Siit pole piir enam kaugel, veerand tunniga oleme kohal."

Nad seisatasid jälle kümne minuti pärast ja silmitsesid ettepoole. Nüüd oli ümberringi palju valgemaks ja nähtavamaks muutunud. Eemal valendasid väikesed põõsastega ümbritsetud lagendikud, kust paistsid harvad kasetüved selgesti silma.

„Seal," näitas Simmo mingit tumedat viirgu eespool.

„Traataed?" küsis Taavi, ta hääl alanes tahtmatult sosinaks.

„Jah, sellest pead üle ronima." Nähes poisi kohkunud ilmet, julgustas Simmo: „Ära karda, kui juba juures oled, piirivalvurid ei tohi piiri poole lasta. Nad paugutavad hirmutamiseks ainult õhku. Roni julgelt edasi ja hüppa teisele poole maha. Kuid küljelt ja eest ole ettevaatlik, sealt tõmbavad kohe külge."

Ta saatis poisi veel mõnisada meetrit edasi, otsides lähenemiseks põõsaste varjus teed. Traataia juures algas lai põõsastest ja puudest lage riba, mis jooksis piiriga rööbiti nagu metsasiht. See oli raiutud selleks, et keegi ei saaks märkamatult traataia lähedale hiilida.

Simmo seisatas põõsaste varjus.

„See on kõige kardetavam koht, siit on kaugele näha," alandas ta hääle sosinaks. „Siit pead nõnda ruttu üle jooksma, nagu jõuad. Ja siis kohe üle traataia, ära karda, kui ennast natuke veristad."

„Ei karda," vastas Taavi, aga ta jalad hakkasid siiski pisut värisema.

„Noh, mine siis . . . jookse . . . head õnne ja teekonda," lõi Simmo sõbralikult poisi õlale.

Kuid just nüüd, sel kõige otsustavamal silmapilgul nagu ei tahtnud Taavi jalad paigast liikuda. Midagi hakkas kurgus kipitama, silmade ees muutus ähmaseks. Ta oli peaaegu nutma purskumas, nõnda kahju oli sellest kallist inimesest lahkuda. Ja korraga haaras ta Simmo käest kinni ning palus:

„Tule minuga kaasa . . . tule, läheme kahekesi. Seal võid sa jälle kooliõpetajaks hakata, siin aga sured . . ."

Taavi ei suutnudki edasi rääkida, puhkes nutma.

Simmo pani käe poisi valgetele juustele. Käsi värises pisut, silitas nagu kõheldes poisi pead. Kuid siis sirgus ta piht sirgemaks ja kõhna näo üle lendas vali vari.

„Ei, poju. Mina olen nagu sõdur vahipostil, eesliinil . . . mina pean võitlema siin. Ma ei tohi neid inimesi maha jätta, see on minu püham kohus oma seltsimeeste vastu. Mine nüüd, ära viida aega, päike hakkab juba tõusma."

Ta patsutas viimase jumalagajätu südamlikkusega Taavi õlale ning lükkas poisi lagendikule. See kõhkles veel ühe hetke, vaatas üle õla tagasi ja justkui lugedes oma vana sõbra ning seltsimehe silmist kindlat käsku, hakkas jooksma eemalt paistva traataia poole.

Kuid just samal silmapilgul vilksatas paremal põõsaste vahel kiire vari. See oli piirivalve koer, hall hunditaoline loom, kes sööstis lagendikule ja haugatas. Tahtmatult jäi Taavi hetkeks seisatama.

„Jookse . . . jookse koera eest!" kuulis ta Simmo hüüatust. „Piirivalvurit ära karda, tema ei saa sind enam tabada."

See oli Taavile nagu käsk.

Järgmisel silmapilgul hakkas ta kogu jõuga uuesti edasi jooksma. Nüüd oli traataed päris lähedal, ta silmade ees virvendasid kõrge okastraadistiku pingule

tõmmatud read. Kord oli ta ühest niisugusest aiast, kuigi palju madalamast, üle roninud. See mälestus tõi nagu midagi meelde. Vist kõige parem oli ronida just postide juures, seal seisid traadid pingutatumalt ning ka post andis kinnihaaramisel abi. Nagu välgu kiirusel valgustas teda see mõte ja ta pöördus pisut paremale, otse esimese posti sihis.

Samal silmapilgul jõudis ka piirivalvur põõsaste vahelt lagendikule.

„Ass, võta kinni, Lord... võta kinni, ass!" ässitas ta koera.

Selle hüplevate sammude jooksukrabin kostis otse Taavi selja taga, kuid ta ei raisanud aega tagasivaatamisega. Siinsamas oli traataed, ja siis haaras ta esimestest traatidest kramplikult kinni. Jalad leidsid kohe tuge ja ta hakkas nii kiiresti ronima, nagu seisaks kogu elu kaalul. Midagi rebenes, kintsu lõi valu, see oli vist traadi okastest. Parem pihupesa hakkas punetama, kuid nüüd ei hoolinud ta sellest. Just tema kandade kõrgusel hüples ja haukus lõrisedes piirivalvuri koer.

„Hiljaks jäid!" läbistas kuum heameele laine Taavit.

Alles traataia tippu jõudes märkas ta, et päike hakkas tõusma, kallates kogu ümbruse üle hilissügise kuldse säraga. Ärevalt heitis ta pilgu tagasi oma vana sõbra poole ning nägi, kuidas see kadus eemal varjavatesse põõsastesse. Võib-olla polnudki see nii, kuid talle paistis, nagu oleks Simmo viibanud käega tervituseks.

Siis võttis Taavi hoogu ja hüppas teisele poole traataeda maha. Ta kukkus kergelt märga, lõhnavasse rohtu, mis hingas nagu millegi uue, ammuigatsetu järgi. Üheks silmapilguks jäi ta liikumatult lamama, tundes päikesepaiste soojust, mis soojendas ta käsi ja nägu. Siis surus näo rohtu ja nuuksatas.

Eespool lähenesid piirivalvuri sammud ja haugatas üks koer.

1947.

Kahekümne aasta eest

1.

Peaaegu rannajoonel, vee ja liiva piiril, seisid suured, valgeks pleekinud külgedega kivid. Nende taga tõusid mõned tühjad kalakuivatamise-ahjud, räsitud kukaldega vanad pajutüükad ja siis algasid pikas reas lüngivajunud seinte ning tuulest sasitud õlgkatustega hallid kaluriosmikud. Nad asusid pika, väljavenitatud reana mööda järvekallast, kord lähenedes, kord kaugenedes, kuni lõppesid vastu madalat soomaad.

Küla oli vaene ja vilets. Näis otse uskumatu, kuidas võis nõnda kauni ja kalarikka järve kaldale sattuda niisugune armetu külake. Ainult sügisesed rajud ja talvised lumetuisud varjasid ning katsid veidi upakilevajunud hooneid, katkisi katuseid, mahavarisenud korst-

nate telliskivipuru. Siis näis kogu küla pisut edvistava kerjuseidena, kes oma kulunud riidehilbud on katnud võõra suurrätikuga.

Kevadel, maipäevade helenduses aga paistis küla kogu oma armetuses ja viletsuses nõnda eemaletõukav, et isegi möödasõitvad harjuskid sülitasid. Nad ei peatanud peaaegu kunagi oma hobuseid, sest siin polnud isegi nartsu päsmriga kaaluda. Jõukamad talunikud, kes seda teed küll harva sõitsid, kihutasid kõrgilt külast mööda nagu mõnest kirikusandist. Ja mõnigi neist mõtles, et oleks tarvis head piksekärgatust, mis põletaks maatasa nende kõrgemal asuvate talude eest selle viltuvajunud osmikute ning sasitud õlgkatustega viletsusehunniku. Ning ainult seda näiski küla väärt olevat, sest ümberkaudse looduse rikkalik ilu, järve mõõtmatu avarus ja päikese helendav valgus otsekui rebisid veel enam alasti selle nartsuküla hädad ning vaevad. Kaugemalt piiravate metsade tumerohelised sakid ning põldude värvilised ristikheina-, kõrsvilja- ja tatratriibud nagu surusid vägivaldselt seda viletsusepesa enesest eemale ranna näotule, liiva ja kiviklibustikuga kaetud piirile.

Aastat paarkümmend tagasi asus küla lõppu vanade pajutüügaste alla mahajäetud osmikusse elama Peeter Aller oma perekonnaga. See polnudki just täiesti mahajäetud osmik — selle päriselanikud, surnud kaluri kaks tugevat poega, asusid linna tehasemeesteks. Nad rentisid selle viletsa osmiku, tüki tarata liivast aiamaad ning aukliku, kõigist kaartest kõveraks kuivanud sõudevene Peeter Allerile kahe puuda kuivatatud latikate eest aastas. Kaks puuda kuivatatud latikaid! See oli peaaegu niisama hea, nagu oleks see osmik, aiamaalapp ning vana paat antud tasuta. Rikkad noodaomanikud, kelle elumajad ja talud asusid rannajoone liivakutest kõrgemal mullamaadel, ei arvestanud kahte puuda kuivatatud latikaid miskiks. Nad tõmbasid mõne ainsa rikkaliku loomusega kaks hobusekoormat ja veel rohkemgi kala. Aga Peeter Alleril ei olnud veel mingit algust, mitte kõige vähematki — ainult tühjad käed ja viis inimest toita. Temale näis kaks puuda latikaid peaaegu kättesaamatu rikkusena, niisuguse rikkusena, mida võis

vahest ainult kõige jõukamatel selles viletsas külas tagavaraks olla.

Peeter Aller polnud pärit sellest paikkonnast, vaid kuskilt kaugemalt. Keegi teda siin õieti ei tundnudki ja ainult kuulu järgi räägiti, et ta olevat linnamees, tööline. Kuid ometi ümbritses teda midagi salapärast ja varjatut. See ei olnud mitte ainult see, et ta oli suur ja tugev mees süsimustade juustega, raskete silmakulmudega ning inimeste ees kinnine nagu tinutatud raudkarp. Oli veel midagi muud, mille jälile ei saanud esimestel päevadel ei külaeided ega Kääri poes õlleleti ees konutajad. Ja kuigi teda keegi õieti ei tundnud, hakkasid tema ümber kohe liikuma jutukumud. Sosistati, et kuulu järgi oli tal kunagi olnud midagi tegemist kivilõõviga, vanglatrellidega. Kui konstaabel kuulis kaupmees Kääri leti ees Peeter Alleri elama-asumisest alla rannakülla, lõi ta paukudes õlleklaasi vastu letti ning kraaksatas vihaselt:

„Kur-rat... nüüd on mul küll alles seitsmes rist kaelas! See ei lase und silma ega tuult harkide vahele." Ta lõmpsas õlleklaasi tühjaks ning põrutas rusikaga: „Homme päev kihutan ta külast minema."

Ta sõbramehed kõhistasid heameele pärast naerda. Konstaabel oli küll nende kambamees, kuid niisugune koikäpp, kes jõi õlut ja viskas viina ainult teiste kulul. Tema rahad olid õmmeldud naise seeliku külge. Sellepärast torkasidki sõbramehed:

„Oledki heast elust priskeks läinud, kümnepuudane mis kümnepuudane. Varsti ei leidu vabariigis sinu jaoks enam parajat mundrit. Olgu igal inimesel oma rist ja mure, siis ei paisu üle äärte."

Konstaabel vihastas, lõi näost üleni lõkendama. Ta oli järsk ja äkiline, solvus kergesti isegi oma sõbrameeste väikestest torgetest. Tema arvates oli politseivõim maailma rusikas ja konstaabel selle rusika nimetissõrm.

„Oodake, vennikesed, ega's teilgi kerged päevad tule!" vehkis ta ähvardades sõrmega. „See mees hakkab teile üksi rohkem tuska tegema kui kogu too nartsuküla ühtekokku."

Sõbramehed kohkusid. Nad olid enamasti ümbrus-

konna kaupmehed, jõukamad talunikud, kalahangeldajad või mingisugused agendikesed. Neid ei suutnud miski rohkem kohutada kui aimatav hädaoht nende varandusele. Ja nüüd rääkis konstaabel niisuguseid mõistusõnu, et kananahk tuli ihule.

„Kes ta siis niisugune on... näpumees?" hakkasid nad pärima ja konstaabliga lepitust otsima. „Kääri, võta veel kuuel poisil pead maha."

Konstaabel rüüpas küll ahnelt õlut, kuid ei mõtelnudki andeks anda solvamist. Las nad nüüd kipitavad ja kihelevad nagu praevardas. Ta aina naeris sõbrameeste pärimistele:

„Näpumees... mis teie mõtlete, et mina hakkaksin teid niisuguse sõrmevigurdajaga hirmutama? Sellega oleks lihtne toime tulla: krapsti kraest kinni ja trellide taha! Kas ma olen teile rääkinud, kuidas tegin seda ükskord tühja rahakotiga?"

„Oled rääkinud, teame, teame seda," tõrjusid sõbramehed konstaabli jutuhoogu tagasi. „Räägi parem tollest masuurikast... kes ta siis õieti on... röövel või mõrtsukas?"

Konstaabel naeris:

„Küll näete... küll näete, kui ta teil ükskord kõrist kinni kahmab. Siis olete oma varast lagedad nagu varesed aiateibas."

Ka väike vilets küla oli neist juttudest kohkunud. Onnist onni jooksis see konstaabli kumu, ja inimesed ei teadnud, kas uskuda või mitte. Teadagi, mõnikord ajas too õlleleti ees hullu juttu, rääkis, et järvepõhi tõstetavat üles ja püütavat kaladest tühjaks. Seda keegi ei uskunud, aga nüüd võttis konstaabli jutt mõnegi südame värisema. Nad olid enestele uhkedki, sest tahtsid elada põhimõtte järgi: vaese rikkus on tema ausus. Jah, nad olid küll näljaküla, viletsuse- ja vaesusehunnik, mõnes osmikus ei olnud õiget lampigi, vaid klaasakendega puulatern, kuid nende taredesse oli konstaablil kõvera asja pärast vähem käimist kui rikaste saalidesse. Ja nüüd oli nende külla tulnud niisugune kohutav inimene!

Mõned külamoorid-vokirattad otsustasid juba Peeter Alleri ja ta naise välimuse järgi, et need ei võinud olla

head ning õiglased inimesed. Mõlemad pikad ja saledad, mees tõmmu nagu uskmatu türklane, naine jälle päris näotult valge, lühikeseks lõigatud juuste ja niisuguste häbitute seeliku-nartsudega, mis ei ole rõivaks ka taskurätiku eest. Isegi oma nime oli see peletis moonutanud ja väänanud tublist Liisast mitte harakalegi kõlbava — Liis. Juba esimestel päevadel katsus ta ühe ja teise naabrinaisega juttu alustada, aga need taganesid suud praotamata nagu kurja ees. Ka kõnelesid Allerid teisiti kui külainimesed, mõnest sõnast ei saanud arugi. See oli linnainimeste kõnekeel, päris sulidekeel, kus igaüks katsus kahmata teise taskusse. Või millest muust siis seal kividel elatigi, — viljatera ei kasvanud ja kala ei tulnud randa.

Ka suurem tüdruk, kõhn, aastat kümnene plika, oli juba edev nagu harakas, kandis juuksesabades värvilisi lindikesi. Mööda küla minnes armastas ta piiluda naabrite aedadesse, osmikute akendesse, pani kõik täpipealt tähele, et pärast muidugi tollele päris pealikule, oma isale, kõik asjad teada anda. Alleritel kuuldus olevat veel poeg Arno, aga seda polnud näha, õppivat linnas koolis. No teadagi, missuguses koolis! noogutasid eided vastamisi päid. Kui ükskord tuleb oma muugiviguritega, siis ei pea ükski taba ega lukk.

Nagu üleval taludes ja kalahangeldajate majades, nõnda riputasid inimesed konstaabli jutust kohkunult ka all väikeses kaluriküla siin ja seal ustele ette lukke. Kel neid ei olnud, see läks kaupmees Kääri juurde, see hea mees andis lukud püügihooajani võlgu. Need tulid küll kallid tasuda, sest kuigi Kääri oli lahke kaupmees, oskas ta hädasolijatel naha maha tõmmata nagu kõige viimane nülgija. Ta ise ei riputanud oma kauplusele ette tabalukke, vaid näitas tugeva raudplekiga seestpoolt löödud ust ning naeris:

„Seda ust juba lahti ei murta, olgu tollest masuurikast kas või kümme korda vägevam mees. Aga kui murtaksegi, siis saab sissetungija korraga jahipüssist kaks põdravalangut tina. Selle tinaga keres ei astu ka härg enam minu kaupluse trepist alla. Siinsamas on ta laul lauldud nagu konnal rattarehvi all."

Ja lahke kaupmees jutustas igaühele, kuidas tal jook-

sevad risti-rästi peenikesed traadid, mis ühendavad kaupluse ust kaheraudsega. Poesolijad katsusid küll neid traate näha, aga kuskilt ei paistnud juppigi silma.

„Kus sul need traadid on, mitte ei näe?"

Kaupmees pilgutas silma.

„See ongi see kõige uuem leiutus, et palja silmaga näha pole."

„Aga millega siis?"

„Vaat seda ma teile ei ütle."

Mõned hakkasid kahtlema:

„Aga kui varas su saladuse teada saab, ajab uksePrao vahelt ainult käe sisse ja lõikab traadid läbi?"

„Ka selle jaoks on oma rohi olemas," välgatasid kõikvõimsas rahus Kääri kuldhambad. „Tulgu ja katsugu puudutada ainustki traadikest, kõige väiksemat traadikest. Siis . . ."

„Mis siis on?"

Kääri justkui ei julgenudki seda kõvasti öelda. Ta kummardus mõne eidekese või taada kõrva juurde ja sosistas:

„. . . siis langeb alla nuga, kakskümmend naela raske ja terav nagu viimsepäeva kohtumõõk. Tsiuh, ja käsi on läinud! Küllap siis mu sõber konstaabel hommikul passib, kellele see äralõigatud käelaba otsa hakkab."

Ja kaupmees Kääri naeris jälle kuldhammaste välkudes. Inimesed uskusid ja ei uskunud ka Kääri jutte. Temagi lõuapoolikud polnud mitte vähem väledad kui konstaablil.

Ainult uue elaniku kaheaastane tütar ei mõistnud neist juttudest midagi. Ta katsus oma väikese käekesega teeäärsete aedade vahelt mõnd lille murda, haukus naabri kutsudele päris nende endi kombel ning jooksis kilades järele kirjutele liblikatele, kes ta eest ikka ja alati ära lendasid. Mõnikord istus ta omasuguste seltsis teetolmuski ning oli siis varsti samasugune kriimsilm nagu kõik teisedki.

Aga kui ta ema läks ühel õhtul naabrinaise Kota-Leenu hurtsikusse sõela otsima, oli too hirmunud, nagu oleks surm talle järele tulnud. Sõel seisis siinsamas istmel, kuid Kota-Leenu südamest käis ühe minutiga läbi kümme judinat. See oli kindel, kui ta nüüd tollele

valgele peletisele sõela annab, siis niisama palju näebki seda. Kui on majast läinud sõel, siis on läinud leibki, ütleb rahvasuu. Ruttu heitis ta vana seeliku sõelale üle ning kogeles:

„Mul ei ole sõela, kallis inimene... Just eile läksid augud põhja ja viisin Kristi-taadile parandada."

Ja siis ootas ütleja hirmuga, mis nüüd edasi juhtub. Kas lööb see hirmutis küüned näkku või sajatab sada niisugust sajatust, et ei kasva enam kurk ega uba.

Kuid ei juhtunud midagi. Uus perenaine noogutas lahkelt pead ja läks.

Juba järgmisel nädalal külastas konstaabel Peeter Allerit. Ta sõitis mootorratta põrinal läbi küla, hirmutas tühjal teel kanu ning koeraklähvitsaid. Inimesed olid ehmunud, peitusid uste varju, sest konstaabli tulek tõi alati kaasa pahandusi. Polnud vist ainustki osmikut, kus poleks olnud vallamaksu-võla või kaupmees Kääri arveid. Ja see konstaabli-jõmm oskas nende pärast paukuda ning kärkida, nõnda et oli üle küla kuulda. Kui aga mootorratas edasi vuras, nende osmikute ees peatumata, julgesid mõned sellele isegi uudishimust järele piiluda. Küla lõpul peatas konstaabel mootorratta, paigutas selle nähtavale kohale Peeter Alleri akna alla ning astus raskete saabastega kolistades esikusse. Ruumis oli peaaegu pime, ta pidi ukse lahti jätma, et oma pabereid ja paberikesi portfellist üles leida.

Osmiku peremees ei olnud üksi kodus. Tema vastas lauanurga taga istus varasematel aegadel alati lõbusailmeline Kristi-taat, väike, peaaegu kaheteistkümneaastase poisikese suurune vanamees. Nad olid kahekesi parajasti kalanõu pidanud. Kristi-taat oli ainuke inimene külas, kes hakkas kohe uue elanikuga seltsima ega võtnud kuuldagi inimeste sosistusi. Ta naeris neid ja armastas öelda: „Hobust tuntakse hambast, lehma sarvest, aga inimene näitab ise, kes ta on." Tõeliselt ajas neid aga ühine häda ja viletsus paarimeesteks.

Kristi-taadilgi olid oma mured ja hädad, kuigi ta näis enamasti niisugune, nagu oleksid mured temale ainult pihutäis kohevat lund, mille särelev päikesekiir juba järgmisel silmapilgul ära sulatab. Alles kevadel jäämineku ajal oli ta matnud oma ainukese poja. Nüüd

elas vanamees päris üksi küla kõige armetumas osmikus. Aga tal olid siiski olemas mõned mõrrad ja võrguribad, mis õige püüdja puudusel juba mitu aastat varjualuses pehkisid. Keegi ei tahtnud niisugust kleenukest ätikest hea meelega aeru-poolmeheks võtta, kuigi mõrrad ja võrgujupid meelitasid. Aga siingi oli jälle oma häda — suurt kala nad enam ei pidanud, kõrgele järvele ei maksnud nendega minnagi, kui ei tahtnud räbalaid tagasi koju kanda. Kuid väiksemat kala ranna lähedalt võis nendega siiski piirata; kui mitte just müümiseks, siis jätkus vähemalt pere jaoks.

Ja seda nõu nüüd uus elanik ja Kristi-taat pidasidki.

Konstaabel ei mühanudki teretada, vaid laskus kolistades laua taha istmele ning avas lõua all mundrikuue haagid. Nagu suur põis hakkas ta nohisema ning lõi siis portfelli läikivad lukud lahti.

„Peeter Jaani poeg Aller?" küsis ta justkui haukudes, sirvides mingisugustes paberites. Ta ei tõstnud pead üles, kuid näis, et teadis ja kuulis kõik.

Aller ei vastanud, vaid noogutas vastuseks ainult pead. Kuid see peanoogutus ei meeldinud konstaablile. Pilku tõstmata, ise nagu kuulates ja lõbu tundes kärgatusest, paukus ta:

„Kellega ma räägin siin... kas tühjade seintega? Vastata!"

„Mina."

Konstaabel lükkas paar lehte edasi.

„Mõisteti kommunistide protsessil neljaks aastaks vangiroodu?"

„Mõisteti."

Kõik oli selge, siin polnud rohkem küsitleda tarviski. Konstaabel tuhnis veel pabereid, teeskles nende tähtsust, kuigi ta teadis kõike peast. Kahtlusealune oli viimase kolme aasta jooksul elanud ligi paarikümnes mitmesuguses kohas. Ta elamispiirkond oli pärast vanglast vabastamist kitsendatud, kuid võimud olid teda mitu korda keelatud piirkondades tabanud ja jälle kaugemale välja saatnud. Aga ikka ronis ta visalt tagasi pealinna, tööstuskeskustesse, keelatud piirkondadesse. Otse viha võisid tekitada niisugused jooksikud, nad olid üle kogu vabariigi konstaablite muidu nii

mugava ameti alaliseks nuhtluseks. Ja nüüd oli üks neist just tema kaela kukkunud!

Seda kõike meenutades paisus konstaabli turske kogu justkui veel enam. Ta avas ka vöörihma pandla ning küsis juua. Liis ise ruttas seda tooma, ta mõtles sellega konstaabli tuju nagu pisut leevendada. Too jõi toobi tilgatumalt tühjaks ning kärgatas järsult:

„Solk! Miks sa ronisid jälle siia piiri äärde elama?"

Peeter Aller tõstis pea. Ta vastas uhkelt, nõnda et Kristi-taadilgi hakkas sellest hea meel:

„Mul on keeluaeg läbi, võin elada seal, kus tahan."

Jah, keeluaeg oli läbi küll, seda teadis ka konstaabel pabereid vaatamata. Alles kuu-poolteist tagasi lõppes, ja kohe ruttab see rajakas kõiki kodanikuõigusi kasutama. Ka seal Toompea seadusekodades istuvad ogarad, — niisugustel inimestel, nagu see siin laua taga, ei tohiks elamiskitsendused kogu eluaeg lõppeda. Seda mõteldes vihastas konstaabel veel enam, ta tundis, nagu oleks kuskil temale ülekohut tehtud.

„Ma ei küsinud keeluajast, küsisin, miks sa, niisugune, jälle siia piiri äärde elama ronisid, äh?" kraaksatas ta nõnda tigedalt, et jäme punetav kaelavolt paisus üle mundrikaeluse.

Aller vaatas silmapilguks seda vihast lotti ning mõtles, et kõik inimlikud seletused on siin asjatud.

„Häda ajas, sellepärast tulin," vastas ta lühidalt.

„Teame sinusuguse häda! Hakkad teisele poole piiri piiluma."

Nüüd liigutas ka Kristi-taat end lauanurgas. Ta vaatas karmi pilguga konstaabli otsa, nagu tehes etteheiteid, et see ainult kärgib ja paugub, ei räägi inimese moodi ainustki mõistlikku sõna. Kuid ka siin on inimesed, — kas see sini-rohelises mundris mees ei taha sellest aru saada?

„Kala otsib sügavamat, inimene paremat," ütles ta vaikselt, katsudes isegi pisut nagu naeratada.

Konstaabli pea nõksatas vanamehe poole.

„Sina ole vait ja kasi ruumist välja!"

Kui konstaabel Alleriga üksi jäi, ajas ta oma turske kogu aeglaselt sirgu. Peeter jälgis teda silmanurkadest, kas ta kavatseb siis tõesti oma suuri rusikaid tarvitada.

Aller ei kartnud neid rusikaid, ta enese omad ei olnud mitte vähemad, kui need oleks tulnud mees mehega vastamisi panna. Aga siin ei olnud mees mehega vastamisi, vaid võim, ülekohus, omavoli. Kuid konstaabel ei kavatsenud seekord siiski rusikaid tarvitada, ta hakkas kõndima üle ruumi, vaatas ahju peale, kergitas voodil tekki, lõi jalaga väiketüdruku põrandale unustatud titenuustiku nurka. Igale poole puurisid ta kalgid silmad, kuid ei leidnud nähtavasti midagi kahtlustäratavat. Siis seisatas ta Alleri ees, viibutas rasket rusikat ning pigistas läbi hammaste:

„Kas räägime nüüd paar sõna asjalikku juttu?"

„Räägime."

„Vaata siis seda kivipurustajat," surus ta rusika Allerile otse lõua alla. „Kas näed?"

„Näen."

„Siis tea, et see rusikas on pehmeks teinud sinust palju kangemad sänikaelad. Pea meeles: kui hakkad siin oma lõugu kommunismi propagandaga lõksutama . . . siis saadan sind eluks ajaks patareisse hapnema. Küllap mul juba on sinusuguste jaoks omad abinõud olemas. Mõistad?"

Peeter Aller vaikis. Ja vaikida oli parem, sest ta poleks suutnud sellele võmmile ilma põletava vihata enam sõnagi vastata.

Sel õhtupoolikul astus Kristi-taat ühte ja teise osmikusse vanade sõprade poole mõneks silmapilguks sisse. Ta jutustas konstaabli ja Peeter Alleri lugu ning inimesed jäid mõttesse. Jälle olid nad rumalad olnud, kaval kaupmees Kääri oli oma vanade lukkudega head äri teinud, muud midagi. Nüüd tuli püügihooajal talle nende lukuräbalate eest viia puud kala või rohkemgi.

Veel hilja õhtul, päris videvikus jooksis Kota-Leenu, sõel põlle all, naabrite poole. Kristi-taat polnud tema osmikusse astunud ja sellepärast kuulis Leenu konstaabli lugu alles hiljem. Nagu nuga torgati Kota-Leenu südamesse, — missugust ülekohut oli ta küll oma naabrinaisele teinud! Südametäiega rebis Leenu luku võrgukuuri eest ära, sülitas sellele vihaselt ning viskas kogu täiega nõgesepõõsasse. Siis kahmas koiku alla peidetud sõela põlle alla ning jooksis naabrite poole.

„Tõin nüüd sulle sõela, naabrinaisuke," sädistas ta, pühkides põllega sõela võru. „Vaata ise, kuidas Kristitaat on selle nii ilusti ära parandanud, justkui polekski katki olnud. Sõeluge nüüd... sõeluge kas või homme päev läbi, mulle pole seda tarvis enne, kui laupäeval präänikute küpsetamiseks."

Kota-Leenu isegi kohkus oma luiskamisest ja sulges järsku käega suu. Ta piidles silmi pilutades naabrinaise poole, kartes, et ka sellele paistab präänikute küpsetamise lugu lausa muinasjutuna. Kogu külas polnud keegi juba mitu head kuud saiagi küpsetanud, rääkimata juba präänikutest. Kuid naabrinaine vist ei märganudki selles jutus midagi iseäralikku. Ta tõusis istmelt viisakalt nagu mõni linnamadam temale vastu ega pannud pahaks ka neid üle aia jooksmisega poriseks saanud kottasid.

Ka Alleri perenaisele polnud nüüd sõela enam tarvis, kuid ta võttis selle siiski lahkelt vastu. Nad naeratasid teineteisele, ja Kota-Leenu leidis, et naabrinaisel on hea inimese lahked silmad. Siis vaatasid nad kaua kahekesi paari kidurat toalille, mis uued elanikud olid kaasa toonud. Kota-Leenu aietas — naabrinaisel oli kibuvitsakroon, see imelisem lill kõigist teistest imelistest. Tema oli selle oksakest ihaldanud juba kaua, juba esimese poja sündimisest saadik, kuid polnud õnne kuskilt saada. Jah, ka konstaabli madamil oli see imeline lill, kuid sellelt kõõrdsilmaliselt ja mustajuukseliselt ei võtaks ta mingi hinna eest. Niikuinii poleks sellest kasu, ainult südamele vaevaks, sest halva inimese oksake ei hakkaks kasvama. Kui nüüd aga lahke naabrinaine annaks tuleval kevadel oksakese, ühe väga väikese, ainult tuletiku-pikkuse oksakese, siis tahaks ta proovida, kas see hakkab tema õnneks kasvama.

Aga Alleri perenaine oli nii lahke, ei jäänud ootama kevadet, vaid lõikas kohe oksakese, mitte väikese, nagu julges loota Kota-Leenu, vaid päris paraja, elujõulise kasvuoksa otsekui suur sõrm. Alles siis lippas Leenu jälle minema, süda rõõmus ja ärev, et oli siiski osanud naabritega lepitust leida.

2.

Nii jäigi Peeter Aller oma perega rannakülla elama. Ta polnud küll ise elupõline kalur, nagu siinne rannarahvas, vaid tehasemees. Seda võis juba näha ta välimusest, käte krobelisusest, mis harjunud raske metallitööga, näo karedusest ja laiade õlgade aeglastest liigutustest. Niisugune välimus jutustab juba sõnadeta elupõlisest tehasemehest, töölisest.

Kuid nüüd tuli kaluritöögagi harjuda, sest suuremates tehastes ei antud temale enam tööd. Juba aastaid tagasi algasid vabrikantide rikkad ühingud pealetungi tööllisklassile. Nuhkide kaasabil koostasid nad üle maa „mustad nimekirjad" streigijuhtide, kommunistide protsessis kinnimõistetute ning ausate, neile alistumatute tööliste kohta. Neil inimestel oli võimatu suuremates tehastes tööd leida. Suurem osa neist oli sellega tõugatud tööd otsima metsatöödele, kraavikaevamistele, allmaa läbitilkuvatesse strekkidesse.

Kui Peeter Allerit võetigi pärast vanglast vabanemist mõnikord tööle, siis oli tema jaoks valitud ikka kõige halvemad tööd. Teda piirati justkui raudse rõngaga, et sundida alistuma. Talve lähenemisel või tööpuudusel ootas teda alati esimesena vabrikuvärav. Kolm aastat nõnda veereda mööda maad, töötada kaevandustes, turbarabades ja saeveskites, laadida sadamates telliskive, propse, kõike, mis kätte juhtub, ning hoolitseda perekonna eest, kel polnud kunagi õiget peavarju ega kodu, — see võis nagu peenike smirglipuru ära kulutada ja läbi hõõruda isegi temast tugevama mehe.

Sellepärast lootiski ta leida püsivamat jalaaset selles väikeses vaeses külas. Siin oli elu küll raske ja vaevaline, kaupmeeste, suurtalunike ja politseivõimu jalakand rõhus siin veel tooremalt vaeseid inimesi. Kuid vähemalt oli järvekülas kindel peavari ta lastele ja naisele. Võib-olla leidus külades ka juhuslikku tööd ning kuulu järgi hakati lähemas sisemaakonnas raudteed ehitama. Kuid kõige tähtsam oli järv, see andis leivakõrvaseks vähemalt kala.

Nii mõtles ja kavatses Peeter Aller. Siia võis tulla ka ta poeg Arno, kes praegu linnas koolis õppis, kui vana-

lell Kristjan ei jaksa talle enam peavarju anda või juhtub ootamatult midagi muud. Ta oli juba tugev poiss, kaheksateistkümne-aastane, temast võis saada tubli paadipaariline. Nii võis seada jälle korda elu alguse, kuigi see pole enam üle neljakümnendate eluaastate inimesele kerge. Ja siis oli veel üks mõte — Peeter Aller ei saanud seda kunagi unustada — ta oli töölisklassi eest võitleja, inimeste kasvataja uue maailmakorra jaoks.

Varsti nägid naabrid, et Peeter Aller oli siiski päris osav meistermees. Ta seadis korda vana paadirisu, tihtis ja tõrvas, nõnda et sellega võis juba järvele sõita. Halvem lugu oli osmikuga. Aknaklaas, katuseõled, uksehinged, kõik need kümned ja kümned majapidamise kordaseadmiseks väga tarvilikud tarbeesemed ei võrsu kehviku maalapil. Kogu kaluriküla võttis need võlgu kaupmees Käärilt või talunikelt. Ent selle eest tuli maksta kalaga, tööga, ainsa laulatussõrmuse või lambatallega. Peeter Aller ei tahtnud seda teha, ta oli tugeva seljaga inimene.

Kristi-taat andis head nõu:

„Mine sepp Ambrosiuse juurde, tema aitab rauakraamiga. Aga aknaklaasid toon mina oma osmiku teise akna eest."

Peeter Aller oli kuulnud sepp Ambrosiusest, mingist veidrast leiutajast ja meistermehest. Rannaküla inimesed pidasid temast lugu, aga jõukamad irvitasid kui veidrikku. Peeter oli teda kord poe juures näinudki ja tahtnud rääkida paar sõna. Kuid sepp tõmbus imelikult temast eemale, pomises mõned arusaamatud sõnad ning astus oma töökoja poole.

Peeter Allerile jäi südame alla torkiv mulje.

„Kardab," mõtles ta. Ja nagu millelegi vihastades: „Niisugused on kõige mahajäänumad inimesed töölisklassi hulgas. Mutid urus."

Aga hiljem mõtles ta:

„Kord katsun siiski temaga rääkida, kui see võimurusikas mind hakkab rahule jätma. Võib-olla leian seltsimehe."

Sellepärast vastaski ta nüüd Kristi-taadile:

„Las Ambrosius ehitab oma tuulemasinat ja ka sina

jäta oma aknaklaasid paigale. Küllap saab kõik... Kui ainult see võimurusikas rahu annaks."

Ent vanamees vangutas uskumatult pead:

„Ei see anna rahu ühtigi."

Pärast viimast korda polnud küll konstaabel enam nägu näidanud, kuid Peeter märkas siiski luuravaid silmi ümberringi. Mõnikord kahtles ta, et Kota-Leenu, ta naabrinaine, oli vist üks niisuguseid. Nagu läbi võtmeaugu piiluti tema tegusid ning kuulati-luurati iga sõna. Kaupmees Kääri lubas igale mehele välja teha ämber viina, tublid õlled ja vägevad suupisted, kes tollele nartsuküla kommunistile „suukorvi" pähe paneb. Ta rinnutas laisalt letiserval ning naeratas poesolijate poole niisugust naeratust, nagu võib ainult rikas mees naeratada.

„Suukorvist on vähe!" lõi konstaabel ägedalt õlleklaasi vastu letti. „Trellide taha... trellide taha... tuleks kõik niisugused saata. Seal on nende õige koht."

Kaupmees oli seda nagu oodanudki. Ta nihutas end konstaablile lähemale ja lausus tasem, kuid siiski nii, et kõik poesolijad kuulsid:

„Sa võta ta ise käsile, Karla. Võid oma trikiga „esimene pauk külge, teine õhku" komissari kupud teenida. Need sobiksid hästi su kehakale kerele."

Konstaabel pilgutas silmi, ta ei tahtnud sellest võõraste ees rääkida. Kuid poesolijad hakkasid kaupmehelt nuruma:

„Mis trikk see niisugune on, pole veel kuulnudki?"

„Ah see „esimene pauk külge, teine õhku"?" venitas kaupmees juttu, piiludes konstaabli poole, kas see hakkab jutustama.

„Seesama jah."

„Küsige seda meie konstaabli-härralt, tema võib jutustada."

Kuid konstaabel vihastas jälle. Vihastas ka sõbrameestele ja teistele poesolijatele, kes naeru mökitasid.

„Kasige koju, siin pole midagi naerda," pööras ta oma raske kogu leti ees ringi. „Ja ka sina, kaupmees, pane oma pipraputka kinni, määruse järgi on juba ammu aeg läbi."

Inimesed valgusid laiali, kuid teel või siinsamas

kaldapealsel jutustati sosinal üksteisele konstaabli trikki „esimene pauk külge, teine õhku". See oli juhtunud mõne aasta eest, kui ta oli veel kuskil sisemaakonnas allkonstaabliks. Kohalikus linavabrikus oli tekkinud streik, mida direktorid kogu oma oskusega ei suutnud likvideerida. Streigi organiseerijaks, selle õhutajaks ning hingeks oli noor katlakütja. Siis läks ühel ööl linavabriku väike ladu põlema ja Karla leidis, et süütaja jäljed viisid katlakütja elukohani. Karla areteeris noore töölise, kuid politseijaoskonda jõudis üksi.

„Kurjategija katsus plehku panna," heitis ta viha teeseldes revolvri lauale. „Lasksin määrustiku kohaselt esimese paugu hoiatuseks õhku, aga see hakkas veel kibedamalt litsuma. Siis tõmbasin teise külge."

Selle eest ülendatigi ta konstaabliks ning saadeti piiri äärde. Niisugused mehed olid siin otsitud ja hinnatud. Aga mõnikord purjus päi armastas ta sõbrameestele kiidelda, et oli siiski määrustiku vastu pisut eksinud ja lasknud esimese paugu hoiatuseks külge, teise õhku. Aga ka nii olid seaduse ees kõik asjad korras.

Kristi-taat tuli ise hommikul seda Kääri poeleti äärset juttu Peetrile rääkima. Ta häälest kostis selge hoiatus ja veel midagi muud, sõnatut, mis siiski Peetrile ütles, et ta oli selles vanataadis leidnud sõbra ning seltsimehe. Ja kui Peeter jutu vastuseks ainult naeratas, haaras Kristi-taat värisevate kätega tema kuuerinnast kinni ning sosistas:

„Ära naera, see on tõsine asi, võib-olla elu küsimus."

„Liialdad, taadike!" Peetril oli kerge olla, Kristi-taadi poolehoid tegi teda rõõmsaks. „Muidugi vintsutada võivad, see on õigus, aga kõik muu on räuskamine."

„Kas sa siis arvad, et nad on sulle andestanud selle, et oled hakanud nende võimule vastu?"

Vanamehe silmad muutusid karmiks.

„Muidugi ei ole."

„Siis hoia end nende kiskjate eest. Nad ei unusta ... nad ei unusta kunagi ega anna armu. Nad ajavad sinu nagu minu pojagi hauda."

Peeter polnud kunagi Kristi-taadi pojast kuulnud midagi peale selle, et ta kaua aastaid põdes rasket hai-

gust ja kevadel jäämineku ajal suri. Ta muutus kohe tõsiseks ning vaatas vanamehe selgetesse silmadesse.

„Mis sinu pojaga siis juhtus, sa pole sellest veel rääkinudki?"

„Jah, ei ole," langetas taat pea, „kuid rääkimine pole tuul, et eest ära lippab."

„Aga mõni rääkimine jääbki rääkimata."

„Ei see jää, mis inimesel südamel valutab."

Peeter aimas, et taat ei tahtnud sellest praegu pikemalt jutustada.

„Kas lähme siis põhjaõngede järele?" küsis ta.

„Ju seda tuleb teha."

Peeter võttis räästakaare alt aerud ja astus ees minema. Ta kuulis taga Kristi-taadi komistavaid samme, täna justkui hakkasid kõik kivid ja kivikesed vanamehele jalgu. Võttis tükk aega, enne kui ta Peetrile järele jõudis. Nad lükkasid paadi vette ja Peeter heitis Kristi-taadile küsiva pilgu, kumb võtab täna aerud.

„Võta sina, mul justkui kisub midagi rindade all," vastas taat.

Nii sõitsidki nad järvele.

Juba mõnda nädalat olid Peeter ja Kristi-taat hakanud ka põhjaõngedega püüki katsuma. Taat tundis hästi järve, kõiki selle soppe ja madalikke, isegi suuri veealuseid kive, mida nähagi polnud. Ta oli siin elanud aastakümneid, oma noorusest saadik. Mõnikord said nad päris hästi ahvenaid, öösised järvetuuled tõid enamasti ikka kalaõnne. Kuid seekord andis Kristi-taadil põhjaõngi välja kerida, enne kui mõni ahven või latikapoeg konksude otsas vilksatas. Korraga aga jäid vanamehe kõhnad käed nagu jõuetult õngekonksudega põlvede vahele rippuma. Ta muutus näost väga kahvatuks ja justkui veel kõhnemaks, nõnda et Peetergi arvas ta jutu haigusest tõsi olevat.

Aga siis ajas ta end sirgemaks ja ütles hoopis võõra häälega:

„Ära tapsid ... ära tapsid poisi."

Alles nüüd mõistis Peeter, et Kristi-taat jätkas rannal poolelijäänud juttu. Ta rõhus aerudele ja hoidis paadi paigal, oodates, kuni vanamehe käed hakkasid jälle põhjaõngi välja kerima. Kuid suurt töömeest temast

siiski enam polnud, käed takerdusid alatasa nööridesse ning konksud hakkasid riiete külge. Sellepärast ei sõudnudki Peeter enam järgmise liini juurde, mis asus põiki väikese jõekese suus, vaid laskis paadil omapead loksuda.

„Jutusta, kuidas see oli," ütles ta veidi aja pärast.

Kristi-taat pööras näo alla päikest, ta silmad ei talunud enam hommikust eredat valgust. Nagu uue purskega täitis kogu ta ihu vana, juba kümneid kordi läbielatud valu. Ja iga kord tundus see olevat veel rusuvam ja piinavam kui eelmisel korral. Haavale kasvab arm ja valule unustus, — näis, et see tema ema ütlus ei olnud just õige.

„Nii oli, nagu ütlesin... ära tapsid," laskus ta kokkumurtult põlvede kohale kummargile.

„Minule pole sellest sõnagi räägitud."

„Jah... sellest ei räägita. Kõik inimesed külas teavad seda lugu, aga kõnelda on sellest raske. Või kui kõnelevadki, siis mitte võõrale. Nii hakkab veel valusam... ülekohus kisendab, aga keegi justkui ei kuulegi seda."

Pikkamisi, tükkhaaval, paljude vaikimishetkede järel sai Peeter teada kogu loo.

Sellest oli viis aastat tagasi, kui Kristi-taadi poeg Aleks valiti valla volikogusse kehvikkalurite ja maatameeste saadikuks. Volikogus istusid hallparunid, kaupmehed, sekka ka mõni vana aus ja töökas keskmiktalupoeg. Aleks oli ainus töörahva esindaja. Tal oli veidi enam silmaringi avarust kui paljudel teistel. Need mõrrad ja võrgujupidki oli ta sisemaal tubli müüritöölisena teeninud. Igal esimesel mail mängis ta pillilugusid, mis olid nii kaunid, kauged ja kutsuvad.

Volikogus ei olnud tal üksi palju võimalusi oma nõudmiste läbiviimiseks. Mõni kroon toetuseks vanale kalurile, valla arvel arstiabi talvepüügil vigastada saanud kaluri ravimiseks, jõulukingid kehvematele õpilastele. See oli peaaegu kõik. Kaks aastat võitles ta uue koolimaja eest. Nüüd ei pidanud see olema enam neljaklassiline nagu vana lobudik, vaid täielik algkool.

Sellest tekkiski tüli.

„Olen nõus," ütles Kääri, „kui kõik vallas ühesugust pearaha maksavad, nii vaesed kui rikkad."

Volikogu võttis ülekohtuse, koguni ebaseadusliku ühtlase vallamaksu vastu. Nüüd hakkas Aleks selle vastu võitlema. Ta käis maavalitsuse ühest osakonnast teise, treppidest üles ja alla, hommikul varakult ja õhtul enne ametiasutuse sulgemist. Ikka juhtus ta nagu valesse osakonda, vale asjamehe juurde, pisut hilja või liiga vara.

Aga siis järsku juhtus ootamatu ime. Kuskil veel kõrgemal pool kui maavalitsuses hakkas keegi tähtis asjamees aimama, nagu oleks Aleksil peaaegu õigus. „Asja tuleb uurida," kirjutas ta resolutsiooni mingisugusele paberitepahmakale. Ja asja uuriti, kaaluti ning vaagiti, tuhniti seaduseparagrahve ning lahati ja plaasterdati püha ja puutumatut õigust.

Asi hakkas kalduma nõnda, et Aleksil oli õigus. Ja just sellepärast, et ta suutis oma õigust nõuda, kandsid hallparunid ning kaupmehed talle viha. Konstaabel, mitte see praegune, kuid samasugune jõmm, ähvardas teda trellidega. Aleks vastas ägedalt: „Ma võitlen õiguse eest!" — „Sinusuguse õigus on siin," koputas konstaabel revolvrikabuurile. „Ka selle murrame ükskord." — „Sina juba murdma ei tule, oled ammu raipelaanes." — „Ükskõik, kui mitte mina, siis murravad teised."

Ja siis... ükskord jäi ta hiljemaks volikogu koosolekult tulema, vallasekretär hoidis teda nagu meelega kinni. Oli juba pime, sügisene kottmust öö, kui ta jõudis alla randa vanade tindikala kuivatamise ahjude juurde. Järve ta enam ei näinud, see segunes ühte pilkase pimeda ööga. Kuid tee ja kohad olid talle juba lapsepõlvest tuttavad. Siin kaldapealsel oli ta alati oma maipäevade lugusid mänginud. Ees hakkasid vilkuma mõned külaakende pisikesed tulesilmad, veel sada-kakssada sammu, siis on ta esimeste osmikute vahel. Just samal silmapilgul kargas kolm-neli meest ahjuvaremete tagant välja. Hetkeks süttis taskulamp, pimestades ereda valgusega silmi. Siis lõid kallaletungijad Aleksi maha ning hakkasid teda raskete saapanukkidega peksma. „Need on kaitseliitlaste saapad," mõtles ta

kuidagi väga kauget mõtet, ning korraga tabas teda kohutav aim: nad tapavad mu. Ta hakkas appi karjuma, võib-olla kuuldakse külas seda. Üks väga tuttav, aga justkui ammu meelest ununenud hääl ütles: „Röögi... röögi veel kõvemini, siis teatakse, missugune tuli sul taga on. Keegi ei hakka enam nartsukülas õigust nõudma. Olgu see neile õpetuseks."

Nad peksid teda nagu lihunikud looma. Kuni külast inimesed laternatega kohale jõudsid, oli ta juba nõnda oimetuks pekstud, et ei suutnud enam omal jõul koju minna. Peksjad olid läinud, nende sammud ja naer kostsid veel teel, kuigi keegi ei julgenud neid tabama minna. Järgmisel päeval tuli arst ja vaatas kaua peksujälgi. Ära minnes ütles ta, et lugu on halb, neerud on lahti põrutatud, võib-olla... Rohkem ta ei ütelnud, heitis ainult prilliklaaside tagant Aleksile pilgu ning vangutas pead. Aga kõik said sellest pilgust aru, ka Aleks ise, et head lõppu siin ei tule. Ja nõnda oligi, eluks ajaks jäi Kristi-taadi pojale raske vigastus külge, kuni ta sellesse surigi.

Peeter Aller ei kuulnud mitte esimest korda niisugust lugu. Neist räägiti kaevandustes, tehastes, mitmel pool tumedates maakolgastes. Üle kogu maa märatses must tundmatu jõud, kes päeval varjas end suurtaludes, kirikukantslites, pankade ning ettevõtete mugavates kabinettides. Kaks aastat tagasi, kui Peeter töötas põlevkivikaevandustes, leiti ühel hommikul lahtisest karjäärist ametiühingu esimees surnult. Kaevandusarst märkis surmatunnistusele, et surma on põhjustanud purjus peaga paekaldalt allakukkumisel saadud pealuumurre. Aga ometi teadsid kõik, ka arst ise, et esimees oli haige inimene, väga raskes sooltehaiguses, ega võtnud kunagi suutäitki alkoholi. Vanglas istus Peeter Aller koos seltsimehega, keda süüdistati väga segases võltsimisloos, mida ometi keegi ei uskunud. Teda ennast mustati siin vargaks ja vanglaelanikuks, keda inimesed hakkasid kartma. Ja ainult Kristi-taadi, selle hea inimese tõttu hakati talle külas jälle vaatama teise pilguga.

Mitte juhuslikult ei mustatud ega tembeldatud neid inimesi kriminaalkurjategijateks. See oli vabrikuomanike,

hallparunite ja kaupmeeste alatu provokatsioon. Nagu ülepääsmatu müüri tahtsid nad ehitada nende inimeste ja laialdaste rahvahulkade vahele. Ja kui see ei õnnestunud, nurjus, siis olid nad oma vihas valmis igasugusteks alatuteks tegudeks, isegi mõrvaks. Siin oli Kristitaadi poja lugu kõige selgem näide.

„Kas kunagi ei saadudki teada, kes need peksjad olid?" küsis Peeter Aller alles tüki aja pärast.

„Ei... ja mis oleks sellestki olnud kasu? Seesama konstaabli-jõmm uuris asja, kuid keerutas niiviisi, et kõik läks tühja. Kas koer koera saba peale astub? Ei!"

Peeter laskis aerud vette.

„Aga mida sina ise aimad... südames?"

„Minul... minul ei tuleks neid kaugelt otsida. Kui mitte just tegijaid, siis takkaässitajaid."

Kristi-taat vaikis järsult, ta nagu ei tahtnud või ei julgenud oma mõtet lõpetada. Kuid Peeter Aller aimas, keda vanamees oma südames mõtles.

Nad tulid sel hommikul järvelt vähese saagiga tagasi. Nii Peeter kui ka Kristi-taat polnud saanud õngi lahtigi teha. Kuid mitte ainult vähene saak ei rusunud neid, vaid mõlemal mehel oli palju sügavamalt mõtelda. Kui Peeter hakkas kalu kahte ossa jagama, nii nagu nad seni ikka olid jaganud, ütles Kristi-taat:

„Las olla, ära näe vaeva. Sul on rohkem suid söömas, kulub ära."

Peeter ei hakanud vastu vaidlema, taadi sõna oli alati kindel nagu raudkonks seinas. Ta kohmitses oma piibu kallal ja sellest märkas Peeter, et vanamehel oli nähtavasti veel midagi südamel. Aga ta ei öelnud seda enne, kui nad olid teel osmikute poole:

„Kas sa tead ka, et külarahvas naerab su poja koolitamise lugu? Ise vaene nagu püksinööp, aga tahab poega lõõgapidi ülikooli vedada. Seda on kaupmees Kääri ja teised temataolised välja mõtelnud. Aga mina ütlen: õieti teed."

Peeter pööras Kristi-taadi poole pea.

„Kas arvad tõsiselt nii?" küsis.

„Arvan. See on õige tee."

„Oi, taadike, kui sa teaksid, kui raske see on!" pää-

ses nagu ohe Peeter Alleri suust. „See on mulle halle juukseid toonud."

Ta pidi mõtlema sellele, et Arno kooliskäimine seisis justkui iga silmapilk katkeda ähvardava juuksekarva küljes. Ainult vanalell Kristjan ja kooliõpetaja Pärtel olid veel ta ainukesed toed.

Kristi-taat noogutas peaga:

„Usun, et raske. Ka hallid juuksed võivad sellest tulla. Aga vahest hakkab temagi valgemat päeva nägema!"

Ka Liis lootis pojale kooliskäimisest neid valgemaid päevi. Kuid Peeter mõtles hoopis midagi muud. Ta isegi ei teadnud täpselt, mis see oli, see seisis veel kaugete aastate taga. Aga üht ta teadis kindlasti: see koolitarkus ei tohtinud Arnot eemale kiskuda töölisklassist. Seal olid ta juured ja sinna pidi ta püsima jääma.

Peeter mäletas, kuidas raske elu oli teda õpetanud ülekohut nägema ning selle vastu võitlema. See oli pikaldane tee, suurte kõveruste ning eksimistega. Võib-olla polekski ta sinnamaani jõudnud, kui ei oleks leidnud seltsimehi, kes teda õpetasid ja juhtisid. Alles kolmekümne-aastasena võttis ta uuesti raamatud kätte ning leidis kohkudes, et oli lugemise peaaegu unustanud. Kuid võib-olla polnudki ta unustanud, sest kaks ainukest õppetalve ei koolita ju veel kirjatarka. Ta hakkas uuesti lugemist õppima, häbenedes seda inimeste ees ja häbenedes ka Liisi ees. Vaevaliselt ja raskelt, seda võis võrrelda ainult inimese tahtejõuga, kes pärast pikki haiguseaastaid õpib uuesti kõndima, — jah, nii oli ta läbi lugenud esimese raamatu. Ja see väike, tagasihoidlike hallide kaantega raamat, mida tuli hoida salaja ja varjates, jäi talle igavesti meelde. See raamat oli „Kommunistliku partei manifest".

Astudes kalakotiga mööda kitsast rada üles osmiku poole, tuli see kõik nii selgesti Peeter Allerile meelde. Ja ta mõtles jälle, nagu oli mõtelnud kümneid kordi varemgi, et tema lastel ei tohi olla niisugune vaevaline tee tõe ja raamatute juurde.

Kuid tänane jutt Kristi-taadiga oli Peetrit veel sügavamalt ja valusamalt puudutanud. Lugu Aleksiga hoia-

tas teda ettevaatusele. Kaupmees Kääri ja konstaabli jutt õlleleti ääres ei olnudki paljas räuskamine, nagu ta hommikul arvas. Need inimesed võisid palju kurja teha, halastamatult hävitada kõik teelt, mis seisab nende ees. Ja see panigi Peeter Alleri sügavamalt mõtlema. Oleks ju lihtne elada, pugeda sügavamale urgu, naeratada neile lurjustele. Kuid see ei olnud Peeter Alleri tee.

3.

Ühel veebruari õhtupoolikul tuli Arno ootamatult koju. Keegi ei teadnud teda oodatagi, sest alles nädalapäevad tagasi oli Peeter ise linnas käinud ja poisile kuu tagavara kuivatatud kala, leiba ja muud vähest toidupoolist kohale toimetanud. Peetri vanalell Kristjan, sadama öövaht, kelle juures ärklitoas Arno elas, oli lubanud endistviisi toasoojuse ja lambivalguse eest muretseda. Nii oli see olnud juba aastat kolm, sestsaadik, kui Arno linnas koolis käis. Kuid küllap hoolitses vanalell veel rohkemgi, sest poisil ei näinud seekord muret olevat ka pliiatsipulkade ja muu koolivara pärast. Jõulude eel olid nad kahekesi hakanud päris ärimeesteks, valmistanud kuuskede jaoks terve hobusekoorma jõulupuude aluseid ja — mis veel kõige suurem ime — need ka ära müünud. Ka Arno väljavaated olid kõige paremad, ta oli ikka esimene õpilane klassis ning lootis nagu varemgi õppemaksust vabastamist, sest tema eest seisis õpetaja Pärtel nagu tugi.

Peetergi tundis õpetaja Pärtlit, seda pikakasvulist, pisut segamini kuklasse heidetud mustade juuksekahludega meest. Nüüd võis aastate järel neis kahludes olla juba tublisti halli, võib-olla halli veel rohkemgi kui musta. Aastat kümme tagasi, enne Peetri vangistamist, oli õpetaja Pärtel pidanud tööliste kultuuriühingus loenguid loodusteadusest ja jutustanud kuulsast uurijast Darwinist ning tema arenemisõpetusest. Peeter mäletas veel nüüdki, kuidas ta oli sellest kõigest osanud jutustada, võrreldes loodusteaduslikke nähtusi ühiskondliku korra arenemisega ning tõmmates nende vahele paralleele. Mitte üks kord ei tekitanud need paralleelid

selles ruumis viibiva valvevõmmi töntsile näole segast hämmeldust — mine võta nüüd kinni, kas see on loodusteadus või võimude poolt rangelt keelatud poliitika. Aga töölised said Pärtlist alati õieti aru, nad mõistsid otsekohe eraldada, mis oli loodusteadus, mis poliitika.

Arno sisse astudes aimas Liis esimesena, et pojaga oli midagi paha juhtunud. Ta päris ehmus sellest mõttest, kuid mingit õnnetust ei võinud ju olla, sest Arno ise oli elus ja terve. Mõlemad tüdrukud võõristasid pisut venda, see oli sügisest saadik muutunud hoopis teiseks — suureks ja võõraks. Pikad käed ulatusid tublisti kuuevarrukatest välja, ja kui ta üle madala laega tare põranda astus, siis näis, nagu oleks tulnud võõras mees majja. Ka Peetrile meenutas see pikk, valkjate juuste ning kitsaste õlgadega poiss nii väga kedagikedagi tuttavat inimest, keda ta ometi nii hästi tundis, kuid ei suutnud praegu meelde tuletada.

Kõik justkui ootasid midagi, sellepärast ütles Arno ise:

„Saadeti koolist tulema... Sel aastal ei vabastatud õppemaksust ja kel polnud raha kohe käepärast, neile näidati ust."

Eneselegi ootamatult puhkes Liis järsku nutma. Ta ei teadnud, kas tuli see kergendustundest, et pojaga polnud juhtunud midagi veel halvemat, või vapustas teda kõigi nende lootuste purunemine, mida ta oli endamisi Arno kooli lõpetamisega hellitanud. Võib-olla segunesid need mõlemad tunded, sest Arno oli tema kõige armsam laps.

„Kas nad ei jõudnud see kolm-neli aastat enam kannatada, siis oleksid hakanud juba ise neile tagasi maksma?" hakkas ta nagu oma nutupurset häbenedes ägedalt pahandama.

„Kes sul kannatab!" heitis Arno käega. „Ema, sa oled ka veidi naiivne. Linnas on samasugused sahker-mahker mehed nagu siin ja igal pool mujalgi."

„Aga kool peaks ikka teisiti olema."

„Ära usu!"

Selles poja ütlemisviisis ja hääletämbris tundis Peeter üllatudes osakese iseendast. Ja nüüd teadis ta ka seda, miks alles veidi aja eest oli poiss näinud talle nii väga

tuttav, kellegi lähedase inimese sarnane. See oli ju Liis! Just tema valkjad juuksed, peenike, läbi naha veidi kollakana paistev ninaselg, kitsas suu ja tõsised, kuid sügavuses siiski pisikesi naeratusesädemeid pilduvad silmad. Jah, see kõik oli Liis aastat kakskümmend tagasi.

Kui nad pojaga kahekesi laua ääres istusid, küsis Peeter:

„Kas Pärtel ei jõudnud sel aastal enam sinu eest seista?"

„Ei jõudnud," tõmbus Arno tusasemaks, pigistades kulmud koomale. „Meile tuli sügisel uus direktor... see on niisugune mees, kes vanemaid õpetajaid välja roogib. Ma kindlasti ei tea, aga poisid sosistavad, et Pärtlit olla süüdistatud kommunistide laste soosimises."

„Tähendab Pärtlit ei ole enam koolis?"

„Ei ole."

Järsku aimas Peeter kõik. Ta mälestusse kerkis üks prilliklaasi taha varjatud vastik vigane silm, mis teda alalõpmata piilus, igale poole järele kõndis ja luuras. Järgmisel palgapäeval anti talle lõpparve. Kuskil kastidevirna taga sosistas üks küürutav selg midagi meistrile, ning juba õhtupoolikul saadeti ta laoplatsile lihttööliseks. Nii ei juhtunud temaga mitte üks kord. Nüüd olid need vastikud vigased silmad ja alandlikult küürutavad seljad tabanud ka Pärtli, selle tubli inimese, kes ikka tööinimeste õiguse eest seisis.

Kuid Peetrit rõhus veel üks mure, mida ta oli kogu aeg kartnud ja oodanud. See oligi see juuksekarv, millest ta mõtles, kui nad all rannas Kristi-taadiga kala jagasid.

„Kas sind saadeti ainult kooliraha pärast koju või oli veel midagi muud?" vaatas ta pojale otsa.

„Ma kindlasti ei tea," kahtles poiss. „Direktor ütles küll, et ma pole enam esimene õpilane klassis, ja sellepärast ei vabastatavatki õppemaksust... Lubas omal vastutulekul siiski kaks nädalat oodata. Kuid kooli ma ei tohi ilma rahata minna."

Kõik muutus Peetris kuidagi kergemaks. Muidugi, nad mõtlevad teda vastu seina suruda koolirahaga. Jah, seda nad mõtlevad teha ning on õigest otsast kinni

hakanud. Seda oli raske, peaaegu võimatu muretseda, kuid ometi ei julgenud nad tema poega veel sellepärast koolist minema kihutada, et ta oli neli aastat vangis istunud. Peeter Aller oli kartnud just seda. Ta muretseb selle raha ükskõik kuidas, aga muretseb.

Peeter tõusis istmelt üles.

„Aga kes on nüüd sinu asemel esimene klassis?"

„Üks Traatmaa," kehitas Arno õlgu, kuid rohkem ei hakanud rääkima.

„Traatmaa..." tuletas Peeter Aller üht tuttavat ja kauget nime meelde. Kord oli sellenimeline õllevabriku direktor rusikaga oma katlakütjal silma vigaseks löönud. „Õllevabrikandi poeg?"

„Jah."

Peeter hakkas naerma ja astus pojale lähemale:

„Pole midagi... pole midagi, küllap homme leiame nõu. Ja ükskord saame jagu ka niisugustest direktoritest ning Traatmaadest."

Kõigil hakkas kergem, väike ruumgi nagu muutus valgemaks.

Peeter Aller oli küll pojale ütelnud, et küllap homme leiame nõu, kuid järgmisel hommikul oli ta niisama nõutu nagu õhtulgi. Osmiku rent oli küll tasutud ja esiku külmas kambris rippus veel puudaosa kuivatatud kala. Puud kala, aga tarvis oli veel võib-olla viisteistkakskümmend puuda! Tal oli kasukas, jah, lambanahkne kasukas, siis vildid, talimüts ja käpikud. Suviriideid õieti polnudki, ainult need, mis iga päev seljas. Kõik see kokku oli siiski vähe, nii armetult vähe, ainult puntrasse keerata ja nartsukaupmehele margapuu otsa anda.

Peeter lõi külma kambri ukse kinni, sealt ei leidnud mingit nõu.

Ta astus tagasi tuppa ning vaatas jälle juba mitmendat korda riidekirstu. Ent needki olid kõik juba ammu tuttavad esemed — paar Liisi seelikut, valge suvipluus, jakk, tüdrukukeste hilbud ning mõned rusikasuurused, koirohust lõhnavad lõngakerad kirstunurgas. Mõned neist esemetest ja riidehilpudest olid juba ligi paarkümmend aastat vanad. Täna paistsid nad kõik, need tuttavad kingakesed, seelikud ja kokkupandud pearätikud, kuidagi erisugustena, viletsate ning armetutena.

Ühes plekk-karbis kõlisesid vanad tsaariaegsed hõbedased kümne- ja viieteistkümne-kopikalised. Peeter avas karbi ja nägi rahade keskel kitsast kuldsõrmust. Tal enesel polnudki laulatussõrmust, ainult Liisile oli selle meeleheaks ostnud. Tema pidas niisuguseid esemeid kalliks.

„Paar grammi, mitte enam," kõigutas Peeter sõrmust pihupesal ja laskis selle kõlinal kukkuda tagasi hõberahadele.

Liis kuulis seda kõlinat ja küsis:

„Kas sa arvad, et see aitab?"

„Aitaks, kui sul oleks neid terve nööritäis," hakkas Peeter naerma.

Liis jäi pisut nukraks, mõnikord ei saanud ta mehe naljadest aru.

Peeter astus välja. Kogu osmik oli nõnda vaene, et sealt polnud midagi võtta. Kui tuleks surm, siis oleks raske ka puusärgi raha kokku korjata. Väljas oli tuul osmiku ette keerutanud väikese lumemäe. Nüüd käisid tuuled põhjast ja idast, need pühkisid järve hiiglasuureks valendavaks lagendikuks. Päikesepaistelistel hommikutel oli silmadel valus vaadata seda lõpmatuna näivat helendust.

Järv ... järv pidi andma selle nõu, mida Peeter otsis. Lumisest kaugusest paistsid mõned tumedad kogud nagu laialipillatud täpid. Need olid lutsupüüdjad, kes jääaukudest sikuskaga kala püüdsid. Kristi-taat oli haige ja Peeter polnud omapead katsunud seda veidrat püüki, mis tundus talle rohkem mäng kui kalapüük. Kuid nüüd polnud muud abinõu, mitte ainustki. Kaks nädalat oli aega ... kahe nädalaga võis hea õnne puhul jääaukudest välja tõmmata terve hobusekoorma kala. Seal oligi see nõu, mida ta otsis.

Rõõmsalt astus Peeter osmikusse tagasi ja ütles Liisile:

„Näed, leidsingi nõu, mida otsisin ja otsisin. Vaatasin esiteks väga kaugele üle nina, aga nõu oli siinsamas jalgade ees maas."

„Kus?"

„Siinsamas," naeris Peeter. „Ära pikemalt päri, kui tagasi tulen, siis räägin. Aga nüüd tuleb selle nõu juurde vist siiski ka sinu sõrmust tarvis."

Liisil muutus kõik kergemaks, veel kergemaks kui Peetril.

„Kas nööritäit pole enam tarvis?" küsis ta naljatades.

„Pole, aitab sellest ühestki."

Liis läks sõrmust karbist tooma, aga järsku haaras teda kahtlus.

„Kas mõtled seda Käärile viia?" küsis ta. „Külarahvas räägib, kui hõbe või kuld selle pihku satub, siis keegi seda enam ei näe."

Peeter lõi käega:

„Ära karda, sellele nöörijale ei usaldaks ma hoiule roostetanud naelagi. Astun korraks sepp Ambrosiuse poolt läbi, võib-olla seal tuleb tarvis."

Peeter sai Liisilt sõrmuse ning läks mööda lumist teed üles talude poole. Seal, risttee nurgal, jõukatele küladele lähemal, kössitas sepp Ambrosiuse nõgine sepipada nagu must mügarik lumes. Viltuvajunud korstnast tõusis suitsuvine. Inimesed rääkisid, et päeval teeb sepp Ambrosius talumeestele tööd, aga öösel meisterdab mingit uutmoodi tuulemasinat. Kui see masin kord valmis saavat, siis ei tarvitsevatki sepal endal enam tööd teha, vaid masin valmistavat tema eest kõik. Peeter Aller oli sepp Ambrosiust ainult korra näinud. See oli väike igerik mehike, nõnda et tuli otse imestada, kuidas niisugune suutis raske sepatööga toime tulla. Aga ometi oli ta hea ja kuulus meister. Alates siit järvekaldalt kuni linna ei osanud ükski sepp nii hästi vankreid rautada kui tema.

Sepp Ambrosius tundis kohe Peetri ära ja küsis torisedes:

„Kas järveküla mees tuli uut vankrit tellima?"

See oli vana pilge, millega vaese kaluriküla inimesi üleval taludes, kauplustes ja vallamajas torgati. Kunagi ammu, aastate eest, olid väikese küla mehed kavatsenud üle hulga hobuse ja vankri osta. See näis neile kasulik, sest niiviisi ei tarvitsenud neil oma saaki müüa ülesostjatele, vaid võisid viia linna. Kuid kaupmees Kääri sai meeste kavatsusest kuulda ning hakkas kohe kõigilt võlgnikelt võlga sisse nõudma. Ja sinna paika see järveküla meeste kavatsus jäigi, ainult pilge liikus veel aastaid takka järele.

Peetrit sepp Ambrosiuse pilge ei haavanud. Ta oli veel liiga uus külaelanik, temal polnud mingit tegu Järveküla meeste vankri ega hobusega. Kuid ta mõtles siiski endamisi, et see sepp-sepake ei ole igerik mitte üksnes välimuselt, vaid ka vaimult, kui vaeseid inimesi nõnda mõnitab. Ta oli vist uhke oma tuulemasinale, mõtles sellega kohe varanduse otsa sõita.

„Jätame vankrid suveks, aga nüüd valmista mulle neli lutsumända," lausus ta, nagu poleks sepa pilkest arugi saanud.

„Neli?" keeras see imelikult pea viltu Peetri poole nagu kukk, kes näeb enese ees sibavat ennenägematut putukat.

„Jah, neli," kordas Peeter.

„Kas mõtled siis kohe nelja käega püüdma hakata?"

„Kaupmees Kääri püüab kaheksa käega, kümne käega, kogu külarahva kätega," heitis Peeter.

Sepa tõmmude kulmude alt vilksatas tema poole uuriv pilk.

„Nii... nii... imelik mees," raputas ta pead ning taandus töökoja pimedusse. Ta hääl helises etteheitvalt ja karmilt. Varsti tagasi tulles ääsi juurde tööle, päris: „Mis tulehäda sul siis taga on, et kavatsed hakata nõnda laia kaarega?"

Peeter Aller ei tahtnud sepale kõiki oma hädasid rääkima hakata. Võib-olla temagi mõtleb, et Arno koolitamine on lihtsalt tühja tuule tagaajamine. Sellepärast vastas ta päris tõredalt:

„Hädasid on mitmesuguseid, aga praegu on niisugune, et mul pole su tööraha välja maksta. Ehk kannatad, kuni saan esimesed rahad?"

Sepp vaikis.

Peeter võttis taskust sõrmuse ja pani selle kõlatades alasile.

„Seni annan pandiks selle."

Ambrosius kõõritas tükk aega sõrmuse poole, kuid ei lausunud sõnagi. Ta näis nõnda pingsalt mõtlevat, et suur soon paisus nagu sinetav vorp risti üle otsmiku. Peeter Aller silmitses seda sinetavat vorpi ning mõtles, et tegi targasti, kui võttis igaks juhuks sõrmuse kaasa. Nähtavasti poleks muidu sellelt inimeselt vist midagi saanud.

„Sinu laulatussõrmus?" küsis Ambrosius.
„Nagu näed."
Sepp võttis alasilt sõrmuse ja veeretas seda pihus. Peetrile näis, nagu hindaks ja kaaluks ta endamisi väikest kuldeset. Kuid siin polnud ju midagi kaaluda, need tühised lutsukonksud maksis sõrmus mitmekordselt. Ta pidi juba seda sepale ütlema, kuid see vaatas järsku imeliku vaikiva pilguga talle otsa ning ulatas sõrmuse tagasi.
„Võta . . . seda pole tarvis, ma pole mõni kaupmees Kääri," laskis ta sõrmuse Peetri pihku. „Aga konksudele võid õhtul järele tulla."
Peeter Aller muutus sellest ootamatust pöördest veidi segaseks. Ta oli hakanud seda inimest kujutlema saagiahnena, torisejana, veidriku leiutajana, kelle eesmärgiks oli rikkus. Ent ta oli vist siiski eksinud, võib-olla oli sepp Ambrosius samasugune lihtne töömees nagu ta isegi.
„Suur tänu usalduse eest," lausus Peeter lepitust otsides.
Sepp ei vastanud, heitis talle ainult kõhkleva pilgu. Ta hakkas ukse juurest kolihunnikust rauatükke otsima ning ääsile pilduma. Alles lõõtsanööri pihku haarates kostis ta kare hääl läbi tuulepahina:
„Kas usaldan või mitte, see on minu asi. Aga mees, kes toob laulatussõrmuse panti ja tahab nelja käega kala püüda . . . see paneb juba mõtlema. Kas siin sunnib häda või sihitakse kuskile kaugemale? Mäletan, kuidas ka kaupmees Kääri hakkas nelja käega püüdma . . . kauples leivakooriku eest vanamehed tirgutama."
„Minul pole vanameestega tegemist," katkestas Peeter Ambrosiuse jutu.
„Siis on minu kõrvale teine veidrik külla asunud. Rahvas räägib, et ma ehitavat tuulemasinat . . ." Sepp naeratas nagu inimene, kes ei hooli neist kumujuttudest. „Kuid nelja käega lutsupüüdmine on just samasugune tuulemasina ehitamine. Kas sa ise pole sellele mõtelnud?"
Ääsileek tõusis kõrgemale, valgustades punaka kumaga kogu sepikoda. Mustad nõgised nurgad ja sopid taandusid kaugemale. Sepa kitsas, kühmuline nägu pais-

tis selles valguses teravate joontega nagu pronksi graveeritud. Ta jättis lõõtsanööri ripnema ning astus raskete saabastega kompsides mõned sammud Peeter Allerile lähemale. Nõnda seisid nad vastamisi, ja kogu sepa olekust paistis, et ta kavatses ütelda midagi väga tähtsat. Ta tugev, kõveraks tõmmatud sõrmenukk tõusis nagu raudkonks Peetri rinna kohale.

„Vaat... mina ei vireleks sinu asemel siin kehvas kalurikülas. Mitte ei vireleks! Mõtle, inimene, mis saab su lastest, mis tulevik on neil siin võmmideriigis? Ka nelja käega ei püüa sa nende jaoks tulevikku, mõistad seda?"

See oli Peeter Allerile ootamatus. Ta hakkas järsku midagi aimama sepa sõnade taga. Kuid ta polnud selles päris veendunud, jah, koguni uskumatu oli seda arvata niisugusest inimesest. Võib-olla oli see koguni lõks, sepp Ambrosius võis olla üks neid luuravaid silmi ja kuulavaid kõrvu, keda ta sageli enda läheduses märkas.

Sellepärast küsis ta:

„Aga kuhu ma pean sinu arvates siis minema?"

Sepa pilk vilksatas vihaselt:

„Ära tee end narriks!"

Peetril oli hea meel, et ta oli õieti mõistnud. Kuid see tõi ka hulk uusi kahtlusi, kas need olid siiski Ambrosiuse tõsised sõnad. Võib-olla sepp ainult proovis teda, tahtis temalt midagi kuulda ja kätte saada. Ent mis see oli? Vangla-aastatel õpitud umbusk muutis Peetri jälle kinniseks ja ettevaatlikuks.

„Mõtlen su sõnade üle järele," ütles ta.

Sepp Ambrosius ei vastanud. Ta tõmbas jälle lõõtsanööri ning kohendas ääsil tuld. Näis, nagu kahetseks ta, et oli ütelnud midagi ülearust. Peeter Aller heitis talle pilgu ning pöördus sõnagi lausumata tulema.

Ka nelja käega ei püüa sa nende jaoks tulevikku... Peeter Aller oli tõepoolest kavatsenud püüda kahe sikuskaga. Kristi-taat oli talle sellest rääkinud ja tema arvates oli see tugeval ning sitkel mehel täiesti võimalik, kuigi tema enese püügist polnud suuremat välja tulnud. Aga Kristi-taat polnud enam ka mehe eest, vaevalt võis teda poolekski meheks arvata. Kuid temal ja

noorel tugeval Arnol pidi võimalik olema see, millega ei suutnud toime tulla vanataat. Sest teist teed ei olnud, see oli ainuke nõu, mis ta hommikul oli leidnud.

Nõnda läkski Peeter järgmisel hommikul juba varakult Arnoga järvele. Täna tuli teha otsustav proov, kas on sepp Ambrosiusel õigus või mitte. Nad raiusid tuuradega augud jäässe ning hakkasid püüdma. Tubli tunni katsusid kalaõnne, tirgutasid püüniseid üles-alla, kuid kumbki ei saanud lutsupoegagi.

„Meil ei ole kalaõnne," ütles Arno.

Peeter ei vastanud. Lõikav järvetuul vihises üle sõmera lume ning lõikas nagu noaga riietest läbi. Pikkamisi hakkasid kõik liikmed kangestuma, kattusid justkui jääkirmega. See tundus veel lõikavam ja talumatum, kuna kummalgi polnud kalaõnne. Niiviisi ei tulnud püügist midagi välja, seda otsustas Peeter kohe. Kuid ta ei kaotanud veel lootust, nii kergesti ei tohtinud alla anda.

„Tuleb valida uus püügikoht," ütleb ta pojale.

Nad raiusid jälle uued augud ning hakkasid püüdma. Peeter tõmbas välja kaks lutsu, kuid see polnud ikka see, millest oli rääkinud Kristi-taat. Suurte kivide taga on niisuguseid püügikohti, kus kaks meest võivad õhtuks välja tõmmata terve koorma kala. Sellepärast piidleski Peeter ikka paremale, sinna suurte kivide poole, kus mõned mehed tirgutasid. Mitu korda juhtus ta nägema, kuidas neist üks või teine jääaugust kala välja tõmbas. Seal asusid sügavad hauakohad ja suured veealused kivid.

„Tuleb sinna minna, ainult kivide tagant saab kala," otsustas viimaks Peeter südametäiega tühja püünist välja tõmmates. „Luts on justkui koopaelanik, ta armastab sügavaid auke ja kivialuseid. Siin liival võime õhtuni tühjade kätega püüniseid kõlistada."

„Kas sinna tohib minna?" küsis Arno. „Kividetagune on ju kaupmees Kääri püügikoht. Temaga tuleb tüli."

„Tulgu! Igal inimesel on õigus seal püüda, kus tahab. Kääri pole kividetagust endale rentinud."

„Miks siis teised seal ei püüa, ainult tema mehed?"

Peeter vaatas sügavalt mõteldes lumele.

„Inimesed kardavad," vastas ta veidi aja pärast tusa-

selt. „Jah, kardavad... Kääri on muutunud külas kõigile justkui mingisuguseks puuslikuks. See on raha võim ja terror vaesemate inimeste üle. Kota-Leenu viib isegi oma viimased kanamunad temale, ja Kääri, hea mees, viskab mõnikord pihuga vastutasuks vana biskviidiprahti. Ptüi! Südame ajab täis niisugune nülgimine, kui hakkad mõtlema! Aga meie lähemegi just sellepärast sinna, et inimestele näidata, et kivide taga võib igaüks püüda, see pole Kääri poolt ostetud ega renditud koht. Kas läheme?"

„Läheme!"

Nad võtsid tuurad ja püügiriistad ning läksid kivide taha.

Kääri poesell, kes kolme külamehega püüdis, nägi küll tulijaid, kuid ei vaadanudki nende poole. Ta hüüdis midagi oma meestele ja ka need pöörasid seljad. Kuid Peetri möödudes tervitasid mehed teda siiski salaja ja areldi, varjates poeselli eest oma käeviipeid ning peanoogutusi. Nende nägudel peegeldus koos üllatusega ka kohkumus. Kas siis Peeter Aller kavatseb tõesti kõikvõimsa Kääri püügikohas kala katsuda? See oli enneкuulmatu. Seda võis ehk teha öösel salaja või kaupmehe-jõmmi äraolekul üheskoos poeselliga, mitte aga niiviisi päise päeva ajal. Sellest võis tulla ainult pahandus, väga suur pahandus, ja mitte kellelegi teisele kui Peeter Allerile endale. Nad vangutasid päid ja selles ei olnud mitte ainult etteheide, vaid ka kaastunne. Kuid Peeter ei hoolinud ka taatide mõtetest, heitis püünised maha ning hakkas jäässe auku raiuma.

Juba esimene auk oli juhtunud heasse kohta. Vaevalt sai ta paar korda püügiriista üles-alla liigutada, kui tundis selle otsas raskust. Ägedalt nööri tõmmates hüppas luts justkui ise jääaugust välja. Siis tuli varsti ka teine ja kolmas ning Arnogi sai esimese kätte. Nüüd otsustas Peeter mõlema käega sikuskamängu proovida. Ta laskis püügiriistad valla, liigutades neid üles-alla kord vasaku, kord parema käega. Põhjas põrkasid konksuharud mitu korda kokku, ja Peeter mõtles, et kahe käega püügi jaoks tuleb jääauk suurem raiuda. Võib-olla oli koguni õigem raiuda lähestikku kaks jääauku? Jah, homme proovib ta ka seda. Ning järsku,

eneselegi nagu ootamatult, tundis Peeter kala siplevat raskust parema käe otsas. Kristi-taadil oli õigus, kala võis püüda ka kahe käega, kuigi see oli palju raskem ja väsitavam. Aga õigus oli see siiski.

Peeter tõmbas lutsu jääaugust välja ja heitis lumme. Ta nägi, kuidas poesell tema poole piilus ja siis meestele midagi rääkis. Vist kavatses ta neid ässitada teda jääaugult ära ajama. Aga kui taadid sellest väljagi ei teinud, viskas ta ise oma püügiriistad maha ning sammus kalda poole.

„Kaebama lippas, koeranahk!" hõikas üks meestest Peetrile, kui poesell kaldapealse varju oli kadunud. „Parem mine nüüd heaga minema, Kääriga pole meiesugustel nii lihtne rindu kokku pista."

„Mis ta võib mulle teha? See pole tema poolt renditud püügikoht."

„Kangekaelne oled! Kas hunt rendib lambatalle, kui kihvad külge lööb?"

Peeter Aller ei vastanud ega läinud ka minema. Ta isegi ei teadnud, mida teeb siis, kui Kääri tuleb teda ära ajama. Kindlasti ta ei lähe, mitte mingi hinna eest ei lähe, kuid sellest võib tekkida suur tüli. Muidugi pole tähtsad need lutsud, mida ta püüab, mitte see, vaid et ta oli julgenud tungida tema võimupiirkonda. Kindlasti juhtub siin midagi, mida ta ei oska praegu ette arvatagi.

Kuid poesell tuli varsti aeglaselt lonkides üksi tagasi.

„Ei olnud vist kodus," ütles Peeter pojale.

Tal hakkas kuidagi kergemgi, sest tõepoolest polnud temasugusel kotlasel nii lihtne Kääriga rindu kokku panna. Aga kui ta suitsu põlema süütas, tegi üks taatidest asja piibunosule tuld otsida ning sosistas:

„Kääri olla ütelnud, et las see kaltsukubu püüab . . . las püüab, aga kui sööma hakkab, siis jooksevad silmad vett."

„Mida see tähendab?"

„Kust mina tean," kehitas vanamees õlgu, „mõtle ise järele."

Õhtul aga unustas Peeter Aller sellegi ähvarduse. Nad läksid Arnoga koju raskete kalakandamitega, kumbki ei lootnud sellest sikuskamängust niisugust

saaki. Raskuse järgi võis arvata enam kui kaks puuda kala, — suured, värsked ja läikivad lutsud nagu ühest parvest püütud. See oli juba midagi. Teerada mööda üles astudes hakkas Peeter Aller peaaegu unistama. Kaks kuni kolm puuda kala ainsa püügipäevaga, see teeb nädalas juba terve hobusekoorma. Kaks nädalat... kaks nädalat... selle ajaga võis teenida rohkemgi, kui oli tarvis koolirahaks.

„Välja veame..." noogutas ta rõõmsalt poja poole. „Hommikul aga tuleme varem kui Kääri mehed, muidu võib ta veel mine tea mis vembu mängida."

Ja nii olidki nad järgmisel hommikul juba pimedaga teel. Osmiku juurest viis kitsas lumme tallatud rada alla järvele, mida mööda Liis või plika jääaugust vett tõid. Rada valendas nende ees sügava lumise kraavina. Kuid nad polnud saanud astuda veel paarikümmet sammugi, kui Peeter tundis midagi teravat valusalt läbi vildi roksatavat.

„Seisa paigal!" hüüatas ta üle õla, aimates ähmaselt hädaohtu.

„Mis juhtus?" küsis Arno seisatades.

Peeter katsus käega tallaalust ning leidis sealt terava naelataolise raudorgi. See oli tunginud läbi vildi ja rättide sügavale jalga.

„Nii!" surus ta läbi hammaste. „Nüüd on mulle selge, mida Kääri sõnad tähendasid. Lähme ettevaatlikult tagasi."

Alles paari nädala pärast hakkas Peeter Aller haige jalaga jälle mööda osmikut koperdama. Ta oli selle aja jooksul palju mõtelnud, ja kõige enam just sepp Ambrosiuse sõnadele. Võib-olla oligi see inimene, keda ta pidas pisut veidrikuks, näidanud talle õige tee?

4.

Aga see ei olnud siiski õige tee.

Seda oli Peeter Allerile õpetanud ta töömehe karm elu ja need neli vangla-aastat. Niisugustel inimestel nagu tema olid täita palju suuremad ja vastutusrikkamad ülesanded. Kas ta oli täitnud kõik oma kohustused

sellega töölisklassi vastu, et oli istunud neli aastat vanglas? Ei!

Just neil haiguspäevadel juurdles Peeter Aller kaua selle mõtte üle. Tema oli selles traataiaga piiratud kapitalistlikus riigikeses üks neid inimesi, kes, saanud tunda ülekohut ja alandust, hakkas mõistma, et see polnud juhuslik ja paratamatu „saatus", nagu oli arvanud veel ta isa, vaid halastamatu kurnamissüsteem. Tema kohus oli selgitada ja õpetada, avada viletsusse tõugatud inimestel silmad selle mõistmiseks. Kuigi ta oli oma vanadest seltsimeestest lahus, polnud ta siiski üksi. Siin oli terve vaene küla, keda rõhusid rikkad talunikud, kaupmees Kääri, vabariigi rusikas — konstaabel, siin oli just tema õige tööala. Mitte ainult Kristi-taat üksi polnud saanud tunda rikaste ülekohut, neid leidus igas osmikus ja onnis.

Peeter Aller tundis nagu uut jõudu sellele kõigele mõteldes. Nüüd tuletas ta häbiga meelde, et kui vana kooliõpetaja Pärtel oleks võinud ta mõtteid kuulda sellest, kuidas kavatses nagu oma nahka hoides pugeda läbi traataia üle piiri, siis oleks ka tema kindlasti laitvalt pead raputanud.

Nii oli õige, kuid ka siin oli Peeter Alleril veel palju mõtelda. Ta polnud seni suutnud peaaegu midagi ära teha. Paljud tema seltsimehed olid arreteeritud, laiali puistatud, ta oli jäänud nagu üksi. See haaras teda mõnikord otse ahastuse ja meeleheitega. Kuidas ta küll oli eksinud, kui lootis siia külla tulles maha raputada need alatasa ja igal pool jälgivad silmad, et luua kindlamad sidemed seltsimeestega! Juba esimesel nädalal otsis teda üles see konstaabli-jõmm ning jälle oli ta nagu käsist-jalust köidetud.

Kuid ometi märkas Peeter, et siiski oli siingi külas, selles rikaste poolt põlatud nartsukülas hakanud midagi muutuma. Ta ei saanud küll inimestega südamest südamesse rääkida, nii nagu oleks tahtnud seda teha, sest kogu aeg näisid teda piiravat konstaabli-jõmmi jälgijate silmad ja kõrvad. Ent paljud mõistsid teda niigi, said temast aru. Isegi vana Kristi-taat oli pea uhkemalt püsti ajanud, nüüd ta teadis, et tema poja surm polnud siiski asjatu. Ka kaupmees Kääri võim kalapüügil oli

murtud, üks või teine külamees katsus kivide taga kalaõnne. Seda oli küll vähe, palju vähem, kui Peeter Aller lootis kolm aastat tagasi vanglast vabanedes teha. Kuid ka see oli siiski midagi, samm edasi, mitte aga tagasi. See oli nagu esimene tärkav aim, mis teda ennast haaras, kui ta paljude aastate eest toda väikest, hallide kaantega raamatukest luges. Kas ta teeb siis õieti, kui ühel pimedal ööl kogu oma perega Nõukogudemaale läheb, nagu oli mindud siin varemgi? Ei, tema ei tee õieti!

Peeter Alleri süda valutas. Ta ei saanud rahu, komberdas kepi abil Kristi-taadi poole, kuid sealgi polnud parem. Vanamees silmitses ta koltunud nägu ja ütles:

„Ma näen, et sa piinled ja valutad südant. Kuid siin ei oska minagi aidata, on tarvis minust targemaid päid."

Peetril hakkas kohe nagu kergem.

„Näed, aitasidki," naeratas ta.

Järgmisel nädalal võttis Peeter Aller ette teekonna linna. Ta tahtis minna tööliste kultuur-ühingusse, kuid see polnud veel kõik. Endamisi lootis ta kokku saada mõne seltsimehega või Pärtliga. Ehk suudab vana õpetaja teda õigele teeotsale juhatada. Kuid teda ootas suur pettumus. Tööliste kultuur-ühing oli suletud, aknaluugid kinni, ustel suured politsei pitsatilatakad.

Kuskil keldrikorral avati õhuaken ja kärisev naisehääl küsis:

„Keda teie otsite?"

Peeter silmitses naist, ta ei tundnud teda.

„Nuhk," mõtles ta ja ütles: „Ma tahtsin minna raamatukogusse."

„Raamatukogu viidi ära," käristas naine. „Ehk tahtsite mõne seltsimehega kokku saada, võib-olla tean ma juhatada."

„Ei tahtnud."

Õhuaken tõmmati paukudes kinni.

Aegamisi astus Peeter tuldud teed tagasi. Ta mõtles minna vanalell Kristjani poole, sest nüüd olid tulnud ka temale hädapäevad. Vanalell oli vallandatud öövahi kohalt, sellelt viimaselt leivaraasult. Kuid korraga nägi Peeter ees tuttavat laia kaapu, kerget, peaaegu noorus-

likku kõnnakut ja kepi ruttavat klõpsumist. See, mida ta endamisi salaja lootis, kuid siiski ei uskunud, oli teostunud: ta kohtas vana õpetajat.

Õhtul istusid nad Pärtli väikeses toakeses. Lambituli valgustas riiulitel tihedalt täiskiilutud raamatuviirge. Vana kooliõpetaja selja taga seinal rippus ta portree, söejoonistus — õpilaste kingitus. Ruumis oli vaikne ja soe. Pärtel ja Peeter Aller olid rääkinud pikad tunnid, nüüd oli juba hilisõhtu.

Peeter tundis end olevat kuidagi nagu koolipingis. Ta oli rääkinud oma elust, vangla-aastatest, tööotsimistest ja kõige rohkem just praegusest olukorrast. Rahulolematus enesega ja mahajäetuse tunne muutsid ta hääle peaaegu nukraks. Nüüd ootas ta Pärtli vastust.

See silmitses teda paksude prilliklaaside tagant sooja pilguga. Siis tõusis ta püsti ja pani käed Peetri õlale:

„Seltsimees Aller, ma tean, et sa oled aus inimene, võitleja töölisklassi tuleviku eest. Ma tean ka seda, et sind usaldatakse nende seltsimeeste poolt, kes juhivad meie rasket võitlust. Kuid siin ei tohi vähematki eksitust teha. Sind on kogu aeg teraselt valvatud, nuhid tahavad sinu kaudu haarata suuremat saaki. Kas siis on õige, kui sa jooksed peaga tulle?"

„Ei ole."

Pärtel kõndis paari pikaldase sammuga üle väikese ruumi.

„Sa rääkisid Kristi-taadist, kalapüüdmisest, kaupmees Kääri paadisulastest. Ka see on töö partei kasuks. Nägid, tööliste kultuur-ühing on jälle suletud. Praegu on kõige pimedam aeg, kodanlus ja valitsusevõim valmistab teed fašismile. Just nüüd on suur tähtsus iga ausa inimese sõnal. Tuleb julgustada inimesi, neid õhutada, anda lootust. See on kasvatustöö." Pärtel peatus ja ütles siis äkki: „Kuid sa vist ei teagi, et oled ka niisugusena kasulik nagu oled."

„Kuidas?" imestas Peeter... „Ma pole ju midagi teinud."

„Ka selles võib kasu peituda," naeratas Pärtel. „Sa juhid need valvsad silmad endale, aga võib-olla seal, kus tarvis, on kergem midagi korda saata." Pärtel astus Peetrile sammu lähemale ja ütles nagu erilise

rõhuga: „Sa ei ole üksi, su lähedal on seltsimehi, nende töö on selle tõttu kergem.”

Sel õhtul ei läinudki Peeter Aller vanalell Kristjani poole ööbima, vaid alustas kohe koduteekonda. Kui Liis nägi teda hommikul uksest sisse astumas, hüüatas üllatunult:

„Sa särad näost, nagu oleksid leidnud maanteelt terve varanduse.”

Peeter haaras naise õlgade ümbert kinni ja sosistas:

„Leidsin veel rohkem kui varanduse. Ma tean, et pole enam üksi.”

Pärast linnaskäimist oli Peeter Aller ainult korra sepp Ambrosiust kohanud. Too tuli linnast, vedades ülevalt taludest palgatud hobusega mingit kaadervärki. Keegi nägijatest ei saanud aru, mida see hunnik roostetanud väntvõlle, hammasrattaid, kruvisid ja kruvikesi endast pidi kujutama. Isegi kaupmees Kääri tuli oma kauplusest välja, ajas kõhu ette ning hakkas naerma:

„Kuule, Ambrosius, ladna mees, räägi nüüd tõtt. Uskusin seni ikka, et ehitad oma tuulemasinat, kuid nüüd näen, et sihid hoopis kõrgemale.”

Ambrosius nagu ei osanud vastata, see-eest pärisid teised:

„Kuhu kõrgemale? Kas arvad, et Ambrosius ehitab tsepeliini?”

„Oo . . . ikka veel kõrgemale!”

„No-noh, kuhu siis?”

Kääri ootas, kuni pärimiste sumin vaiksemaks jäi, ja sosistas siis:

„Võtku mind vana soesilm ise, kui meister ei mõtle kroonikestele. Viiekroonilised, kümnelised, võib-olla isegi sajalised, ah-ah-haa! Pean hakkama teravamalt passima iga krõbisevat, mis minu letisahtlisse kukub.”

Kõik naersid, jälle oskas see Kääri ütelda. Ambrosiuselgi hakkas nagu piinlik, ta nõõtas hobust ning liikus jälle oma kaadervärgiga edasi. Peeter Aller saatis teda tükk maad, ta tahtis rääkida oma lutsumändade võlast, mis oli ikka veel tasumata. Ent sepp vaikis ja näis millegi üle tõsiselt mõtlevat. Nagu tookord sepapajaski, nõnda paisus ka nüüd ta otsmikule jäme sinine soon

nagu vorp. See andis talle sünge, veidi mõistatamatu inimese mulje.

Alles teelahkmel, kus Peeter pöördus alla järve poole, lausus sepp:

„Ma kuulsin linnas vanarauaturul niisugust juttu, et mitmel pool olla puistatud nende inimeste kortereid, kes... kes selle poliitika pärast kinni mõistetud. Kas... sinu pool ei ole käidud?"

Peeter heitis sepale kiire pilgu. Midagi ootamatut, peaaegu võimatut hakkas ta mõtetes keerlema. Kas see inimene torkas teda, või oli see hoiatus?

„Ei ole," vastas ta ootavalt.

Kaadervärk logises pikkamisi edasi.

„Nõõ!" lõi sepp ohjapäradega venima hakanud hobust. „Kui ei ole, pea siis seda asja meeles. Nägemiseni!"

„Nägemiseni!"

Ja imelik, juba järgmisel ööl tuli Peeter Alleril seda meelde tuletada. Ta polnud veel magama heitnud, kui saapaninaga ägedalt uksele paugutati. Liis ja lapsed ärkasid kohkudes üles. Nad ei saanud riideidki ümber haarata, kui vana uks iseenesest haagist lahti kargas. Järgmisel silmapilgul trügis summ inimesi ruumi. Esimesena silmas Peeter Aller selles jõugus konstaabli punetavat nägu. Tema kogukate õlgade taga vilksatasid Kääri poesell ja paar kaitseliitlast ülevalt taludest.

Väike tüdrukuke hakkas hirmunult nutma, haarates ema ümbert kinni. Konstaabel nagu ei märganudki seda ja kraaksatas harjunud kärkimisega Peetri poole:

„Otsi nüüd oma lendlehed välja!"

„Mis... mis see tähendab?" astus Peeter ägedalt sammu ettepoole. „Mul on väike laps toas, aga teie..."

„Vait!" katkestas konstaabel teda. „Poisid, hakake otsima, vaadake kõik praod ja urkad sõrm-sõrmelt läbi. Kui tarvis, visake magamiskottidest sasi põrandale laiali. Meie aga ajame selle kommuga seni pisut tõsist juttu."

Konstaabel laskus raskelt istmele.

„Kas oled seda näinud, äh?" tõmbas ta taskust välja väikese, neljaks kokkumurtud lehekese.

Peeter heitis sellele pilgu ja vastas:

„Pole aimugi!"

„Poisid, otsige ahi läbi! Vaadake lahtisi kive. Kur-rat, lõigake ka leivapäts pikuti pooleks. Äh, pole aimugi? Ära vigurda!"

Ja kuigi Peeter Aller polnud tõesti kunagi seda lehekest näinud, näis see talle kuidagi tuttav ja omane. Veel seitse-kaheksa aastat tagasi oli ta ise tuttavatele ja sõpradele lugeda andnud. Kui palju kordi oli ta jätnud neid tehastes tööpinkidele, poetanud inimeste riiete taskutesse, kleepinud seintele. Neid oli õhinal loetud ja arutatud, paljude inimeste südametes äratasid nad uue lootusesädemekese. Isegi nüüd, teadmata lehekese sisu, võiks ta peaaegu täpselt jutustada, millest seal räägitakse.

„Ühinege, kõikide maade proletaarlased!" nii seisab selle lehekese äärel.

Peeter võiks seda ka praegu sellele konstaabli-jõmmile ütelda. Kuid ta ei ütelnud midagi, ainult ta südant põletas kuum heameelelaine.

Läbiotsimine kestis mitu tundi. Peeter isegi imestas, kuidas võis tema väikeses urkas leiduda nõnda palju peidukohti. Ahi, seinad, voodikotid, lauaalune, põrand, külm kamber esikus — see kõik näis nagu peidukohtade rägastik. Viimaks sai kõik läbi sõrmitsetud ning otsijad vaatasid pettunult üksteise otsa. Konstaabel tõusis vihaselt ja ärevalt, ta oli hellitanud lootust siit leida midagi väga tähtsat. Võib-olla oleks see leid toonud ta õlakutele komissari kupud.

„Tule kaasa!" ei karjunud ta enam, vaid sisistas vihaselt läbi hammaste.

„Kas nii . . . poolalasti?" helkis Peeter Alleri silmis võidurõõm.

Konstaabel märkas seda ja röögatas ainsa sõna:

„Riidesse!"

Veel samal hommikul viidi Peeter Aller linna. Seal selgus ülekuulamiste küsimustest kogu lugu, mida Peeter oli isegi aimanud. Eelmise päeva jooksul oli kehvades rannakülades levitatud klikivõimu-vastaseid lendlehti. Neid oli jäetud osmikute ette, teede äärtele, kleebitud aiateivaste ja puude külge. Mõned neist olid sattunud koguni kaupluste lettidele ja vallamajade postkastidesse. Linnanuhkidel oli kohe selge, et Peeter

Aller ei saanud nende lendlehtede levitaja olla. Ta polnud külast lahkunud, ainult Kääri poes käinud. Kuid teda kahtlustati mingis sidemes lendlehtede levitajatega. Tema kaudu loodeti kätte saada väike niidiotsake, mõni sõna või vihje, siis oleks kõik hargnema hakanud. Kuid Peeter Aller ei andnud, tal vist polnudki anda seda niidiotsakest.

Alles kolmandal päeval lasti Peeter koju. Ta tuli pika tee linnast jalgsi, mõteldes seda lugu. See oli toredasti tehtud, kes võis see inimene olla? Ambrosiuse sepapaja ees seisatas ta silmapilgu mõtlikult. Nõgisest osmikust kostis vasaratilin. Kuid nähtavasti ei töötanud meister nii raske vaevaga linnast toodud kaadervärgi kallal, sest seda polnud paigutatud isegi ulualla, vaid lükatud ukse kõrvale lumehange. Seal vedeles see leiduri tuulemasin, uutmoodi lennuk või valerahade trükipress, nagu inimesed arvasid. Nüüd oleks tahtnud Peeter sepp Ambrosiusega paar sõna rääkida. Aga kohe mõtles ta oma kavatsuse ringi, — ei ole hea, kui nuhkide küüsist tulnud inimene teiste seltsi otsib. Ja ta astus tööle jõudugi andmata edasi rannaküla poole.

Varisenud kalakuivatamise-ahjude juures nägi Peeter Aller murelikult vastu tulevat Kristi-taadi tuttavat kuju. Vanamees jäi ahervarte juures seisatama, talle tuli vist jälle oma poja lugu meelde. Aga siis märkas ta ootamatult Peetrit, ja kohe muutus temas kõik. Midagi võidutsevat nagu ere valgus lõi lõkkele ta näol, silmades ja isegi liigutustes. Endine murelik taadike muutus korraga hoopis teiseks. Kogu ta kortsuline nägu justkui mõranes loendamatuiks pisitillukesteks kurdudeks, mille igast joonekesest säras vastu helge rõõm. Nõnda naeris ja rõõmutses Kristi-taat ainult harva, — viimasel ajal, pärast poja surma vist mitte kordagi.

„Ma ütlesin neile . . . ma ütlesin, et olgu Peeter Aller ka kümme korda kinni istunud, aga ta on aus ja väärtuslik inimene," viibutas taat nagu kellegi nägematu poole oma kõhna kortsulist rusikat. See rusikas ei olnud peaaegu suurem väikesest närbunud õunast. „Oh, sa ei teagi, Peeter! Ka mind tahtsid nad tembeldada ei tea kelleks . . . vajusid hulgakesi osmikusse nagu röövlipealikut kinni nappama. Aga mina . . ."

See oli Peetrile täiesti ootamatu. Ta katkestas taadi jutu:

„Tähendab, siis tulid ka sinu poole tuhnima?"

„Tulid, terve karjaga tulid, püssikaikad kah kaasas, nagu oleksin ma mõni karumürakas. Aga mis karumürakas mina enam olen — sääsk! Siis hakkasid tuhnima, ja kuidas veel tuhnisid! Oi-oi-oi! Kuld-kümnelise leidsid uksepiida vahelt... küllap mu kadunud Mari oli ta sinna peitnud ja unustanud. Ta mõnikord ikka katsus minu eest peita ja varjata, sest nooremas põlves võtsin ma vahel seda va põrgulist... tead ju isegi. Õnn oli, et raha maha kukkus ja kohe kõlinat tegi, muidu oleks see Kääri nösinina talle kindlasti näpu peale vajutanud. Nii sain veel oma Mari kulla kätte, aitäh, aitäh temale sinna mulla alla. Aga mina, vanamehekönn... kas tead, mida mina tegin?"

Kristi-taat hakkas heameelest itsitama nagu laps. Peeter Aller luges juba ta naeratavatest silmadest ning naerukõhinast, et vanamehel oli veel osa läbiotsimise juhtumisi rääkimata.

„Noh, räägi siis."

„Räägingi... kõigile olen juba rääkinud. Kääri kihutas mu selle eest oma poeubrikust välja. Vaat mida ma tegin..." Kristi-taat tõstis oma väikese väriseva sõrme püsti, „... mina raputasin neile oma vanu paigatud pükse ja tegin va tõhuhaisu. Just seda tegin! Kuid nemad, kurjadvaimud, said aru, et tegin seda nimme, mitte hirmu pärast. Ja siis keerutas too võmm mulle selle eest rusikaga kuklasse, nõnda et ninuli nurka lendasin. Kuid aitas... kohe tegid minekut."

„Tore!" naeris Peeter Aller, haarates vanamehe kleenukeste õlgade ümbert kinni. „Sa oled mul ikka kange taat."

„Olengi kange taat!" justkui sirgus Kristi-taat pikemaks, heites pea uhkelt kuklasse. „Ainult oma poisi pärast jäin veidi norgu."

„Hakkame siis minema."

Nad hakkasid kahekesi seltsis küla poole astuma. Kuid aeg-ajalt lippas Kristi-taat oma paremate tuttavate ja sõprade osmikute juures teelt kõrvale, põrutas rusikaga vastu aknaraami ning hüüdis:

„Peeter Aller tuli linnast tagasi!"

„Kuidas... kas siis kaupmees Kääri ja konstaabli võim ei hakanud peale?"

„Ei hakanud!"

Igal pool tulid inimesed osmikutest välja, surusid Peetril kätt, rääkisid mõne sõna. Kuid pikemaks jutuajamiseks ei andnud Kristi-taat mahti, ta viis Peetri jälle edasi, tahtis teda kogu külale näidata nagu mingit tähtsat võitu. Viimaks seisatasid mõlemad mehed Peetri osmiku ees. Peeter märkas, et nende päevadega olid maja seina ääres kasvavad vanad pajutüükad urbe löönud. Ka see rõõmustas teda, täites mingi imeliku aimusega paremate päevade lähenemisest. Ta kutsus Kristi-taati enda poole, kuid see ei tahtnud tulla. Ometi aimas Peeter, et taat polnud veel kõiki oma lugusid ja jutte jutustanud, vaid midagi kipitas ja kiheles veel südamel.

„Kui ruumi ei taha tulla, siis lao muudkui siinsamas oma mõtted välja. Näed, tuult ka ei ole, kaugemale lendu ei lähe," naeris Peeter.

Kristi-taat oli muutunud tõsisemaks.

„Tahtsin sinult midagi küsida."

„Küsi siis. Vanasõnagi ütleb, et küsija suu peale ei lööda."

„Õigus. Aga siiski..." Kristi-taat justkui tõmbus tagasi, näis, et ta selle ainsa silmapilgu jooksul mõtles teisiti, „see ei passi küsida. Tahtsin ainult ütelda, et kui sina, Peeter, lendlehtedega selle tüki tegid, siis oled tubli, jah, väga tubli mees! Minu poiss oleks just sedasama teinud. Kehvad rõõmustavad ja tunnevad head meelt, et härradel ei juhtugi sõrm igakord meepotti, vaid mõnikord ka... Aga neile jõllidele, neile saatana maitadele oleks nagu terve herilasepesa saba alla torgatud."

Peeter Aller vastas hoopis tõsiselt ja vaikselt:

„Ei, Kristi-taat, siin sa eksid oma mõtetega. Mina küll see mees ei olnud."

„Ükskõik! Olgu siis mu sõnad tollele mehele tänuks, kes seda tegi."

„See on õigus."

„Ja veel," Kristi-taat haaras harjunud kombel Peeter Alleri kuuehõlmast kõvemini kinni. „Sul oli selle poisi

koolirahaga häda. Ma annan oma kulla, see saigi nagu sinu tõttu leitud."

Peeter Aller jäi pikalt mõtlema. Talle tuli meelde, kuidas ta oli käinud külmas kambris viimaseid kalu hindamas, riidekirstus hilpude seas sorinud ja Liisi kitsast sõrmusevõru pihupeal kaalunud. Kui keegi siis oleks talle kuldkümnerublalist pakkunud, oleks see olnud ootamatu õnn. Kõhklematult oleks ta raha vastu võtnud. Aga kas pole nüüd kõik hilja? Mitte ainult sellepärast, et need kaks nädalat on ammu möödas, vaid ka ta ise on hakanud natuke teisiti mõtlema.

Ja nii ta vastaski:

„Kallis Kristi-taat, suur tänu sulle, aga nüüd on hilja."

Nüüd on hilja ... Just seda küsimust oli Peeter Aller pikal teel linnast koju kaalunud. Seda oli ta ka enam kui paar nädalat haiguse ajal koikus lamades mõlgutanud ning otsuse teinud. Kuid nüüd, pärast seda läbiotsimist, mõnitamist ning linnaviimist, tundis ta, et õige tee ei ole siinpool ega sealpool. Sepp Ambrosiuse sõnad ei olnud õiged, seda hakkas ta oma haiguse ajal selgesti mõistma. Või katsus Ambrosius teda sellega ainult proovida, teda lähemalt, sügavamalt vaadata? Ükskõik! Kuid ka tema otsus tookord ei olnud see kõige õigem tee. Mis tulevik on siin Arnol, kommunistide protsessil kinnimõistetud isa pojal? Mingit tulevikku ei saaks tal olla isegi siis, kui ta lõpetaks keskkooli ja ülikooligi. — „Arnold Aller ... nagu mäletaksime niisugust nime. Kes olid teie vanemad?" — „Töölised, hm!" — „Tulge homme." — „Ei, parem on, kui ootaksite nädal-kaks." — Siis hakkavad tolmustes kartoteekides sahisema ülipaksud karistusaluste nimekirjad, krõbisevad politsei, kohtu-uurijate ja prokuröride koltunud dokumendid, helisevad telefonid. — „Arnold Aller?" — „Arnold Aller!" — „Leidsime ... leidsime!" — „Isa, Peeter Aller, neli aastat kinni istunud." — „Kriminaalne?" — „Mitte kriminaalne, poliitiline." — „Viut! Vaat, kus oleks tekkinud blamaaž."

„Ei, meie leidsime sobivama kandidaadi."

See pilt tõusis niisuguse selgusega Peeter Alleri silmade ette, nagu oleks ta seda kõike ise kuskilt näge-

matuna pealt näinud ja kuulnud. Ja ühes sellega hakkas pikkamisi kuskilt-kuskilt sügavusest selginema ka see õige mõte ja õige tee, mida ta oli nii kaua otsinud. Ta justkui ei julgenud veel seda enesele teatavaks teha, see oleks valus kaotus temale ja veel valusam Liisile. Kuid see oli siiski ainuke tee, teist ei osanud ta praegu enam leida.

Kevadise jäämineku lõpul läksid nad Arnoga külast mõni kilomeeter eemal oleva jõe äärde jäälobjakast vettinud puunotte välja kiskuma. Siit muretsesid vaesed inimesed oma küttetagavarale lisa, kiskudes veest välja oksakesi, mõne puuhalu ja palgijupigi. Vesi tõi neid järve kallastelt, haaras mõnikord kaasa ka mõne kõlbmatu paadirisu või puunõu. Vahel sõitis jõe kurku mööda keereldes isegi üpakilevajunud väike heinakuhi, pesavarras heinatuustiga püsti nagu lipp.

Peeter Aller oli siin piiri läheduses esimest korda. Sellepärast heitis ta uudishimuliku pilgu teise kalda poole, kus selgesti paistis väike küla. Kristi-taat oli korraks rääkinud, et seal ehitatavat uut koolimaja, suurt ja avarat nagu mõne alevi jaoks. Peeter Aller ei olnud seda vaatama läinud, tema osmiku juurde see aga ei paistnud. Nüüd silmitses ta üle jäätükkides kobrutava järve väikest võõrast küla ja selle uut ehitust.

Nagu juhuslikult lõi sompus pilvede tagant helendama päike, ujutades vastaskalda valgusega üle. Ja selles karges, algava kevade puhtas valguses, mille järvelt ruttav tuul pani pisut helgetama, paistis nii selgesti madalal künkal suur kahekordne ehitus. Hoone ei olnud veel lõplikult valmis, katust katsid ainult poolenisti sindlid ning aknad seisid klaasimata. Kuid katuse järvepoolsel tipul lehvis juba uhkelt punane lipp.

Imelik kahetsusetunne, võib-olla koguni valu haaras seda nähes Peeter Allerit. Olgugi et hoone polnud veel valmis, tema kallal võis olla palju tööd, aga ometi oli see koolimaja, õppeasutus. Siin, rannaküla taga, aga sõtkusid ligi kümme aastat tagasi inimeste poolt välja valitud koolimaja-krundil kaupmees Kääri loomad.

Sel silmapilgul tundis Peeter Aller nii selgesti ja

eksimatult, missugune oli õige tee. Ta oli selle kindlalt leidnud, sellelt ei saanud enam eksida. Mitte tema kogu oma perega, nagu oli soovitanud kord sepp Ambrosius, vaid ainult Arno, Arno üksi pidi minema s i n n a. Ainult seal võis olla tal tulevikku.

Ta kutsus poja enda juurde.

„Vaata, poeg, kas sa näed seal teisel kaldal uut maja?"

„Näen. See on uus keskkoolihoone."

„Sa siis tead?"

„Tean."

Peeter Aller noogutas pead:

„See on hea, et sa tead, niiviisi on minulgi kergem rääkida." Peeter vaikis pika silmapilgu, siis otsustas kõik. „Vaata, poeg ... ka sina pead minema sinna, Nõukogudemaale. Ainult seal, mitte kuskil mujal võid oma hariduse lõpetada ja selle kohaselt ka tööd leida. Aga kõige tähtsam on siiski see: ainult seal võid sa kasvada i-ni-me-seks. Ja sina, poeg, saaksid seda teha, mida mina olen veel võlgu jäänud."

Poisi silmades välgatas midagi. Peetrile näis, nagu oleks see olnud tagasihoidlik naeratus. Siis vastas ta väga tõsiselt:

„Meil on sellest juba teiste poistega juttu olnud ja nõu peetud."

Peeter Aller tundis ühtaegu heameelt, kuid ka pisut solvumise torget.

„Ja minule ei lausunud sõnagi!" See kõlas nagu etteheide.

„Ma kartsin, et sina, eriti aga ema keelab."

„Ei keela ... mina ei keela, ehk vahest ainult ema. Kuid ka tema lepib ... tema keelamine on ju armastusest. Seda tuleb mõista. Aga kes need teised poisid on, kellega oled rääkinud?"

„Üks on Kota-Leenu poeg Pedro."

„Selle latatara poeg!" hüüatas Peeter nagu kohkudes. „See on halb kaaslane, väga halb kaaslane."

„Mispärast halb?" tõstis Arno pilgu.

„Sellepärast ... mul on kahtlus, et vanamoor kõik, mida näeb ja kuuleb, Käärile edasi latrab."

Arno noogutas pead:

„See on õigus. Just täna hommikul ütles mulle seda Pedro. Kota-Leenu on niisugune nagu karjakrapp, mis peab igal liigutusel kõlisema."
„Ka poissi näen liiga palju meie osmiku ümber tiirlevat. Vahib otsekui suuauku. Parem hoia temast eemale, sellest võib tulla ainult pahandust."
Arno laskis pea longu ja surus suu niiviisi pisut jonnakalt kokku, nagu tegi mõnikord Liis, kui ta kangekaelselt ei tahtnud, et keegi talle vastu vaidleb. Siis tõstis Arno jälle pea ning ütles:
„Isa, sa eksid, Pedro ei ole niisugune, nagu sina arvad... Ta on kuldne poiss! Temast saab raadioinsener ja minust..."
„Mis siis sinust?"
Poiss heitis allalangenud heleda juuksetuka üle pea ega vastanud.
Peeter nagu ei oodanudki vastust. Ükskõik kelleks poiss seal ka õpib, kas või kõige lihtsamaks meistriks tehases, ta ei saa kunagi tunda seda ülekohut ja põlvilisurumist, mida tema siin on üle elanud. Juba sellest mõttest hakkas Peeter Alleri südames nii soojalt ja imeliselt hõõguma. Kuid võib-olla tuli see ka päikese laiast valgusejoast, mis teisel järvekaldal kaunilt helkis ja virvendas.

5.

Sel kevadel tuli kala visalt siiapoole randa.
Aprillis tõusid tormid, niisuguseid oli siin harva nähtud. Need võisid anda küll saaki, kuid vaesemad kalurid ei julgenud oma võrgunartsudega õnne katsuda. See oli liiga riskantne. Hommikul võis küll hea õnnega koorma kala randa vedada, aga veel tõenäolisem — ainult kalda ääres hiljem oma võrgutükke korjata.
Külarahvas rääkis:
„Võrk mäda — kõht külm, võrk kõva — kõht soe."
Peeter Aller ja Kristi-taat katsusid jälle kalaõnne põhjaõngedega. Paaril korral tõid nad hea saagi, aga siis läks üks liin kaduma. Nad otsisid kogu ümbruskonna läbi ja vedasid tragisid mööda põhja, kuid ei leidnud midagi. Viimast liini hoidsid nad nagu silma-

tera ja julgesid seda ainult kõige ohutumatesse kohtadesse välja panna. Kala aga liikus neis kohtades vähe, nõnda et nad mõnel hommikul liini peaaegu tühjalt välja kerisid.

Ainult Käärile voolas rikkust igast pilust ja praost. Tema kalapaadid sõitsid igal hommikul välja järvele ja tulid ikka rikkaliku saagiga tagasi. Tema paadimeeste tasu oli niisugune: üks sulle, kaks mulle. Aga kui ta oma keerulised äriraamatud lahti lõi ja hakkas lugema võlguvõetud aerusid, paberosse, lukke, jahu, möödunud aasta kartulimaad, lehma köietamist tema karjamaal ja võõraste kanade siblimise-kahjusid tema kultuurviljade aias, siis tuli välja: üks sulle, kümme mulle.

Mõni hakkajam julges vastu ütelda:

„Kuidas see aer on minu võlaarvel, ma ta ju ise tegin ja valmistasin."

„Aga kelle puu, kelle materjal?" naeris Kääri vastu. „Iga köbakäpp teeb aeru valmis, olgu hea või halva, aga puud ei tee."

„Puu kasvab."

„Aga kelle maa peal? Kes on teda lõiganud, vedanud, kuivatanud, hoidnud, seni kuni sina juurde astusid ja endale palusid? Mina!"

„Aga kanad? Kust sa tundsid, et just minu kanad sinu kuulsad brasiilia sibulad üles siblisid?"

Kääri hakkas mürisedes naerma:

„Sul on õigus seda küsida. Mina ei tunne omagi kanu, ammu siis veel sinu. Aga mul on sellike, seesama laia ninavarrega tarkpea, kohe selleks justkui jumala poolt loodud. Nagu tema pilgu ükskõik missugusele kanale heidab, nii võib kohe öelda, kella oma."

Mehed sülitasid ja vaikisid. Kääriga ei suutnud vaielda ka kümme kangemat külamoori, ikka oskas ta nad ummikusse ajada ning tõmbas veel sõlmegi ette. Kuid seekord püüdis ta siiski meestega leplikumalt läbi ajada. Lähemas sisemaakonnas hakati raudteed ehitama, ja kuigi ka seal polnud teenistus kes teab kui hea, oli see siiski otse hiilgav, võrreldes nende väheste sentidega, mida Kääri oma töömeestele ja paadisulastele maksis. Mõned nooremad mehed külast olid juba varakevadel sinna tööle läinud ning käisid nüüd koduseid

vaatamas. Nad kiitsid oma teenistust, uhkeldasid järelmaksuga ostetud jalgratastega ning näisid oma uutes nokatsmütsides ja laiades lehvivates poepükstes uhketena nagu noored kuked. Sellepärast ei saanud Kääri kui tark ärimees praegu vibu liiga pingule tõmmata, sest ka tema vajas hädasti töökäsi. Kala oli praegu tulemas ja seda oli tarvis välja tõmmata. Aga talvel, jah, talvel, kui järv kinni külmub ja kiiduvennikeste teenistusrahad lõppenud, aga häda ning nälg jälle tarest tarre hiilib, siis võib ta isegi neid praegusi tõrksaid ninast ja kõrvadest sikutada, nagu tahab.

Sellepärast lausus ta leplikumalt:

„Eks ma vaatan veel korraks raamatud üle, võibolla on tõesti kuskil mõni viperus sisse juhtunud. Selle teeme siis kohe ilma tülita klaariks. Aga nüüd olge lahked mehed ja tulge pühapäeval mu uut raadiot kuulama. Aiast saab kuulata, teen aknad lahti."

Mehed kahtlesid, nad ei olnud enam sugugi libedalt Kääriga nõus:

„Ei tea, kas ongi mahti seda lärmikasti kuulata. Pühapäeval on Aadomäel suur pidu, peab sinna minema."

„See ei sega," muutus Kääri veel leplikumaks. „Enne teeme siin raadiomuusikat, siis lähme kõik üheskoos. Minu poolt olgu kolm korvi õlut ja mõnele kangemale mehele ka tubli kärakas."

See lubadus võttis mõne mehe näole naerusära.

„No siis küll, lase aga oma pill üles seada."

„Just praegu seatakse, Kota-Leenu poiss on see nupumees. Aga missugune raadio . . . ai-ai, see on alles maailmaime! Maksab kuuskümmend tuhat ja nimi on „Makaron"."

„Marconi!" hüüdis Kota-Leenu poeg Pedro vahele.

„Sina, poiss, ära lõmpsi täismeeste jutu sekka. Vaata, et pühapäevaks kõik traadid ja värgid korras oleksid, mulle tulevad sõbramehed külla."

Juba varem oli külas kuuldud jutte sellest Kääri maailmaimest. Nüüd meisterdas Kota-Leenu poeg Pedro aparaadi ülesseadmise kallal, vedas katusele traate ning püstitas kõrget varrast. Temagi ei teadnud raadiotehnikast palju, kuid oli külas ainuke, kel sellest vähegi

aimu. Pedro otse ahmis kõike, mida sai kuskilt lugeda või kuulda raadio kohta. Ta ise oli ehitanud väikese detektorvastuvõtja, kuid sellest ei olnud siin kauges rannakülas mingit kasu. Pedro ei teadnudki, kas ta aparaat oli kõlblik või mitte. Kuid see polnudki tähtis, Pedro unistuste kaugustes kumasid palju võimsamad vastuvõtjad, keerukad aparaadid, kogu raadiotehnika imeline maailm.

Pühapäeval ei kavatsenudki Peeter Aller minna Kääri raadiot kuulama. Teda koguni vihastas selle kaupmehe-jõmmi uhkeldamine, see oli justkui irvitamine vaese küla üle. Vihaselt haaras ta mütsi, tiirles tükk aega rannas ringi ning siis järsku tuli meelde sepp Ambrosiuse võlg. Praegu oli tal parajasti niipalju raha taskus, — on parem, kui see on tasutud. Ta hakkas üles talude poole astuma. Juba eemalt nägi ta, et sepikoja seina ääres vedeles ikka too imelik kaadervärk, mille Ambrosius oli kord suure vaeva ja kuluga linnast koju vedanud. Rahvasuu nimetas seda nüüd Ambrosiuse taevasõidu-masinaks.

„Imelik mees," mõtles Peeter Aller, „siis näis tal selle toomisega nii kiire, et läks just teede lagunemise ajal linna järele. Aga nüüd on aega küll ja küll."

Sepikoja uks oli paokile lükatud. Peeter arvas, et sepp polegi vist töökojas, kuid hüüdis siiski üle ukse sisse:

„Hei, meister, kas oled siin?"

„Kes seal on?" vastas Ambrosiuse hääl.

Peeter Aller avas ukse ning nägi kaht inimest. Üks oli kindlasti sepp, veidi kühmus, mustade tööriietega, sulades tahmaste seinte varju. Teine oli sepast veidi pikem, kuidagi tuttav, vägagi tuttav.

„Arno!" hüüatas Peeter korraga üllatudes. „Mida sina siin teed?"

Tekkis hetk vaikust, kuid see vaikus näis venivat pikaks nagu pool tundi. Siis lausus sepp Ambrosius:

„Poiss tuli Kääri raadio jaoks traadijuppe otsima."

„Kas sina askeldad ka selle lärmikastiga?" küsis Peeter peaaegu kurjalt.

„Ei, isa. Pedrole on tarvis."

„Ära vii ühtigi. Mingu see kupatus kas või põlema."

Teel siia kavatses Peeter sepp Ambrosiusega veidi lähemat juttu alustada. Võib-olla leiaks ta temas inimese, kellega võiks kõnelda ja arutleda nii paljude asjade üle, mis südamel pakitsevad. Kristi-taat oli tubli mehike ja kuldne inimene, aga tema oli kõigi nende küsimuste mõistmiseks ikkagi vana. Kuid nüüd ei tulnud Peetril sellest kavatsusest midagi välja. Ta maksis sepp Ambrosiuse poolt nimetatud hinna — seda polnud liiga palju ega liiga vähe — ja astus poja seltsis sepikojast välja.

„Vii oma traat ära ja tule kohe koju," lausus ta veidi tõredalt.

„Kuule, isa..."

Arno hääles justkui oleks midagi teisiti helisenud kui harilikult.

„Mis on?" keeras Peeter pea poja poole.

„Tule ka sina Kääri raadiot kuulama."

„Mina?"

Arno haaras isa käsivarrest kinni ja ütles tasem:

„Võib-olla juhtub seal täna midagi. Pedro..." poiss katkestas mõtte. „Mina lippan ees minema, aga sina tule järele. Tule tingimata, ära tulemata jää. Saad midagi kuulda, mis sind üllatab."

Ja juba oligi poiss eemal, lipates alla ranna poole.

Kui Peeter Aller Kääri poe juurde jõudis, saalisid selle päraniavatud aiaväravatest inimesed sisse ja välja. Nende hulgas oli palju noori, kuid vanemadki inimesed olid tulnud seda Kääri maailmaimet kuulama. Avatud akendest voogas välja aeda, poe-esisele platsile ja veel kaugemalegi raadiomuusika helisid. Mängisid viiulid, tuututasid kutsuvalt kauged metsasarved, vilistasid imepäraselt tundmatud vilespillid.

Kaupmees Kääri oli õigust rääkinud, niisugust head raadioaparaati ei olnud siinkandis ka rikastel hallparunitel. Ikka need kärisesid ja ragisesid, pragisesid vihaselt nagu lõhki minemas. Nüüd aga tundus, nagu ei mängikski raadio, vaid kaupmees Kääri on oma tuppa nägematult peitnud tõelise kunstnike orkestri.

Kääri ise seisis lahtise kõrvalakna juures, punetades veidi näost, ja kutsus lahkelt inimesi:

„Tulge lähemale, tulge lähemale, kuulake, missugust

mahedat häält see pill teeb. Justkui ööbik laksutab sulle kõrva. Väärt asi! Temaga saab kuulata igast maailma äärest."

„Kas ka Brasiiliast?"

„Ka Brasiiliast. Pedro, kuidas selle Brasiilia raadiojaama nimi oligi?"

Aga enne kui Pedro vastata sai, kähvas keegi:

„Kuula järele jah, palju need sibulad seal turul maksavad, mis minu kanad sinu kultuuraias üles rehitsesid."

Kuid Kääri nagu ei kuulnudki seda torget. Ainult meeles pidas, märkis kuskile mäluraamatusse, kus seisis tulbas veel teisigi arveid. See oli see Nikolai Ansovits, teravkeel, kes ka ta paadimehi tõrkuma ässitas. Aga nüüd ei olnud selleks kohane aeg. Ta latras edasi:

„Kui poiss mul Brasiilia jaama nime ei tea, tühja temast. Kas tahate, laseme kohe neegrite maalt mõne pinga-ponga, põmm-põmm lahti? Pedro, kruti neegrite maa välja, kohe vanad murjamid ise!"

Siis kadus ta jälle aknalt tahapoole, kus sõpradele oli kaetud rikkalik laud söökide ja napsidega. Konstaabel oli juba kraehaagid avanud ja punalillatas näost nagu punase juustu koor.

Aga järsku vaikis muusika ja kostis segane ragin.

„Poiss, mis sa tegid?" karjus Kääri.

Ta ei saanud veel istmelt üles karatagi, kui raadiost hakkas rääkima noor ja meeldiv hääl:

„. . . seltsimees Stalin on näidanud meile õige tee. Kümneid tuhandeid töölis-talurahva noorsoost õpib praegu meie kõrgemates õppeasutustes kõigil rahvamajanduse aladel. Tööliskiass peab endale looma omaenda tootmis-tehnilise intelligentsi. See on praegu meie tähtsam ülesanne. See on seltsimees Stalini kutse kõigile . . ."

„Keera kinni . . . keera kinni, sa koerapoeg!" möirgas konstaabel napsilauast üles karates.

Kuid Pedro oli nagu aru kaotanud. Ta kruvis küll siit ja sealt, kuid kõne hakkas veel valjemalt kostma. Kuuldus kiiduavaldusi ja käteplaginat, kuskil kauguses voogas vaimustuses terve saalitäis rahvast.

„Ma löön su maha!" virutas konstaabel poisikest rusikaga.

Pedro veeres laua alla, aga tõusis kohe üles ja kadus välja rahvahulka.

Konstaabel püüdis ise nuppe kinni keerata, kuid kaugusest kostis ikka nõrka kõnekõminat. Viimaks haaras ta vihaga traatidest kinni, rapsas need puruks ja nüüd vaikis ka raadio ning kustus väike roheline silm.

Kuigi kõnet enam ei kostnud, kordusid paljude inimeste mõtetes ikka ja jälle raadiost kuuldud sõnad. Töölisklass peab endale looma omaenda tootmis-tehnilise intelligentsi. See oli nagu kutse, Stalini kutse Pedrole, Arnole ja paljudele noortele, kes siin sihitult ekslesid. Arno vaatas Pedrole ja Pedro vaatas pika lokkis juustega poisi otsa, kes, bajaan uhkelt rinnal, õnnelikult kahe tütarlapse käe alt kinni hoidis. See oli Ansovitsi Viktor, Pedro ja Arno hea sõber, kelle isa oli Kääri juures paadisulaseks. Neist ei lausunud küll keegi sõnagi, ainult nende pilgud kõnelesid, mõistsid sõnadeta üksteist.

„Viktor, hakkame Aadomäele minema!" hüüdis Arno.

Kogu rahvasumm, kes oli tulnud Kääri raadiot kuulama, hakkas aegamisi piduplatsi poole liikuma. Sinna oli läbi külade rannaäärset teed mööda tükk maad. Aadomägi asus teisel pool jõge künklikul, hobuserauataolisel vooremäel, päris piiri traataia lähedal. Siin oli juba vanast ajast pidusid peetud, tantsitud ning suuri tulesid põletatud. Kunagi kohtusid Aadomäel seitsme küla inimesed, kogu ranniku rahvas. Siis tantsiti üheskoos uljaid tantse ning keerutati lõbusaid ringmänge. Kuid nüüd lahutas neid piirav traataed neljast külast.

Küla alguses hakkas Ansovitsi Viktor bajaani mängima, kuna tütarlapsed ta kõrval tantsusammudega edasi liuglesid. Nende taga tulid Pedro ja Arno poistekambaga ja siis terve pilv külarahvast. Taadid kaharate habemetega, eided kirjutes seelikutes ja lillelistes pearätikutes, siis naised ja mehed ning terve kari kilkavaid, edasi-tagasi jooksvaid lapsi. See oli nagu mingi rongkäik, viimane jumalagajätt.

Liis seisis uksel, veidi teistsugune kui muidu, silmadki näisid nutused. Ta lehvitas eesminejate poole käega ja

Arno tahtis Pedro käevangust tema juurde joosta. Kuid heites pilgu sõbrale, nägi ta selle valgeks kahvatanud nägu ning võbisevaid huuli. Pedro vaatas niisuguse pilguga oma viletsat kodu, nagu puhkeks järgmisel silmapilgul nutma.

„Mis sul on, Pedro?" raputas Arno teda käsivarrest.

„Ei ole midagi," kogeles see. „Ma mõtlesin, et näen veel memme, aga teda pole kodus ... lennutab vist jälle ringi."

„Lippa vaatama."

Kuid samal silmapilgul ilmus Kota-Leenu ise osmiku lävele ja hüüdis:

„Mine edasi, Pedro, ma tulen järele."

„Tule kiiremini ... ära sa ..."

Viimaseist sõnadest ei saanudki aru, selle asemel luksatas midagi Pedro kurgus. Kas oli see allasurutud nutuluks? Nii ei saanud ka Arno ema juurde joosta, talle veel mõned sõnad ütelda.

Jõest mindi üle paatidega. Pidupäevaks oli Kristitaat ja veel mõned vanamehed enestele võtnud jõest ülevedajate kohustused. Alles paadi ninas seistes, vaadates piiri poole, sosistas Pedro:

„Mul on siiski memmest kahju, aga ma ei tohtinud talle poolt sõnagi lausuda ... tema pistab kohe kellama."

„Saadad kirjaga tervitusi."

„Jah, seda ma teen. Memm armastab ilusaid postkaarte."

Aadomäele oli kogunenud juba hulk rahvast. Peeter Aller nägi seal vilksatamas ka sepp Ambrosiust, nii imelik kui see talle tunduski. Meister oli riietatud pühapäeva-ülikonda, ta näis veidi kohmakas ja kange, kuid paistis hoopis teise inimesena kui oma hämaras sepikojas. Nüüd ei seisnud ta otsmikul ka jämedat sinist vorpi, vaid ta näis rõõmsana nagu kõik teisedki.

Kui Kääri oma õllekorvide ja müügilauaga kohale jõudis, algas õige pidu. Ta ise ei müünud täna midagi, ainult kostitas sõpru, kogu äri seisis selli ajada. Ja sellelt sellilt saigi konstaabel märku, et külapoistel oli kavatsusel mingi vemp. Mis vemp see võis olla, seda ei teadnud ka sell. Kuid küllap see oli kaklus ja kiskle-

mine, sest mitte esimest korda ei peetud Aadomäel käsikähmu, kus pärast haavatuid ja surnuid korjati. Järvekülade poisid olid ka kanged löömamehed, kui seda ette juhtus.

Piduliste seas lonkisid ka kaks piirivalvurit, püssid üle õla heidetud nagu kaikad. Nad olid juba kaupmees Kääri müügilaua juures joonud lahkelt pakutud klaasikese ja teise ning ootasid nüüd uut. Konstaabel kutsus nad kõrvale ja ütles käredalt:

„Hoidke silmad lahti, poisid, ja ärge endid täis trimbake. Külapoiste seas susiseb midagi."

„Kas läheb kakluseks?" päris lühike rangjalgadega piirivalvur. „Mul on selle jaoks härjakara saapasääres. Nagu tolmupilved peksan riiukuked laiali."

Aga konstaabel isegi ei teadnud veel, mis tuleb. Rahutult kõndis ta inimeste seas ringi, vaatas ja kuulatas. Ta tõstis isegi oma jämeda nina kõrgemale, nagu tahaks sellega haista, mis tuleb. Vähe aja pärast nägi ta jälle piirivalvureid Kääri müügilaua läheduses. Ansovitsi Viktor kostitas neid salaja vist napsiga. Konstaabel möödus ja näitas piirivalvureile rusikat. Need kadusid kohe põõsastesse, kuhu Ansovitsi Viktor napsipudeliga järele läks.

Mäeveeru all tantsiti, kogu aeg hüürgas seal pill, üks bajaan lõpetas, teine alustas. Aga Aadomäe kõige kõrgemas tipus, just selle hobuseraua otsmise haagi kohal aeti pika varda otsa tõrvatünni püsti. Tänasel pidupäeval pidi Aado endale tulise mütsi saama. See süüdatakse pimeduse hakul, kui kaugete metsade ja põldude taga hakkavad helkima teisedki pidutuled. Neid süttivaid ja kustuvaid tähti oli mõnel aastal loetud üle kolmekümne, nad tähistasid suve kõige lühema öö lõppu.

Üks bajaan hakkas kaugemal mängima, justkui kutsus inimesi kokku. Arno tuli joostes ja haaras isa käe.

„Nüüd hakkame varsti minema. Vii emale tervitusi, ma ei saanud teda jumalaga jätta."

„Viin," tegi Peeter Aller hääle karedaks.

„Ja tervita ka sepp Ambrosiust . . . tervita meie kõigi poolt."

„Ambrosiust?" vaatas Peeter küsivalt pojale. Ja kor-

raga tundus talle, et seisis sel silmapilgul väga tähtsa küsimuse lahendamise äärel. „Kas? . . ."
Arno noogutas peaga:
„Jah, tema aitas meid. Nüüd teatakse ka sealpool, et kavatseme läbi traataia minna. Isa . . . ta on suurepärane inimene, tõeline kommunist. Mine mõnikord tema poole . . . ta kutsus sind."
Peetril hakkas nagu palav.
„Ja need lendlehed . . . need olid ka tema toodud?"
„Jah. Meie aga Pedro ja Ansovitsi Viktoriga levitasime. Teistel ei ole sellega tegemist."
„Seda ma aimasin . . . seda mulle justkui torgati mitu korda pähe," pahvatas äkki Peeter. „Selle kaadervärgi all vedaski ta linnast lendlehed maale . . . nüüd on kõik selge."
Arno oli lasknud pea veidi norgu.
„Isa, ega sa ei pahanda?" tõstis ta pilgu.
„Miks ma pean pahandama?"
„Seda, et jätsime sind nagu kõrvale. Kuid seda oli tarvis teha, sa olid võimudele pinnuks silmas. Meie aimasime, et kõik arvatakse sinu süüks . . . sa jäid nuhkidele justkui piksevardaks. Aga meie tegime oma töö."
Peeter oleks tahtnud poja ümbert kinni haarata, nõnda armsaks oli Arno talle muutunud. Kuid ümberringi oli inimesi, see ärataks ainult tähelepanu. Ta vastas tasemalt:
„Õieti tehtud, ja hästi tehtud! Mina ei liigutanud küll sõrmegi, aga näe, ikkagi olin kaasosaline. Jah, osavasti tehtud, see Ambrosius ei ole meister ainult sepatööle. Ütlen talle ise seda."
„Ütle! Ela siis hästi, isa!"
Peeter Aller katsus naeratada, aga see oli vaevaline naeratus. Ent südames tundis ta siiski, et see kolmas tee, praegune, oli õige tee.
Arno jooksis mööda mäeveeru alla. Pikkamisi liikudes, aeg-ajalt seisatades ja tantsides nihkus salk poisse ning tüdrukuid piirile lähemale. Ansovitsi Viktor mängis lõbusaid pillilugusid. Inimesed kuulatasid ja mõtlesid, et nõnda kaunilt polnud ta kunagi mänginud. Kuid siis järsku, kõigile ootamatult vahetas Viktor

lõbusa tantsuloo võimsalt kõlavaks „Internatsionaaliks". Nüüd ei olnud see ka enam tantsiv ning lõbutsev külapoiste ja tüdrukute kari, kes piiri poole sammus, vaid hästi korraldatud read, tulevane kaardivägi.

Keegi, isegi konstaabel ei saanud millestki aru, enne kui nad kuulsid „Internatsionaali" helisid ja nägid poiste ning tüdrukute sirget rivi piiri poole liikumas. Konstaabel otsis silmadega piirivalvureid, ent ei näinud neid.

„Pidage kinni! Lasen maha!" röögatas ta järsku.

Kuid ta hõige ei mõjunud hoopiski nagu hoiatus, vaid kui signaal. Järgmisel silmapilgul hargnesid kõik laiali, kümme-viisteist poissi ja mõned heledates seelikutes tütarlapsed, joostes traataia poole. Ainult Ansovitsi Viktor astus rahulikul sammul, jätkates „Internatsionaali" mängimist.

Konstaabel hakkas neile ähkides järele jooksma, haarates teel revolvri. Kuid ei tohtinud lasta, ees oli piir, selle taga nõukogude piirivalvurid. See tooks palju sekeldusi, kui ta selle poole paugutaks. Ja need sekeldused — kurat võtku! — keerutavad suured ninad siis kõik tema kaela. Vihaga põmmutas ta mõned paugud hirmutamiseks õhku.

Ent järsku silmas ta teistest mahajäänud poissi, kes nüüd järele jooksis. See oli vist Kota-Leenu poeg, see valgejuukseline, kes võttis välja nõukogude raadiosaate. Konstaabel jooksis risti poisile ette ning karjus:

„Seis!"

Poiss põikas kõrvale. Kuid ka nüüd ei olnud konstaablil raske teda kinni püüda, ent korraga vilksatas üks mõte läbi ta pea. Siin oli see pääsmine, mis teda suurte ninade ees õigustab, tema hooletuse heaks teeb. See valgejuukseline oli nagu tema õnneks veidi hilinenud. Hoiatamata avas konstaabel revolvrist tule. Pedro jooksis veel mõned sammud ning langes kummuli maha.

Kõik teised olid jõudnud õnnelikult juba traataia juurde. Seal ilmusid nähtavale traadikäärid, tangid, kodus valmistatud abinõud, mis avasid neile ainsa minutiga tee läbi traataia vabale maale, haridusele ja õnnele. Nad vaatasid veel korraks tagasi ja hüüdsid:

„Elagu Nõukogude Liit! Maha kodanlik klikivõim Eestis!"

Kota-Leenu jõudis just sel silmapilgul piduplatsile, kui Ansovitsi Viktor tantsuloo lõpetas ja hakkas „Internatsionaali" mängima. Ta nägi juba kaugelt oma valgepealist Pedro-Pedrokest teiste hulgas. Alati tundis ta justkui erilise aimusega oma poja juba esimese pilguga ära. Kui poisid jooksma hakkasid ja konstaabel revolvrit haarates neile järele kihutas, ei mõistnud Kota-Leenu ikka veel tõelist olukorda. Ta küsis imestades:

„Mis siis nüüd juhtus, ma ei saa millestki aru?"

Ta sattus olema just kaupmees Kääri lähedal.

„Kas sul omal silmi pole," kähises see vihaselt. „Poisid tahavad lasta üle piiri jalga."

„Jumaluke! Kas minu Pedro ka . . . see ei või võimalik olla."

„Kui oli kampas, siis läheb nagu teisedki."

„Oli seal teiste hulgas küll, just ise nägin. Ma kutsun ta tagasi." Kota-Leenu hakkas heleda häälega hõikama: „Pedro . . . Pedro!"

Üks poistest vaatas tagasi, seisatas ning lehvitas käega. Samal silmapilgul kostsid konstaabli esimesed lasud.

„Ärge laske . . . ärge laske . . . minu Pedro!" karjatas Kota-Leenu.

Ta hakkas käega vehkides mäeveerult alla jooksma. Kuid Pedro ei oodanud teda, ainult silmapilgu kõhkles ning hakkas siis teistele järele ruttama. Ent korraga seisis ootamatult konstaabel ta ees, hüüatas midagi ning tulistas.

Kota-Leenu jõudis paar silmapilku hiljem kohale. Ta langes kummuli pojale, haarates kätega selle ümbert kinni ja pistis uluma. Kaupmees Kääri, kes ka jooksis revolvriga ringi, tõukas teda jalaga ja sisistas:

„Oma süü, ulu nüüd end lolliks. Kas ma asjata sulle olen kõike andnud, et teataksid, mis külas sünnib. Tohkam! Näed nüüd, jäid pojast ilma."

Leenu silmis helkis nagu hullumeelse pilk.

„Mõrtsukad . . . mõrtsukad . . . mõrtsukad!" kriiskas ta üles karates ning lõi küüned Kääri näkku.

Konstaabel hakkas kokkujooksnud inimeste peale karjuma:

„Laiali minna . . . laiali minna!"

Siis pöördus ka Peeter Aller minekule. Astudes mööda mäenõlvakut alla, silmas ta kaugemal sepp Ambrosiust astumas sama teed. Kuigi teda oli vapustanud Pedro metsik tapmine, tundis Peeter, nagu oleks hakanud pärast kõuekärgatust kõik ta ümber selginema. Uued tärkavad lootused kergendasid ta sammu. Ja hea on astuda mööda rada, mille kauguses vilgub noorte kaskede vahel seltsimehe tuttav piht.

1953.

Valgus

1.

Andres-isal polnud aastaid veel palju üle viiekümne, kui juhtus talle too ootamatu õnnetus.

See oli pikk ja soe põhjamaa sügis.

Kuni oktoobri keskpaigani seisid kased lehtedes ja teeäärsete mõisaparkide kivimüüride tagant punetas vahtrate punakas-kollane lehtede kuld. Sügisene taevas, kuigi seda kattis aeg-ajalt õhuke pilvevine, näis peaaegu sama kõrge ja puhas nagu kesksuvel. Sinna oli veel lisaks tekkinud uut ilu: sügise sügav-tumedat sina ja valgete pilvede õhulisi sagaraid. Õhtuti, pärast päikese loojakut, valgus see üle kogu horisondi laiali nagu värvipintsliga tõmmatud õrn-õhukesed akvarelltoonid.

Kuid see oli halb sügis ja halb talv vaesemale rahvale.

Juba varakult, pärast viljakoristamise lõppu, oli näha

suurtel maanteedel rändamas palju tööta rahvast. Nad tulid Pärnu- ja Läänemaa suurtest turbarabadest, Sindi ja Loksa telliskivitehastest, Narva saeveskitest, Järvakandi klaasivabriku kännujuurimistöödelt, igalt poolt, kus hakkasid juba lõpukorda jõudma hooaja viimased tööd. Näis, nagu oleks neid sügisene tuul salgakestena laiali pillutanud kõikidele teedele, kümnike ja ettevõtjate kontorite ette.

Juba septembri lõpupäevil seltsis elupõliste kraavikaevajate, metsameeste ja hooajatööliste sekka ka linnamehi. Neid võis juba eemalt tunda nende rõivastusest: õhukestest tööpükstest ja -pluusidest, koredanahalistest tanksaabastest ning sonimütsidest. Paljud neist kandsid veel praegugi oma riiete küljes maalritöö värvipritsmeid või valukuuride tahma. Ka neid oli sel aastal juba varakult tabanud töölt vallandamine.

Nüüd hakkasid need mööda maanteid rändavad salgad vähehaaval hoidma kindlat suunda üles põhja poole, kus kuulu järgi põlevkivikaevandustes ja Virumaa suurtes metsades leidus mitmesuguseid talviseid töid. Ka teati rääkida ühe suure magistraalkraavi kaevamisest ning rootsi rahameestest, kes olid hakanud jälle ehitama oma õlivabrikut. Sellepärast olidki enamasti kõik tööotsijad varustatud kirveste ja saagidega, mis olid osavalt nagu haljad terasvööd kehade ümber painutatud.

Teel peatusid tööotsijad sageli talude väravates, julgemata kaugemale astuda, sest õuedel lõrisesid kurjad koerad. Nüüd oli tekkinud neid lõrisevaid koeri igasse teeäärsesse tallu, mõnesse koguni mitugi. Sellepärast ootasid tööotsijad enamasti siinsamas väravate ees, kuni mõni inimene vilksatas õues, et manguda tükikest leiba või tööd. Kuid nüüd, vastu karmi talve, oli jäänud ka taludes tööjärg kitsaks. Vahest ainult suurnikel leidus mõnesugust tööd, enamasti metsaraiumist ja veotöid, sest nüüd oli see odav, ei maksnud peaaegu midagi. Juba sügisest saadik, kui maanteedele tekkisid kotlaste salgad, leidus alati möödaminevaid tugevaid tööjõulisi mehi ja naisi, kes olid valmis töötama ainult kõhutäie eest.

Sel vaestele inimestele raskel ajal võttis Varimõisa

jõmm nõuks laiendada oma ehitusi maal ja linnas. Ta oli neid juba kenake hulk kokku kraapinud: Tõramäel püülijahvatusega vesiveski, vallas sajatiinuline talu ja linnas mitmed majad. Nüüd oli just paras ja odav aeg neid kohendada ning laiendada, ehitada veel pikemaks linnamajade rodu ning asutada veski juurde mahukad viljaaidad. Vili, kuldne tera, oli alati kindlam kui raha. Viljaga saigi raha teha, seda tuli ainult osata nupukalt kokku osta ja häda ajal veel nupukamalt müüa. Ning seda Varimõisa jõmm juba oskas! Nagu rahvas rääkis, olid tal juba sündides küüned enda poole kasvanud rikkuse kokkukraapimiseks.

Häda ja tööpuudus oli Varimõisa peremehe arvates õnnistus temale. Nõnda võis ta kord käega katsuda ka oma paljude aastate unistuste ja õnne eesmärki — linna kivimajade mürakaid. Just need mitmekordsed kivimajade mürakad, mis seisid nii uhkelt ja toredalt oma laiade äriakende, mitmesuguste kontorisiltide ning kõrgete kivikatustega linna peatänavate ääres, olid alles tõsiselt rikka mehe tunnuseks. Varimõisa jõmmi aga märgiti seni oma puumajalobudike, vesiveski ja suurtaluga tõeliste rahameeste killas ainult jõukaks.

Varimõisa peremees ei otsinud endale töölisi maanteelt. Ta ühteaegu kartis ja vihkas neid inimesi, kes käisid talust tallu tööd otsimas, ööbisid viljarõukude all, närisid viimast kuivanud leivakannikat. Ta ei lasknud neid oma õuegi, kaks lõrisevat hundikoera valvasid värava juures. Ent ikkagi ei kustunud hirm Varimõisa peremehe südamest, sest ta aimas, et need inimesed nägid teda nii imeselgesti läbi, mõistsid, et mitte tema ise ei olnud kümne küünega kogunud seda rikkust, vaid see oli sadade tööinimeste higi ja vaev.

Varimõisa peremehel oli olemas veel odavam tööjõud kui need juhuslikud töötsijad maanteel. Valla vaesed popsid, saunikud, talumaade äärtel kidunevad maatöölised läksid talle maksma nii vähe, mitte sentigi raha. Mõni sai lehma jaoks suvel karjatamiseks tükikese võserikualust karjamaad, teine lapikese lõikavat luhaheina, kolmas raielangile jäänud oksi ning ladvatüükaid. See oligi kõik, kogu nende vaeste inimeste töötasu.

Nii sai Andres-isa teate, et Varimõisa jõmm kutsub teda tööle.

Ta astus raske sammuga suurtalu poole, mis laiutas end keset küla kõige parematel põldudel nagu ohakas. Peremees oli kodus, tänane päev oli tal valitudki rääkimiseks popsirahvaga.

„Kas hakkame tööle, Andres?" naeris ta lahkelt, kutsudes Andres-isa pingiotsale istuma. „Aeg on raske ja keeruline, nüüd ei saa ilma tööta elada rikas ega vaene. Näed ise, missugused tööotsijate voorid tuulavad ilmast ilma mööda maanteed. Sellepärast mõtlesin hakata metsa maha võtma, et inimesed saaksid pisutki tööd. Mis sina sellest arvad, Andres?"

Ta naeris Andres-isale otse silmi, oodates selle vastust.

Aga Andres-isal oli raske vastata. See Varimõisa jõmm oskas kavalalt oma küsimustega teda nagu kahe tulise kivi vahele pigistada. Kui vastab õieti, nii nagu süda käsib, siis kihutab kindlasti Andres-poja Tõravere viljaaitade ehitamise juurest minema. Aga just Andres-poja teenistuse najal lootsidki nad pihust-suhu läbi ajada selle raske töötu talve. Kuid ka valet polnud harjunud Andres-isa rääkima, see polnud juba tema loomuses. Sellepärast ta lihtsalt kavaldas veidi ja vaikis.

Varimõisa peremees muutus kärsituks.

„Sa nagu ei kuulagi minu juttu, Andres?"

„Kuulan küll."

„Miks sa siis sõnakestki ei vasta? Tahtsin just sinu nõu kuulda."

„Minu nõu on lühike: härg viib seda sarve otsas korraga, mida kihulane ei jõua kogu eluaeg kokku kanda."

See vastus meeldis Varimõisa jõmmile. Andres-isa nagu oleks tahtnud oma mõistusõnadega kiita tema rikkust ja vägevust, mis jõuab üksi rohkem ära teha, kui kogu külarahvas kokku.

„Siis hakkame muudkui tööle," kergitas end Varimõisa peremees istmelt. „Poiss jääb minu juurde viljaaitasid raiuma, aga sina hakka metsatööl paarimeheks miniaga."

„Ritaga?" jäi Andres-isal hing kinni.
Nähes Andres-isa üllatust, muutus Varimõisa peremees peaaegu karmiks:
„Vara on sul, Andres-isa, hakata peremehe moodi elama ja miniaid hellitama. Tööks oleme loodud kõik, nii mina, sina kui ka su minia. Mine nüüd koju ja mõtle järele."
Kuid seal polnudki enam midagi mõtelda.
Nii hakkaski esimeste külmade tulekul Varimõisa palgimetsas töötama kolm paari saage. Need olid kõik veidrad saemehed, tõelistele metsameestele päris naeruks. Seal töötas esimese paarina lesknaine Marta oma kuueteistkümne-aastase pojaga. Marta ise oli tragi ja kärmas keskealine naine, kuid ta poeg Paul oli alles hiljuti haigevoodist tõusnud. Sellepärast pidid Marta käed veel kärmemalt liikuma.
Teiseks paariks oli Varesepalu taat, lühike ja sooneline sokuhabemega mehike, kes tõmbas osavalt saagi ja kuulas rahulikult, peaaegu silmi pilgutamata oma pika, riiuhimulise eide torisemist. Talle näis see torisemine isegi meeldivat, sest ainult harva kissitas ta veidi silmi ning jätkas tööd. Kolmandaks saepaariks oli Andres-isa oma noore minia Ritaga, kitsapihalise ja kleenukese naisega. Mitte ainult vanad metsamehed, vaid isegi Varesepalu taadi riiakas eitki pidi otse imestama, kuidas suutis see väädina kleenuke tumedate silmadega noorik saepead liigutada. Kuid ometi töötas Rita kogu hingega. Just hingega, sest ka Andres-isa arvates ei jätkunud selleks küllaldaselt jaksu ainult peenikeste käte ja kitsa piha jõust.
Kogu metsas näis kõige rohkem jõudu ja jaksu olevat ainult Varesepalu eidel, sel riiuhimulisel mooril. Juba hommikul vara võis kuulda tema kätsatavat häält üle raielankide. Kord pahandas ta tulega, mis ei tahtnud hästi põleda, kord tülitses teeveenõuga, mis oli ümber läinud. Kuid kõige rohkem uras ta ikka taadiga, selle hõrehabemega, kes ei osanud kunagi puid tema tahtmise järgi nõnda ilusti risti-rästi kukutada, et neid hiljem oleks hõlpus saagida nagu seebitükke. Varesepalu taat aina kuulatas rahulikult eide kätsatamist ja vahel vastas suitseva piibutobi tagant:

„Kui sa nii tark oled, eks võta siis juhatus oma kätte."
„Võtangi, kui sinust, tossikesest, asja pole."
„Hästi. Annan kohe üle, muudkui hakka peale."
„Hakkangi! Vaat kus asi, millega toime ei tule."
Aga juba varsti istus Varesepalu eide-taadi-paari saag nõnda kõvasti jämeda kuuse tüves kinni, nagu oleks sinna kinni tinutatud. Eit sikutas seda kogu jõust, nõnda et muutus näost tulipunaseks. Kuid saag ei nõksatanudki, mitte tolli võrdki ei nihkunud. See paiskas Varesepalu eide südame justkui tuld täis.
„No mis sa vahid, tõmba ka oma poole," hakkas ta kohe südametäiega kätsatama.
„Mis see minu pool parem ... katsu ikka oma poole," arvas taat rahulikult, väike muigevõru suu ümber habemetutis.
See vastus võttis eidel peaaegu pisarad välja. Võibolla ka mitte just vastus, vaid see muigevõru, mis ajas veel enam südame täis.
„Sunnikunahk niisugune... Kas tahad, et ma pean endale sooled rindade alla tõmbama?" katsus ta südametäiega saagi sikutada.
„Tõmba ... vahest oleks siis paariks päevaks metsas rahu."
Korraga jäi kõik vait. See taadi vastus oli eidelegi kuulata liig. Tähendab, taat tahab, et tema jääb haigevoodisse, valude kätte, võib-olla surmagi suhu. Siis oleks tal hea kogu suvi õngenööridega mööda jõeluhta ringi uidata, piibutobi tõmmata ja habemesse muhelda. Jah, seda ta tahab, just seda!
Nõnda mõteldes hakkas eidel enesest päris hale. Missugune koera elu tal küll oli! Kodus pidi askeldama, vanameest lappima ja nüüd siin metsas ka saagi tõmbama. Oleks taat selle vaeva eest talle vähemalt sõnades karvavõrdki järele andnud, aga seda ei ole. Kõva ja kange justkui roostetanud raudkonks seinas. Ta pidi seda kõike mõteldes peaaegu tönnima hakkama, kuid see polnud ju ometi tema, Varesepalu eide komme. Jah, see ei olnud tema komme! Selle asemel kostis järsku lumises metsas selline sõnade valing, nagu oleks Varesepalu taat jäänud päris kurdiks:

„Jah, seda sa tahad ja ootad... seda minu surma. Vaat, võtangi kätte ja kärvan ära... just praegu, sinu silmade all, teen selle tüki läbi. Istun kuuma ihuga siiasamasse lumehange... siis on kohe kopsupõletik käes. Vaata nüüd, kehitan ka sabaraku üles, vaata, vanamees, see on sinu süü ja tahtmine."

„Ei, see on ikka su oma tahtmine."

„Ah sa juudas, või hakkad ka veel irvitama! Vaata... vaata nüüd!"

Varesepalu riiakas eit tõstiski oma mitut laida vanamoelise kireva seeliku üles ning potsatas lumehange istuma. Kuid just sel kõige pinevamal silmapilgul, kui eide näol vaheldusid segamini viha ja kahjurõõm, keeras taat selja ega teinud surmaotsijast väljagi. Ta katsus taskus koguni oma piibutobi, võttis selle välja ja hakkas mustaks põlenud kahasse rahulikult tubakat toppima. Kuid ta ei saanud veel välgumihklist tuldki peale rapsida, kui eit juba lumehangest üles kargas ning tema selja taga nuuksus:

„Nüüd näen, missugune sa oled... minust pole sul põrmugi kahju. Aga just sellepärast ei sure ma veel... ei tee sulle seda head meelt ... mitte ei tee. Oota kas või sada aastat, aga vaat, minust sa ikkagi lahti ei saa. Lähen sulle ka põrgu järele... mitte ei jäta!"

Kuid ta nutusegases hääles helises juba lepituse pehme kõla. See ütles taadilegi, et tal on siiski tubli eit, kisub küll jonni ja ragistab nagu maru, aga selle taga tuksub siiski hell ja armastav süda. Ning sellepärast ei panegi taat ta ragistamistuhinat mikski, ainult muheleb pisut ja popsib oma piipu edasi.

„Kas hakkame siis jälle saepead liigutama?" päris taat pikaldaselt, nagu polekski midagi juhtunud.

„Hakkame..." luksatas eit veidi häbenedes.

„Kuidas siis... kas minu moodi?"

„Olgu... sinu moodi."

Nõnda enamasti lõppesidki need Varesepalu eide-taadi tülid. Nad töötasid jälle vastamisi, saag vingus, puud langesid, kirved kolksusid. Teistelgi metsameestel hakkas möödunud tülist ja heast lepitusest justkui veidi lõbusam.

Kuid juba teise nädala lõpul hakkas Andres-isa enda-

misi arutama, et oleks hoopis parem, kui talle metsatöödele tuleks paarimeheks Andres-poeg. Nii olid nad varemgi töötanud nii Varimõisa jõmmi palgimetsas kui ka metskonna raielankidel. Nüüd aga märkas ta iga päevaga, kuidas Rita jäi näost aina kahvatumaks ja kitsamaks. Ainult ta tumedad vaikivad silmad justkui suurenesid ümmargusteks kustunud ringideks.

Aga Andres-pojal oli päris võimatu ära tulla Varimõisa peremehe viljaaitade juurest. Tema oskas pisut mitmesuguseid töid: võis laduda kivimüüri, taguda hobuseraua valmis ning näitas head taipu masinate ja mootorite tundmises. Kuid kõige meelepärasemad olid talle ehitustööd, neis ei andnud ta alla vanadele meistermeestelegi. Nii lõi ta ka nüüd Tõramäel Varimõisa peremehe viljaaitade alust, mis polnudki tühipaljad aidakesed, vaid tugevad raudkivist alustega laohooned. Seal oli Andres-poeg kui meistermees oma õigel kohal ja just sealt see talvemoon kehva popsitarre tuligi. Sellega lootsid nad üle elada selle viletsa ja raske talve, sellest pidi jätkuma ka Kirjaku ning popsipere teiste suuliste jaoks. Sellepärast jäidki Andres-isa arutelud ainult mõttemõlgutusteks, rohkem ei midagi. Ta hakkas ainult saagi tugevamalt lükkama Rita poole, et see päriselt ära ei väsiks.

Aga väsimus tuli siiski.

Ühel õhtupoolikul märkas Andres-isa, et Rita päris tuikus. Ta tõmbas küll saagi, kuid ta silmad olid peaaegu suletud ja nägu kattis hall kahvatuse vari.

„Mis sul on, Rita?" päris Andres-isa, kuigi ta teadis, et see kõik tuli üle jõu käivast tööst.

„Pole midagi . . . see läheb mööda," surus minia käed vastu rinda. „Südame all on niisugune imelik . . . hakkas paha."

„Puhka veidi, soojenda, ma teen tule üles."

Harilikult hakkas Rita niisugusele hoolitsemisele vastu vaidlema, ta ei tahtnud end näidata nõrga ja väetina. Kuid nüüd ütles:

„Tee . . . võib-olla hakkab parem."

Andres-isa korjas kuivanud oksi ning süütas raielangi ääres tuulevarjus lõkke. Ta riputas ka nõgise tee-

kannu orgi otsa, sest tuline tee oli metsameeste kõige parem rohi. See andis abi igasuguste haiguste vastu, peletas une ja väsimuse. Kuid Rita ainult hoidis tulist teekruusi pihus ega tahtnud suudki märjaks teha.

„Rüüpa . . . küll näed, et hakkab parem," sundis teda Andres-isa.

Rita ainult naeratas veidi. Tulelõkke soojus oli pannud pisut õhetama ta kahvatud paled. Nüüd, istudes siin soojas, tuline teekruus pihus, hakkas ta aimama, mis haigus see niisugune oli. Aga teised, ei Andres-isa ega Andres-poeg ei aimanud sellest vist veel kõige vähematki. Temal üksi oli teada see saladus, see imeline, armas, tuhat-tuhat korda kallis saladus. See teadmine täitis Ritat enneolematu magusa väsimusega.

Andres-isa päris temalt mureliku näoga:

„Kas tahad, ma toon sulle midagi söögipoolist?"

Rita kuulis seda häält, nägi enese lähedal Andres-isa halle silmi, kuid see kõik kostis justkui ääretust kaugusest. Veel kaugemalt aga kostis Varesepalu eide kätsatamine, tema kärisev riidlemine, mis puuris teravalt nagu oherdiga kõrvu. Vist riidles ta jälle oma taadiga, et see ei oska tema tahtmise järgi puid ilusti ristirästi kukutada.

„Miks nad riidlevad niiviisi alatasa?" mõtles Rita silmi sulgedes. „Aga võib-olla riidlevad sellepärast, et on üksi, neil pole ju lapsi."

Ent järsku avas Rita võpatades silmad, nagu sünniks tema ümber midagi kohutavat. Ta nägi teisel pool raielanki, seal, kust kostis Varesepalu eide hääl, õõtsumas kõrget kuuselatva. See vihises nagu hiigelpiits selle koha poole, kuhu Andres-isa oli läinud toidukotti otsima.

„Andres-i-sa!" karjatas Rita püsti karates.

Kuid oli juba hilja. Puulatv vuhises alla, lumetolm ja raskelt õõtsuvad oksad matsid Andres-isa. See juhuslik õnnetus, mida juhtub nii sageli metsatöödel, sündis kõik nõnda ruttu, ainsa silmapilguga, et Rita ei kuulnud karjatustki.

2.

See ei olnud siiski päris surmalöök.

Andres-isa toimetati linna haiglasse, kus ta lamas peaaegu kaks kuud. Võimsa kuuse latv oli teda nähtavasti ainult mööda minnes riivanud ning maha paisanud. Kuid sellestki hiiglase tagasihoidlikust puudutusest oli nihkunud paigast Andres-isa õlaluu, saanud tugevasti muljuda roided ning põrutada pea. Kuid kõige halvem lugu oli ikka ta käega, parema käega, mille luu oli murdunud kolmest kohast.

Suurekasvuline arst, kelle õlgade varju kadusid hoopis ta assistent ja väike vanemõde, koputas sõrmenukkidega vastu kipssidet ning põrises:

„Õnne oli... pagana õnne, muidu oleks läinud tee hoopis surnuaia poole. Aga käega on lood halvasti... sellest ei saa enam raskema töö tegijat."

Ta põrisevast häälest justkui helises läbi hämara palati kahjutunne, et polnud juhtunud midagi tõsisemat.

„Kas jääb vigaseks?" justkui hammustas hirm Andres-isa südant.

„Seda veel näeme... seda näeme," kordas arst kiirustades ning vaatas oma kuldkäekella. Oo-jaa, kahe minuti asemel oli ta viitnud siin viis minutit! Palatis oli ligi kolmkümmend haiget, kuidas ta niiviisi jõuab õigeks ajaks kohvikusse? Ruttu edasi astudes heitis ta veel üle õla: „Jah, näeme... aga saagi enam küll selle käega ei tõmba."

Andres-isa justkui kartis edasi pärida.

Kuid paari nädala pärast tundis ta, et see kõige hullem lugu vist polnudki käega. Õlg oli juba paranenud, ka roided ei takistanud enam hingamist ja käsi istus rahulikult kipsis. Kuid pea valutas ja kõmises ikka kogu aeg nii imelikult, nagu oleks seal sumisenud terve erilasepesa. Alatasa virvendasid Andres-isa silmade ees mustad ja punased rõngad, keerlesid üles-alla, tantsisid edasi-tagasi. Enamasti õhtu eel, kui päike vajus kõrgete pärnade varju, näis, nagu laskuks palatisse raske hall udueesriie. See piiras mõne sammu kauguselt Andres-isa voodit, lainetas lähemale, kaugenes jälle, rebenes mõnikord kaheks, otsekui oleks seda tuuleiil lahutanud.

Kuid kõige halvem oli õhtuti, kui süüdati tuled. Siis suutsid sellest hõljuvast uduriidest ainult tuled vaevaliselt läbi kumada.

„Mis udu see on?" hakkas Andres-isa haigetalitajalt rahutult pärima.

Ent see ei vastanud sõnakestki, vaid katsus ainult oma külma käega ta otsmikku. Ja sellest hakkas Andres-isa aimama, et see, mida ta arvas nägevat, polnud siiski mingi udu. Võib-olla tekkis see nägemisest, tema silmad ei seletanud enam hästi.

Nüüd hakkas Andres-isa sellest rääkima ka arstidele. Need uurisid ta silmi ja tõid palatisse mingi plakati, millelt ta pidi tähti ja numbreid lugema. Kuid ta ei saanudki neid õieti lugeda: kõik tähed ja numbrid justkui jooksid ühte hunnikusse, jäi valendama ainult plakatiruut. Siis vaatasid arstid jälle ta peahaava, mille oli saanud vastu kändu kukkudes. See vist polnudki kuigi suur haav, sest arstid vaatasid seda päris pealiskaudselt. Ainult Andres-isa ise aimas kuskil sügavuses, justkui oleks see tühine peahaav tema õnnetuses kõige kardetavam. Nähtavasti ei osanud ka arstid midagi kindlat otsustada, sest hakkasid omavahel rääkima niisuguste võõrapäraste sõnadega, millest Andres-isa midagi aru ei saanud.

Jälle vaatas laiaõlaline arst rahutult oma kuldkäekella. Tema kaaslane, väike, kuivatatud haput õuna meenutava näoga peaarst ütles:

„Kui soovite, võime kohale kutsuda okulisti."

„O-ku-listi?" kordas Andres-isa suure vaevaga seda rasket sõna.

„Jah, see tähendab silmahaiguste eriteadlase," pudistas peaarst kiiresti oma mõhku kuivanud suuga. Siis jäi ta silmapilguks mõtlema. „Aga . . . see läheb kalliks maksma . . . viiskümmend krooni."

Andres-isa raputas pead. Ei, temal ei olnud niisugust raha. Nii kallist arstimist, seda o-ku-listi, võis lubada endale kogu külas vast ainult Varimõisa jõmm, mitte keegi teine. Ära minnes koputas laiaõlaline arst Andres-isa õlale ning lohutas:

„Pole viga midagi, see on põrutusest. Kõik on korras, varsti hakkad jälle normaalselt nägema."

„Kuidas?" ei saanud Andres-isa jälle sellest võõrast sõnast aru.

„Hakkad nägema niisama hästi nagu varemgi."

Aga arstide lahkudes hakkas Andres-isa endamisi arutama, et küllap see „normaalselt" tähendab seda, et tema, Andres-isa, on veidi hellik. Oli ju niisuguseid inimesi, kes kaeblesid ja oiglesid iga tühise asja pärast. Kuid tema ei tahtnud niisugune olla, ei mitte seda. Ta oli ikka elus hoidnud hambad risti, ikka kõvasti risti ning ei tahtnud ka nüüd enam oma silmade pärast arste tülitada.

Andres-poeg oli käinud teda kaks-kolm korda linnas vaatamas. Nad istusid peaaegu vaikides teineteisega vastamisi, nagu polekski neil midagi rääkida. Kodukülas oli nii vähe uudiseid. Varimõisa jõmm ehitas ikka oma viljaaitasid ning lumistel teedel rändasid tööotsijate parved. Viimasel korral oli Andres-poeg pistnud isa pihku kahekroonise hõberaha ning ütelnud:

„Sõida omnibussiga, see toob kohe kodu lähedale."

Andres-isa hoidis külma hõberaha pihus, vaatas seda ning küsis:

„Ja kuidas Ritaga on?"

Üle Andres-poja ruske näo lendas naeratus nagu valgusekiir. Ta keeras end kohmetult istmel ja vastas alles tüki aja pärast:

„Kui koju jõuad, eks selleks ajaks kuuled."

„Siis on Ritaga hästi... tubli mini," mõtles Andres-isa soojalt. Aga et mitte oma liigutust pojale näidata, küsis karmimalt: „Ja muud tähtsamat pole midagi?"

„Pole midagi," vastas poeg pikaldaselt kõiki koduseid sündmusi silmade eest mööda lastes. „Ainult Varimõisa jõmm... see ähvardab minu teenistusest sinu haigemaja-kulud maha võtta."

„Mis õigusega?" keeras Andres-isa end rahutult voodis.

„Kas on hundil mingit õigust? Murrab sealt, kust saab... see on tema õigus."

Kuid need poja sõnad panid siiski Andres-isa vaevlema. Ta hoomas küll tööinimesele omase õiglustundega, et temal oli täielik õigus viibida haiglas Varimõisa jõmmi kulul. Veel enam, selle eest oleks tulnud

temale veel koguni valuraha maksta. Nii seisis see vist isegi seadustes. Kuid seadused seadusteks, need olid niisugused keerulised konksparagrahvid, millest küll töömehed omavahel rääkisid, kuid siiski enamasti rikaste peremeestega kohtu ees õiguse jõudu katsuma minna ei julgenud. See võis veel viia viimase lehmakondigi laudast ning paremad riidehilbud seljast. Ja sellepärast võis ka Varimõisa jõmm, see kogu ümbruskonnas tuntud kröönija, vaesema rahva nöörija, saada hakkama ka selle tükiga, et arvestas tema haiglakulud Andres-poja teenistusest maha. Jah, seda ta võis, sest temasuguste käes oli võim, need juba naljalt üksteise jalale ei astunud. Sellepärast muutuski Andres-isa pärast poja lahkumist väga mõtlikuks ja rahutuks. Missugune häda ja viletsus tuleb küll majja, kui Andres-poeg peab maksma oma teenistusest tema haiglapäevad! Ja Rita ... temalegi on võib-olla arstiabi tarvis ... jah, seda võib juhtuda. Seda kõike mõteldes oleks Andres-isa tahtnud siit kohe lahkuda, sest ka kodukoikus võib haigust põdeda. Kuid seekord oli see laiapihaline arst, kes vaatas ikka oma kallist käekella ning alati kuhugi kiirustas, kes ütles:

„Ei ... praegu ei lähe kuskile. Enne võtame käe kipsist välja ja vaatame, mis sellest on saanud."

Nõnda pidigi Andres-isa viitma veel kaks rahutut nädalat haiglas. Ta sai koduteele alles pärast uusaastat ühel ilusal lumisel hommikul. Käsi oli hästi paranenud. Võib-olla jaksab see veel saagigi tõmmata, kerkisid lootused Andres-isa mõtetes. Ka silmad seletasid väljas päikese ning helendava valguse paistel hoopis paremini kui hämaravõitu hallis palatis. Mis muud, küllap vist sealt kongist olidki need virvenduste rõngad ja rattad tekkinud.

Viimasel korral oli Andres-poeg rääkinud omnibussiga kojusõidust ja andnud selleks teerahagi. Kuid nüüd, nähes lumist linna ja helgetavat päikesepaistet, Andres-isa ainult muigas sellele. Kaks krooni kulus paremassegi paika kui laisasõiduks omnibussiga. Küllap Andres-isa teadis, kus see hõbeseekel paremat paika leidis. Seal turu ääres olid väikesed roheliseks värvitud kaubaputkad, kust Andres-isa oli varematel aegadel

ikka ostnud mõned pisikesed kingitused kodustele. Ehk leidus ka nüüd seal midagi tollele... tollele pisipõnnile, kelle nimegi veel ta ei teadnud. Andres-isa jäi mõtlema, sest korraga turgatas pähe nii naljakat. Kui too pisipõnn on poiss, ega's siis seegi pole ju midagi imelikku, kui perekonda tuleb ka kolmas Andres. Andres-isa, Andres-poeg ja väike Andres, see on ju otsekui laulusalm reas. Aga see napilt kakskümmend kaheksa kilomeetrit, mis saab linnaservast Varimõisa popsihütini, seda võib niisugusel ilusal päeval jalagi maha kõmpida. Jah, seda võib teha, õnneks jäid mõlemad „maamõõtjad" päris terveks.

Alles õhtul pimedaga jõudis Andres-isa koju. See oli just parajal ajal, sest kogu kamber oli kaejanaiste sagimist täis. Andres-poeg oli tõrjutud justkui ülearune kuskile nurka, kus temal polnud mingit tegemist ega ütlemist. Seal ta nägigi ukseaval isa tuttavlikku kogu ning ruttas temale vastu.

„Poeg!" kuulutas ta uhkuse värinaga hääles oma uudist. „See on niisugune mürakas, et kasvades ei anna vast sullegi alla. Nüüd sagivad eided selle nime pärast, üks mõtleb hullemat välja kui teine. Lembo... Manivald... Justus... pea hakkab sellest saginast pööritama!"

„Aga mida sina oled mõtelnud?" jäi Andres-isa nagu midagi oma südame põhjas ootama.

„Mina? Mina mõtlesin, et majas võib olla ka kolmas Andres. Kolm on kohtu seadus."

Andres-isa hakkas heameele pärast naerma. Sellest mürinast märkasid ka kaejanaised, et peremees oli koju jõudnud. Kuid Andres-isa ei teinud nüüd neist suuremat väljagi, vaid torkas Andres-pojale linnast ostetud väikesed kompsukesed kätte ning ütles:

„Kui nõnda, siis lähme ja viime need kingiks kolmandale Andresele."

„Lähme!"

Aga sel õhtul juhtus ka nii, et kaejanaised hakkasid arutama Andres-isa õnnetust. Seal olid nad kõik koos, Varesepalu eit ja lesknaine Marta ning veel teisigi, kes kõik olid saanud tunda Varimõisa jõmmi pigistust. Nad arvasid, et Andres-isa on päris tossike, kui ta ei nõua

oma õigust — valuraha. Seadus on Andrese poolt ja ainult seadusega võis sellele nöörijale õigust näidata. Hundile tuleb anda nuusutada püssirohtu, muidu murrab ta oma julgusega kogu karja maha.

Ja ühel kevadpoolsel päeval, kui kuulu järgi Varimõisa jõmm viibis kodus, võttiski Andres-isa selle teekonna ette. Tal tuli kaua peretoas oodata, sest peremees öeldi oma toas „rehnutti" pidavat. Seda öeldes pilgutasid teenijatüdrukud Andres-isale silma, sest kõikjal teati, et Varimõisa jõmm pidas oma „rehnutti" norisedes sängis magades. Viimaks astus ta peretuppa, jõi südamekarastuseks kopsiku külma vett ning kihutas jalahoobiga karjakrantsi toast välja. Ta oli suur ja turske mees nagu merehobu, lumivalge särgi varrukad kuni küünarnukkideni üles kääritud. Alati hiilgas ta näol naeratus, seesama naeratus, millest kunagi ei teatud öelda, kas see oli lahkus või pilge.

„Tere, Andres," ulatas ta viimaks lõdvalt tervituseks oma kaks rasvast sõrme. Need olid vedelad nagu lehmanisad. „Kuulsin juba ammu, et sind on valuraha pärast siia poole oodata. Aga läks kaua aega, päris oodata andis, enne kui sa oma arupidamise lõpetasid. Kuidas siis on... kas vahepääl on valu vähemaks läinud?"

Andres-isa tundis, nagu oleks see tige, kuigi naeratava ilmega öeldud pilge uuesti ta käe kolmeks murdnud.

„Valu valuks, aga õigus on niisugune," laskis ta järsult Varimõisa jõmmi vedelad sõrmed pihust lahti.

„Missugune õigus?" kergitas see nagu üllatudes oma valgeid kulmututte. Ta laskus raskelt istmele ja sirutades lihavad käsivarred üle laua, hakkas nohisedes pärima: „Mis õigus saab siin olla, sest kas mina olin sulle metsas puud selga kukutamas? Ei olnud! Mina olin sel ajal hoopis linnas, pangas. Mine nõua oma õigust ja valuraha tolle Varesepalu eide-taadi käest. Seal ehk hakkab sinu õiguse hammas peale."

„Aga see oli ju sinu töö ja sinu mets."

„Minu metsas võib paljugi juhtuda, mis see teiste asi. Kui ma ei taha, siis ka ei vastuta selle eest ja — aamen."

Andres-isa jäi segaselt seisma. Tõsi, ta oli seda oodanud, aga naised eksitasid ära. Siit ei saanud keegi õigust, vast mõni võis saada ainult koti jahu, kui oskas hästi roomata. Varimõisa jõmm heitis kõhklevale Andres-isale silmanurkadest kiire pilgu ning küsis siis üsna mahedalt:

„Kas sa enne siiatulekut ka konstaabli poolt läbi tulid?"

„Ei tulnud," ei mõistnud Andres-isa järsku Varimõisa jõmmi mõtet.

„Ja kohtuniku pool ka ei käinud?"

„Ei käinud."

„Viut!" vilistas Varimõisa jõmm ja ajas pruntis mokad torusse. „Halvasti tegid, väga halvasti. Muidu oled kaval mees, aga sedasama ei taibanud. Nüüd tuleb sul, haigel inimesel, kõmpida nende poole. Siis kuuled, et nad ütlevad sedasama, mis minagi: kui Varimõisa härra tahab, siis maksab, kui ei taha, on lõpp ja — aamen."

Andres-isa võttis pingilt kaabulodu ja hakkas minema. Ta tundis praegu häbi, piinavat häbi, et oli üldse siia tulnud end alandama. Varimõisa jõmmi teretuseks antud kaks vedelat sõrme ja sõnade pilge põletasid teda nagu tulega. Kuid ta polnud saanud astuda veel kolmegi sammu, kui teda hõigati:

„Oota . . . ma mõtlen veel, mis saab siin teha!" Varimõisa jõmm silus laia pihuga üle läikiva pealae, nagu oleks tal palju mõtlemist. „Käes!" hüüatas ta siis rõõmsalt. „Vaat, ma mõtlen nii teha. Varesepalu eit ja taat lasksid sulle puu selga kukkuda . . . eks ole? Selle eest annan ma suveks sulle nende jõe ääres oleva heinamaatüki. Näed, nüüd on õigus kõigil."

Andres-isa tundis, kuidas tal hakkasid erutusest põlved võbisema. Ja seda oli jäänud tema, rumalpea, ootama. Ta oleks pidanud teadma, et see kõik oli vaid Varimõisa jõmmi kometimäng. Ta pöördus uuesti minekule ning purskas üle õla:

„Mul pole tarvis teiste inimeste töövaeva!"

Ust kinni lajatades kuulis ta Varimõisa jõmmi rõkkavat naeru.

Kuid Andres-isal oli õigus, jah, tal polnud tõepoolest

tarvis teiste inimeste töövaeva. Uuel suvel andis nõukogude võim Andres-pojale peale heinamaa ka tüki põldu. Kogu Varimõisa jõmmi suurtalu maad aeti piirivaiu täis. Siit said maad külakehvikud ning piirinaabridki, keda suurtalu oli tõrjunud ikka sooveerte ning metsarägastike poole. Ka Varimõisa jõmmi majad linnas ja püüliveski ühes viljaaitadega Tõramäel natsionaliseeriti. Jõmm ise kadus nagu tina tuhka. Inimesed naersid, et Varimõisa jõmm on jäänud oma maa ja varanduse kaotamise pärast nõnda luukõhnaks, et teda ei tunneks ka siis ära, kui põrkaks maanteel kas või rinnutsi kokku. Nüüd oli hea naerda, keegi ei kartnud enam seda kolli.

Kuid järgmisel kevadel, kui Andres-poja õuel lõhnasid juba virnas uue elumaja jaoks talvel väljaveetud palgid, tuli tagasi ka Andres-isa häda. See oli sama häda, mida arstid alles aasta tagasi olid nimetanud „normaalseks". Nüüd hakkas jälle Andres-isa silmade ees pimenema, kerkis ette juba tuttav udueesriie. Varsti ei saanud ta enam prillideta lugeda ajalehte, kõik tähed justkui jooksid samuti ühte hunnikusse segaseks kribuks nagu tookord haiglaski. Ning veel mõned kuud hiljem ei toonud enam ka prillid abi.

„Pead arsti juurde minema," ütles Andres-poeg.

Andres-isa mõtles sellele otsatule rahasummale, mida oli nimetanud tookord kuivanud hapu õuna taolise näoga arst. Kuid nüüd poleks seda rahasummat tarviski, sest kuulu järgi olevat tööinimestele kõik arstimised tasuta. Aga . . . Andres-isa vaatas nagu küsides palgivirnale, mis ootas koorimist ja tahumist. See töö oli tema teha, sest Andres-pojal oli nüüd muidki õiendusi.

„Seda vist jah," vastas ta siis rutates, et poeg ei hakkaks teda arsti juurde minekuga liialt sundima. „Kui jõuan palkidega valmis, siis võtan linnatee ette."

„Aga kunas sa jõuad?"

„Nädalat kolm . . . selle ajaga peaks saama hakkama," piidles Andres-isa silmanurkadest poja otsa.

Aga see ei pannud seda pilku tähelegi. Tal oli nüüd palju tegemist, mõtted lendasid juba alla põldude juurde, valla täitevkomiteesse ja veel kaugemalegi.

„Jääb siis nii?" haaras ta juba taskust paberid, et

enne täitevkomitee koosolekut veel midagi tähtsat järele vaadata.

„Jääb nii."

Ja nii see jäigi.

Palkide koorimine ja tahumine polnud tähtede lugemine. Sellega olid pikkade tööaastate jooksul harjunud Andres-isa käed. Siin polnudki suurt nägemist tarvis, osava meistermehe kätes leidis kirves ikka õige tee. Ja nõnda aina kasvasid tahutud palkide virnad, kuna teised jäid iga päevaga ikka madalamaks ja madalamaks. Ja siis oli ühel päeval kogu tööl lõpp. Andres-poeg ise aitas veeretada viimase palgi tahutute virna ning rõõmustas:

„Nüüd justkui oleks juba pool maja valmis. Suur tänu sulle, isa, vaeva eest. Kuid mäletad meie rääkimist arsti juurde minekust?"

Andres-isa noogutas pead. Aga kui ta mõtles pärast väsitavat ja rasket tööd mõni päev selga sirutada, siis justkui oleks maa ta jalgade alt lõhki kärisenud. Jah, just nii see oli, sest teisiti ei osanud Andres-isa seda ootamatut sündmust nimetada. Sõda! Sõda — see hoop rabas teda veel valusamalt ja purustavamalt kui too puulatv seal metsas.

Juba mõne päeva pärast hakkas Andres-poeg kõnelema:

„Isa... võib-olla tuleb ka minul ära minna." Ja nähes enesel isa küsivat pilku, jätkas: „Astun hävituspataljoni... see on minu kohus. Ja siis veel... Varimõisa jõmmi olla siin kandis nähtud."

„Kust siis see hunt välja ronis?"

„Mine tea, oli ehk kuskil urus peidus... tema ju tunneb neid hundi kombeid."

Andres-poeg vaikis, kuid isa nägi, et tal oli veel midagi südamel.

„Noh, sa tahtsid vist veel midagi ütelda?" küsis ta.

„Tahtsin jah..." justkui otsis Andres-poeg sõnu. „Kui ma ära lähen või juhtub midagi muud... siis jäävad Rita ja väike Andres sinu hoolde."

„Muidugi minu hoolde," kinnitas Andres-isa tõsiselt.

Õieti rohkem polnudki neil rääkida. Sellega oli kindlaks määratud mõlema tulevikutee. Üks läks võitlusse,

sõtta, teine jäi koju, nii oli see ikka olnud. Andres-isale meenus esimene maailmasõda. Siis oli tema, Andres-isa, see, kes läks sõtta, kuna koju jäi ema ühes Anne ja väikese Andresega. Nüüd oli võitlusse mineja Andres-poeg, kuna tema jäi kodule nurgatoeks. Jah, nii see on ikka kestnud ajaloo ringkäigus.

Aga juba mõne nädala pärast mõistis Andres-isa, et ta mõtisklused olid täiesti ekslikud. Temast ei saanud olla kodule nurgatugi, nagu oli seda kunagi olnud tema ema. Maanteelt polnud veel haihtunud möödakihutavate fašistide mootorrataste ning autode tolm, kui juba jooksid inimesed Andres-isa poole kaebekisaga.

„Minu taadi võtsid nad kinni ja ähvardasid maha lasta," veeresid pisarad üle Varesepalu eide kriimulise näo. „Ah ... kirvest ... kirvest oleks olnud neile vaja!" oigas ta tasakesi hingetult istmele vajudes ning kattis rätikunurgaga suu.

„Mida sa mõtled kirvega teha?" päris Rita, hirmunud kõigest sellest, mis toimus ümberringi.

„Mida ma mõtlen teha?" tõusis Varesepalu eit ägedalt jälle istmelt üles ning ta silmad välgatasid. „Valaksin neile elajatele kirvega pähe ... vaata mida teeksin. Aga mina lõin ainult kulbiga ... viletsa kulbiga ... peksin selle varre katki."

Ta langes oiates tagasi istmele, tõmbus imelikult kägarasse ja vaikis. Teda näis miski justkui põletavat, piinavat, südame põhjani vapustavat. Alles tüki aja pärast tõstis ta jälle pea ning küsis Ritalt lämbunud häälega:

„Anna mulle vett ... süda läheb pahaks."

Rita ulatas veekruusi ja heitis Varesepalu eidele tähelepanelikuma pilgu. Selle juuksed seisid sagris, nägu kriimuline ja õlad koolutatud justkui valust ette. Ta võttis väriseva käega veekruusi ning jõi sõõmu külma vett. Suletud silmadega näis ta kaame nagu surnu. Alles nüüd, tähelepanelikumalt silmitsedes, märkas Rita, et ta nägu polnud mitte nutust kriimuline, vaid hoopis marraskil. Ta hakkas nagu läbi udu midagi aimama ning hüüdis:

„Taevas hoidku, kas nad sind peksid?"

„Peksid ... jah, peksid," surus Varesepalu eit mõrult

läbi hammaste. Jälle välgatasid ta teravad silmad ning meeldetuletamise viha mattis tükiks ajaks hääle. „Jalgadega trampisid... Kuuled, Rita, mind, vanainimest, trampisid nad jalgadega ja materdasid püssiperadega, nagu oleksin olnud hull koer. Oh, ma ei suuda... ma ei suuda seda kõike meelde tuletada!"

Ta värisevates kätes loksus vesi üle kruusi ääre põrandale.

„Ja kuidas sa siis viimaks pääsid?"

„Pääsin kuidagi... nad arvasid vist, et jäin sinna läveesisele vagaseks. Aga oodaku... oodaku nad, tuhat korda neetud!... Seda juba Varesepalu eit neile ei kingi, mitte ei kingi. Nad saavad minu eest ja saavad ka taadi eest kuhjaga tagasi."

Nüüd laskis ta pearätiku langeda ning ruumisolijad nägid verega kobratanud kukalt. Ta nägu oli muutunud selle mõne tunniga sinikasmustaks, nagu kägistaks teda keegi kogu aeg. Selles põlesid ainult pisikesed tumedad silmad, Varesepalu eide tulised silmad, mis ka mõnikord varem suure vihaga olid niisugusteks torkivateks nõelteks muutunud. Kui ta õhtu eel end jälle pearätikuga kattis ning lahkus, polnud ta veel täiesti toibunud. Ent ta astus Andres-isa uksest välja niisuguse kindlusega nagu inimene, kes teab mis teda ees ootab.

Sel õhtul süttis küla otsas põlema üks sakslaste kraamiauto. Varahommikul hakkas leegitsema Varesepalu popsihütt ja sellest ajast ei teadnud keegi enam midagi väikesest vanast eidekesest.

Andres-isa tuldi arreteerima alles teisel päeval. Rita, kes oli läinud kaevult vett tooma, nägi pistandaia tagant lähenemas meestejõuku. Nad varjasid end aia taha ning nende ninameheks oli imelikult tuttav mees. Rita aimas kohe, milles asi seisis, jättis ämbrid kaevule ning jooksis tuppa.

„Varja end kuskile... peida tagakambrisse... tulevad!" hüüdis ta ärevalt, otsides silmadega kohta, kus võiks Andres-isa end varjata.

Kuid Andres-isa tõusis ainult laua tagant üles, vaatas korraks pilguga ruumis ringi ja võttis siis nagist mütsi. Siin polnud varjamisest kasu, sest kuhu võiks peituda

selles tibatillukeses kahetoalises pugerikus. Mitte kuskile, nad leiaksid ta kohe üles. Võib-olla on parem minna neile rahulikult vastu, et ei juhtuks Ritale ja väikesele Andresele midagi halba.

„Elage siis hästi... võib-olla näeme veel," noogutas ta rahulikult jumalagajätuks peaga.

Rita ei saanud vastata, ta puhkes hääletult nutma. Väike Andres haaras arusaamatult ema põllenurkadest kinni ning hakkas neid sikutama.

Isegi arreteerijad olid pisut üllatatud sellest tugevakasvulisest taadist, kes neid trepi ees ootas. Ta seisis seal nii rahulikult, veidi vimmas turja ja kipra tõmmatud kulmututtidega, nagu ei ootaks teda mingi hädaoht.

„Kas oled juba valmis?" katsus kahjurõõmsalt irvitada valge käelindiga ning lotakile vajunud kaitseliidu vormis mees.

Andres-isa tõstis seda häält kuuldes pilgu. Ta tundis ära Varimõisa jõmmi, selle külakehvikute õela vaenlase, kes oli osanud end poetada nõukogude võimu eest pakku. Nüüd oli ta jälle päevavalgele ilmunud, kuidagi kortsus, kibe ja tige nagu jalaraudadest lahti rabelnud hunt. Nähtavasti polnud need paopäevad Varimõisa jõmmile just head päevad.

„Valmis," vastas Andres-isa napisõnaliselt.

„Siis hakkame muudkui astuma," võttis Varimõisa jõmm püssi õlalt käe alla. „Ma juhatan nüüd su sinna, kus võid kätte saada oma valuraha. Marss!"

Andres-isa ei vastanud sõnagi. Ta ei tahtnud siin kodu lähedal, oma ukse ees, neid tigedaid loomi ärritada. Aga kui tuleb tarvis, siis ütleb ta neile kõigile oma parajad sõnad, tema neid juba kartma ei hakka. Möödudes pinuhunnikust, tahtis ta sellest tõmmata keppi sammu toetamiseks. Kuid ta ei saanud veel õieti kummardadagi, kui teda tabas raske püssipära hoop kuklasse. Ta ajas end küll kohe jälle püsti, kuid silmade ees oli kõik pime nagu kott.

„Ma ei näe... ma ei näe enam," sirutas Andres-isa mõlemad käed välja ja hakkas nendega ümberringi kobama.

„Astu, astu edasi... siin pole mingit vigurdamist,"

põrises otse selja taga Varimõisa jõmmi tigestunud hääl.

Teda tõugati tagant, anti hoope vasemalt ja paremalt, lükati aiavärava poole. Ning nõnda löökide all komberdades jõudiski Andres-isa maanteele. Seal suutis ta suure vaevaga näha jalgade ees tolmust valendavat teelinti. See valendav lint aitaski Andres-isal kergendada sammu kuni vallamajani. Seal avati mingi kägisev keldriuks, ta sai jälle uue hoobi pähe ning langes käed ees kuskile pimedusse.

Aga kolm kuud hiljem, kui Andres-isa pääses fašistide vangilaagri põrgust, pidi ta kepi toetusel seda pikka teed koju komberdama. Nüüd ei suutnud ta kustunud silmad enam tabada ka jalgade ees valendavat teelinti. Justkui pilkane pime öö valitses tema ümber. Ja samasugune öö näis lasuvat ka küladel, millest ta oma kobava sammuga pikkamisi mööda astus.

3.

Sel kevadel valendasid aiad õunapuude õites nagu lumes.

Kuid nüüd nagu polnudki inimestel aega tähele panna seda õitsemist, selle üle pikemalt rääkida. Vahest ainult mõned eided-taadid, kes ei jõudnud teistega sammu pidada, jäid seisatama ning silmitsesid aedades õitekobarikus puid. Nad vahetasid selle üle omavahel mõne napi sõna, seda ju tuli teha, sest niisugust viljapuude õitsemist polnud nähtud suurest pakasetalvest saadik. Kuid suurem osa teelisi, kelledest paljud olid ära käinud pika maa, ei pannud suurt tähelegi õitemeres aedu. Nad tõttasid aegaviitmatult kireva lindina üles Tõramäe vana veskipaisu poole, kus nüüd oli midagi hoopis uut ja tähtsamat näha.

Jah, seda uut oli hakatud seal Tõramäel ehitama juba möödunud sügisest peale, sellest ajast, kui ümberkaudsetes külades loodi esimesed kolhoosid. Ühel kolhoosikoosolekul oligi üles kerkinud see mõte — kasutada Tõramäe vana veskitammi elektrienergia saamiseks. Selle mõtte oli algatanud Andres-poeg, ja nüüd oli ta

selle kallal töötanud ning ametis olnud kogu talve. Ja mitte Andres-poeg üksi, vaid selleks suureks tööks oli inimesi abiks tulnud kogu ümbruskonnast. Isegi linnast tulid veoautod raudteelaste, põllutööriistade tehase tööliste ning muu rahvaga.

Kuid Andres-isa ei mõtelnud praegu ainult sellest. Sellest kõigest oli juba pika talve jooksul küllalt räägitud ja arutatud. Ka ei pannud teda imestama elekter, see linnavalgus. Seda valgust oli ta varemgi näinud. Juba viisteist-kakskümmend aastat tagasi hõõgusid Tõramäe veski tolmuste lagede all heledad lambikesed, mis küll vilkusid ja vubisesid, kuid olid siiski palju valgemad tuhmunud laternatest. Ka mõnedes rikastes taludes, kaupmeeste ja hangeldajate juures uhkeldati külaliste ees mitmeharaliste elektriarmatuuridega. Kuid koolimajani ometi see valgus ei küündinud. „Kust võtta neid poste ja traate...kes maksab välja?" põristas Varimõisa jõmm vallamajas sõrmenukkidega vastu lauda. Kuid see oli kauge minevik.

Andres-isa mõtiskles nüüd sellest, et see hele ja särav valgus, mis oli justkui esimesi pääsukesi, parema ja jõukama elu kuulutajaid, otsis nüüd külades üles just kehvema rahva onnid ja osmikud. See uus valgus tuli ka tema tuppa, kööki ja lauta. Ja just see oligi imelik, nõnda et pani kogu tee Andres-isa sügavalt järele mõtlema ning hämmelduma.

„Vanaisa, hoia tee keskele, siin on elektriliini postid maas," hoiatas teda väike Andres, kes keerles rõõmsalt ees ja taga, vastu kive ning mullatükke oma uusi saapaid proovides.

„Kas siin?" küsis Andres-isa seisatama jäädes.

„Siin jah... ja igal pool. Just täna hommikul veeti kohale."

Andres-isa sirutas oma kepi ette ja selle raudtibaga ots leidis kohe palgi. Ta koputas vastu puud ning kuulatas kõla. Temale, vanale metsamehele ja ehitustöö tundjale, ütles puu kõla nii mõndagi.

„Head postid... männid," naeratas ta. „Ja juba kooritud... oi, oi! Millal küll selle tööga toime tuldi?"

„Meie, vanaisa, koorisime. Kogu kooliga käisime metsas."

„Ah teid küll ... niisuguseid!" vibutas Andres-isa varjamata rõõmuga pojapoja poole oma raudtibaga kepiotsa. „Igal pool olete ka teie asjamehed ... nagu varblased."

Siis vaatas ta tuldud teed küla poole tagasi. Ta ei näinud küll midagi, tema silmade ees rippus pime maailm, kuid nõnda oli siiski justkui kergem arvestada kaugust. Siinsamas oli Sillaoja truup, sealt tõusis maantee Kruusamäkke, jooksis laiade põlluhõlmade vahele ning kohe algasid ka küla esimesed majad ning aiad.

„Siit ei saa küla otsa täit kilomeetritki," lendasid ta pimedate silmade eest mööda tuttavad kohad.

Väike Andres, see üheksa-aastane, kes oli kogu kevade lipanud elektrijaama ehitustööde ümber, teadis asjast veel palju rohkem.

„Ei saa ... kilomeetripost on alles Sillaoja käänaku juures," kargles ta uute saabaste klobistades vanaisa ümber. „Juba tuleval nädalal ehitatakse postide liin valmis, kaevatakse augud ja pannakse püsti. Siis tulevad kohe traaditõmbajad, nii on juba kokku lepitud. Traaditõmbajad tulevad linnast, elektrijaamast."

„Nii et isa ei hakkagi?" küsis Andres-isa, kes esmakordselt kuulis seda uudist.

„Ei hakka, temal pole selleks aega. Ta on nüüd motorist."

Motorist ... Edasi sammudes pidi Andres-isa mõtlema ka Andres-pojale, sellele tublile poisile, kes tuli Suurest Isamaasõjast tagasi küll vigase jalaga, kuid oli siiski osav meistermees. Juba vanasti oskas ta mitmesuguseid töid, temal olid kuldsed käed. Tema võis valmis taguda hobuseraua, ehitada ükskõik missugust müüri, korda seada vaikima jäänud mootori, panna keerlema katuseharjale tuuleratta. Niisugune meisterdaja oli ta juba poisikesepõlvest saadik. Siinsamas Tõramäel oli ta ehitanud aastate eest Varimõisa jõmmi suurte viljaaitade alust. See oli samal raskel talvel, kui teda, Andres-isa, tabas puumetsas too ootamatu õnnetus.

Kuid kõik need tööd ja meisterdused tundusid tühise täppena selle kõrval, mida Andres-poeg oli nüüd ette võtnud, inimeste kaasabil valmis ehitanud. Selle oskuse ja tarkuse tõi ta kaugelt maalt, Uraali mägede tagant,

kus töötas pärast haavatasaamist jõujaamades. Alles seal oli küla lihtsast nokitsejast kujunenud ja kasvanud tõeline meistermees. Sellest tööst ja võitlusest kõlisesid Andres-poja sõduripluusi rinnal ka kaks säravat medalit.

Nõnda oli hea mõtelda ja kepiotsaga tasakesi toksides edasi astuda. Näis, nagu polekski maailm ta silmade ees hoopiski pime, vaid täis imelikku, südantsoojendavat valgust. Selle valguse paistel ei näinud ta küll lugeda ajalehte, õitekobarikus valendavaid aedu ega seda uut valgust, mis nüüd külasse tuli. Kuid ometi oli see kõik nüüd tema lähedal, nõnda lähedal, nagu seisaksid tõeliselt silmade ees.

Paljud Tõramäele ruttajad jõudsid neile järele, tervitasid Andres-isa ja ajasid mõne sõna juttu. Enamasti tundis ta neid kõiki häälest, kuid paljusid ka nende kõnnakust ja astumisest. Tõramäe mäerinnaku all kostsid nende taga jälle tuttavad sammud ja kiirest käigust veidi lõõtsutav hääl hüüdis:

„Tervist, Andres-isa! Kas lähed vaatama meie uut valgust?”

Andres-isa meenutas midagi. Jah, nüüd mäletas ta seda häält, polnud veel unustanud. See oli küll pikkade aastate jooksul muutunud hoopis mehisemaks, teritunud justkui veidi karedamaks, kuid ometi helises selles ikka veel ammukuuldud poisikese rõõmu ja lusti.

„Tere jah. Mis vaatajat enam minust, pimedast vanataadist. Lähen niisama inimeste sekka, et kuulata nende juttu ja ka ise ütelda mõni sõna. See ongi minu käik.”

Ruttavad sammud jäid aeglasemalt astuma.

„Egas sa, Andres-isa, mind vist küll enam ära ei tunneks?” alustas kõneleja uut juttu.

„Miks ei tunneks, tunnen küll.”

Taat vaatas kõneleja poole niisuguse selge pilguga, nagu näekski ta teda.

„No-noh, arva siis!”

„Sa oled ju endine lesknaise Marta poeg Paul.”

Kaasasammuja hakkas lõbusalt naerma. Nüüd helises tema hääles veel enam seda poisikeselikku rõõmu, mis oli Andres-isale nii tuttav. Tookord suvel, kui nad lahkusid Andres-pojaga mõlemad seltsis kodust, helises

tema tagasituleku-lubaduses samasugune rõõmus kindlus. Ja siin nad olid nüüd tagasi mõlemad, Andres-poeg ja lesknaise Marta Paul, uue elu töömehed.

Paul hakkas Andres-isaga veel aeglasemalt sammu pidama.

„Mispärast just endine?" küsis ta. Seda vanataadi imelikku-veidrat määritlemist oligi ta lõbusalt naernud.

„Aga sellepärast, et nüüd oled kolhoosi esimees."

„Õigus!" pahvatas Paul uuesti naerma. Ta patsutas sõbralikult Andres-isa õlale ja sellest puudutusest tundis taat, et Paul polnud enam see endine kahvatu näoga luukõhn haige poisike, kes suutis ainult suure vaevaga saagi tõmmata. Temast oli kasvanud täismees, seda võis kuulda ka ta sammudest ning liigutustest. „Ma tahtsin just sinuga rääkida... sinu silmadest. Oleme selle üle Andres-pojaga nõu pidanud."

Andres-isa nagu aimas midagi.

„Mis nõu teie peate?" küsis ta ootusega.

„Küllap räägime ka sulle, kui tuleb õige silmapilk. Aga nüüd on niisugune asi — kas sa, Andres-isa, ei taha elektrijaama avamisel ütelda oma poolt ka mõni sõna?"

„Mis sõnaütleja mina olen?" tõrkus taat, kellele niisugune ettepanek tuli täiesti ootamatult.

Kuid Paul ei andnud järele:

„Just sinul, Andres-isa, oleks selle kohta paljugi ütelda," hakkas ta tungivamalt rääkima. „Meie kõik teame, kuidas sa Varimõisa jõmmi palgimetsas puu alla jäid... kuidas sind peksti ja siis oma nägemise kaotasid. Sul on selja taga raske ja vaevarikas tööinimese elu, Andres-isa. Vaat, räägigi sellest! Just sellest, see on tõde meie minevikust. Kui tahame oma olevikku ja tulevikku selgesti näha, siis peame seda just kaaluma ja võrdlema minevikuga."

„Hästi öeldud!" noogutas Andres-isa pead. „Kuid minu rääkimisest ei tule siiski midagi välja. See olgu jutuajamiseks mõnel õhtul tuttavate seltsis, meeldetuletamiseks, missugused ajad on olnud ja mööda läinud, aga mitte rohkem."

„Tuleb! Tuleb küll, mõtle hästi järele. Mina aga pean nüüd kiirustama, inimesed juba ootavad. Nägemiseni!"

„Nägemiseni!"

Kuigi Andres-isa nii kindlasti arvas, et temast ei saa kõnelejat, juhtus ometi kõik hoopis teisiti. Tõramäele jõudes näis, nagu oleks ta sattunud aina tuttavate inimeste keskele. Siin oli mehi ja naisi, kellega ta oli töötanud seltsis metsatöödel, kraavikaevamistel, rikastes taludes viljapeksu juures. Leidus isegi paar inimest, kõige lähedasemad, kellega koos kannatatud fašistide vangilaagri traataia taga. Teised, keda ta küll ei tundnud, osutusid tema ammuste tuttavate ja sõprade suureks sirgunud poegadeks ning tütardeks. Ja kolmandad, hoopis võõrad, tundsid jälle teda, Andres-isa, olid kuulnud tema pimedaks jäämise lugu. Igal pool teretati ja hüüti teda, raputati soojalt kätt nagu kõige paremal sõbral. Varsti istus Andres-isa eesreas pingil, ümberringi vanad sõbrad ja pikkade aastate töökaaslased.

Esimene kõneleja oli keegi linnamees. Kui ta oli oma tervitused öelnud, jäi kogu rahvasumm hiirvaikseks. Kõik ootasid põnevil, ainult siin-seal oli kuulda mõni sosistus. Andres-isale, kes sama pinevalt kuulatas, kostis kõrvu mingi krõpsatus. Ja kohe selle järele hakkas rahvas sumisema, lõi lainetama, kostsid hüüded ja käteplagin.

„Mis nüüd juhtus, kas tuled süüdati?" küsis Andres-isa väikeselt Andreselt.

„Jah, tuled... tuled süttisid!" kilas see rõõmsalt ja püüdis kuskile ettepoole pugeda.

Kogu elektrijaama esikülg lõi nagu raam pildi ümber loendamatuist elektrituledest särama. Just peasissekäigu kohal ilmusid nähtavale punase paberiga kaetud elektrilampidest kujundatud sõnad: — kolhoositee on ainuõige tee. Kaugemal plagisesid tuules lipud ja turbiini rataste all kohises jõgi.

Kuigi Andres-isa midagi ei näinud, aimas ta kogu sündmust inimeste lainetusest, nende sõnadest ja häältest, nagu oleks ta ise seda kõike oma silmadega vaadanud. Paljudele, kes seisid tema lähedal, näiski, et Andres-isa vaatab nägevate silmadega hoone esiküljel roheliste kuuseokstega põimitud tulesid ja aina naeratab ning naeratab. Tema laia rusket nägu kattis seletamatu sära, otsekui oleks juhtunud mingi ime.

Sel silmapilgul astus Paul tema juurde ja küsis: „Andres-isa, kas ütled nüüd ka sina mõne sõna?"

„Ütlen ... nüüd ütlen."

Ta hakkas kepiga teed kobades liikuma laudadest kokkulöödud ja punase riidekangaga kaetud kõnetooli poole. Paul ise ja veel keegi, vist sama linnamees, kes oli süüdanud tuled, aitasid teda sinna. Ta esimesed sõnad kadusid inimeste suminasse, keda oli haaranud uute tulede sära. Aga kui märgati kõnetoolis Andres-isa, jäi kõik jälle vaikseks. Nüüd oli selgesti kuulda tema hääl:

„... aastat tagasi tulin ma mööda seda teed. Mul oli raske astuda, pimeda inimese samm on lühike ja kobav. Kuid mind toetas mu kaaslane, kes tuli sealt samast, kust minagi — fašistide vangilaagri põrgust. Tee oli pikk meile nälginud ja vaevatud inimestele. Kuid siiski jäime ööseks teele, sest tahtsime mõlemad kiiresti koju jõuda. Aga kui oli juba pimedaks läinud, hakkas mu kaaslane rahutult ümberringi vahtima ning ütles: „Andres -isa, ma ei näe kuskil ühtki aknatuld. Miks nad ei põle, need tuled, Andres-isa?" Ma ei osanud midagi vastata. Astusime mööda pimedat maanteed edasi, vasemal ja paremal haukusid koerad. Seal pidi olema küla, inimeste eluase, ja mina hakkasin küsima oma teekaaslaselt: „Juhan, kas näed nüüd tulesid?" Tema aga vastab ikka: „Ei näe, mitte ainustki ei näe. Ainult pime öö on ümberringi." Nõnda tulime pika tee ja mu kaaslane ei näinud teeäärsetes külades ega majades ainustki vilkuvat tulekuma. Alles siinsamas Tõramäe ristteel ehmatas meid pilkasest pimedusest saksakeelne järsk hüüd: „Kes seal tuleb? Seis!" See oli valvepost, kes luusis maanteel ja külade vahel. Meie ei saanudki edasi, vaid pidime hommikuni lõdisema kraavikaldal. Alles seal mõistsime, miks meie külades ja majades pole näha ainustki tuld. Inimesed kartsid, lukustasid endid uste taha, varjasid tulesid, näitasid, et nad magavad kõige rahulikumat und. Seda mõistes haaras mu kaaslane minu käe ja ütles: „Andres-isa, sul on siiski kergem ... Sa ei näe, mis on saanud meie inimestest ja küladest. Valgus on kustunud!" Ma tundsin, kuidas mu käele kukkusid sõmerad pisarad."

Andres-isa justkui sirgus kõnetoolis veel pikemaks ja tugevamaks. Ta mõlemad käed sirutusid rahva poole:

„Seltsimehed, hoidke valgust! Täna on seda siin palju, ärge laske seda kunagi kustuda. Süüdake veel enam tulesid, valgustage läbi kõik meie möödunud elu pimedad urkad, viletsuse ja vaeva teed! Siis näib minulegi, pimedale taadile, nagu näeksin teie tulesid."

Andres-isa tahtis vist veel midagi ütelda, kuid sadadest häältest kohav kiidutorm mattis hoopis ta hääle. Ja mida rohkemat tal olekski ütelda? Kõik oli öeldud, mis pakitses südamel. Ta ainult naeratas veel ja hakkas kätega kobades kõnetoolist alla astuma.

„Ma aitan teid," haaras teda jälle too linnamees kaenla alt.

Nii nad jäidki kõrvuti pingile istuma. Linnamees alustas Andres-isaga juttu tollest ammusest õnnetusest seal puumetsas, siis nägemise kaotamisest ja vangilaagrist. Kõigest pidi Andres-isa pikalt ja laialt jutustama, võõras tahtis ikka rohkem ja rohkem teada. Andres-isa tundis enesel tema pilku ja pidi mitu korda mõtlema:

„Miks ta uurib minust nõnda... ikka neist silmadest?"

Aga seda sai ta teada alles koduteel.

Jõudnud juba küla vahele, kust pöördus tee tema maja poole, kuulis Andres-isa jälle tuttavaid kiireid samme enda taga. Ta naeratas endamisi. Nüüd tunneb ta alati neid samme, sest nõnda tuiskab mööda maanteed ainult see kolhoosi uus esimees, lesknaise Marta Paul. Andres-isa jäi teenurgale ootama, sest ta tahtis esimehelt kuulda mõne sõna ka oma kõne kohta. Paul tuli kiirustades ja hakkaski kohe sellest rääkima:

„Hästi ütlesid, Andres-isa," vajutas ta oma raskete kätega taadi õlgadele. „Hoidke valgust, see on õigus! Aga nüüd räägime sellest, mis enne teel pooleli jäi. Sinu silmadest."

„Mis neist?" kohmas Andres-isa nagu häbelikult.

„Just neist. Sa ju ütlesid ise, et valgus ei tohi kustuda. Inimesele on aga siiski kõige kallim valgus — nägemine. Meie teame, kelle süü tõttu sa sellest ilma

jäid, võib-olla saab seda nüüd veel parandada, heaks teha. Ka arst ütles, et see on võimalik, kui nägemise kaotus oli tingitud põrutusest, silmanärvide veast. Nende aastatega on nõukogude arstiteadus suurte sammudega edasi jõudnud."

„Missugune arst seda ütles?" küsis Andres-isa, hakates ise aimama. „Kas too linnamees, kes kogu aeg minuga juttu ajas?"

„Too jah. Ta on silmaarst, linna tervishoiu-osakonna juhataja."

„Vaata-vaata, sellepärast ta puuriski mind nagu oherdiga... ikka silmadest," naeratas Andres-isa omaette.

„Jah, meie rääkisime veel pärast selle üle. Ta andis lootust, sind oli lihtsalt hooletult ravitud. Nüüd sõidad linna, võib-olla saad veel nägemise tagasi. Just nüüd on inimesele nägemine suure väärtusega, tal on palju uut näha."

Sel õhtul läks Andres-isa pikkamisi, mõteldes kodu poole. Külades oli süttinud uus valgus ja ka temas lõi hõõguma uus lootus.

*

Õitekobaratest olid võrsunud aedades juba esimesed punetama löönud õunad, kui Andres-isa astus jälle kodu poole. Raudtibaga kepp klõpsus ikka ta käes, kuid nüüd justkui polnudki seda tarvis. Ta nägi nii imeselgesti enda ees valendavat teelinti, teeäärseid aedu, metsa, põlde ja päikest. Näis, nagu paistaks talle see kõik niisuguse selguse ja uudsusega nagu mitte kunagi varem. Vist asjata olid arstid rääkinud, et nad suutsid talle ainult osaliselt nägemise tagasi anda.

Ühel teekäänakul möödus temast tolmupilvi keerutav omnibuss. Andres-isa viibutas sõiduki poole oma keppi ja muheles. Nüüd vist oodatakse teda juba kodus, võibolla on isegi vanu tuttavaid ja sõpru omnibussile vastu tulnud. Aga oodaku, küllap tema, Andres-isa, tuleb omal ajal. Kui inimene võib jälle pärast pikkade aastate ootust oma silmadega näha, miks peab ta siis just nende tolmukeerutajatega sõitma? Tore on ka jala käia

ja kõike vaadata. Vaadata, kuidas see uus maailm, millest ta ainult kuulnud, ka silmadele välja näeb.

Ja haarates kepipidemest kõvemini kinni, hakkas Andres-isa rühikamalt edasi astuma. Kui ta jõuab lõpuni kinni pidada niisugust sammu, siis peaks jõudma just selleks ajaks Tõramäele, mil seal uued tuled süttivad. Ja seda just tahtiski Andres-isa nüüd näha.

1949.

SISUKORD:

*

Toimetaja H. Välk
Tehniline toimetaja H. Kohu
Korrektorid H. Allik ja V. Antje

Ladumisele antud 19. V 1954. Trükkimisele antud 20. VIII 1954. Trükiarv 7000. Paber 54 × 84, 1/16. Trükipoognaid 12,75. Formaadile 60 × 92 kohaldatud trükipoognaid 10,45. Arvutuspoognaid 10,66. MB-15978. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4. Tellimise nr. 1799.

На эстонском языке.
За колючей проволокой
Hind rbl 4.20

Rbl. 4.20